

oktobar 2013. godina

Broj: 3

ŠKOLSKE PRIČE

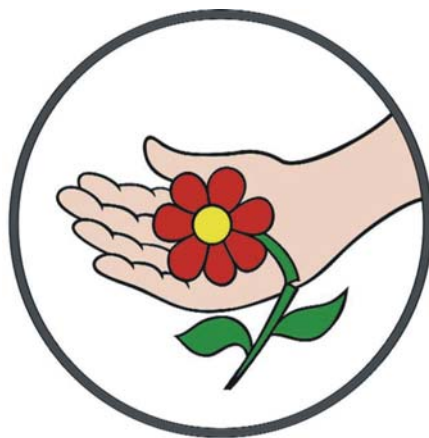
časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku,
pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Tuzla

ŠKOLSKE PRIČE 3

**Časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku,
pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu**

**Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Tuzla**

Izdavač

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju, Tuzla
Krečanska 5, Tuzla

Za izdavača

Mr. sc. Damir Muratović, dipl. pedagog-psiholog

Savjet časopisa:

Dr. sc. Ćimeta Hatibović
Elmir Tukić, profesor historije
Dr. sc. Milena Nikolić
Sead Jahić, dipl. pedagog

Glavni urednik

Mr. sc. Selma Hodžić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zamjenik glavnog urednika

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Redakcijski odbor

Emina Halilčević, dipl. defektolog-oligofrenolog
Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Bakić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Ibrišković, dipl. defektolog-oligofrenolog

Lektor

Selma Kopic, profesorica bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika i književnosti
Džehva Aščić, profesorica bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika i književnosti

Tehničko uređenje

Admir Hasanbašić, dipl. ing. elektrotehnike
Saida Sokoljak, prof. matematike

Štampa

”PrintCom”, d.o.o. grafički inženjering, Tuzla

Za štampariju

Delila Hadžimehmedović

ISSN 1986-5511

Riječ Redakcijskog odbora

Dragi čitaoci,

Pred Vama se nalazi treći broj Vaših i naših „Školskih priča“ koji nam donosi mnoštvo aktualnih i raznovrsnih tema koje tretiraju problematiku kompleksne rehabilitacije osoba sa teškoćama u razvoju. Nadamo se da će, kao i do sada, ponuđene teme doprinijeti obogaćivanju Vaših znanja o osobama sa teškoćama u razvoju, ponuditi odgovore na neke Vaše eventualne nedoumice u radu sa osobama sa teškoćama u razvoju, a zasigurno otvoriti i neka nova pitanja i sugestije koje bi mogle naći svoje mjesto u sljedećim brojevima Vaših i naših „Školskih priča“.

Koristimo ovu priliku da se zahvalimo svim autorima i autoricama na učešću u kreiranju ovog, trećeg broja „Školskih priča“, a istovremeno ih pozivamo da i dalje učestvuju u kreiranju i sljedećih brojeva Vašeg i našeg časopisa. Voljeli bismo da se u kreiranju sljedećih brojeva časopisa uključe i novi autori i autorice koji do sada nisu objavljivali svoje radove.

Zahvalnost dugujemo i članovima Savjeta časopisa, te Federalnom ministarstvu obrazovanja na finansijskoj pomoći bez koje ne bismo bili u mogućnosti da štamamo treći broj „Školskih priča“, te ih pozivamo, kao i ostale koji prepoznaju značaj ovog projekta, da nam pruže podršku pri štampanju narednih brojeva Vaših i naših „Školskih priča“.

Budi moj drug

Budi moj drug i pomoz mi da nađem put,
pruži mi ruku i dozvoli da idem putem tvojim,
možda ću tako prije stići i malo bliže sreći prići.

Budi moj drug i dozvoli da učim s tobom,
pomoz mi da se rastanem s bolom,
možda ćeš i ti spoznati nešto novo.
Tačno je što kažu, pričati ne mogu,
ali vjeruj mi, voljeti mogu.
Voljeti mogu više no drugi!

Malo mi teže zapamtiti jeste,
niti sam vidio, niti sam čuo,
niti se igrati imao s kim,
i osjetiti ono što vi jeste,
zato se pitam prijatelji gdje ste?
Ne slušaj molim te priče što kruže,
upoznaj prvo mene družu.
Pruži mi šansu i ruku tvoju
da prebrodim ovu prazninu svoju.

Kada bi svi cvjetovi bili isti,
i iste biljke svuda nicala,
sve ptice isto pjevale,
sve note isto zvučale,
sve rijeke isto hučale,
i šume isto šuštale,
isti bili svi oblasti i sunčevi zraci,
svi isto mislili i isto svi zborili,
svi se isto ophodili i isti jezik govorili,
kakav bi samo život bio?
Mr. sc. Meliha Halilović
JU OŠ „Hasan Kikić“ Gračanica

O “Školskim pričama”

Vrijednost „Školskih priča“ se ogleda u tome što prikupljaju iskustva, kako defektologa u specijalnim i redovnim školama, tako i nastavnika redovnih osnovnih i srednjih škola u radu sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju.

Časopis ima, kako svoju stručnu, tako i naučnu vrijednost, otkrivajući nam svu kompleksnost rada sa pomenutom populacijom učenika.

Većina stručnih radova može poslužiti kao metodički vodič svima koji rade sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju.

„Školske priče“ su naše priče, istinita i praktična iskustva iz svakodnevnog života učenika, nastavnika i roditelja. One su primjer kako se i uz nedostatak materijalnih sredstava, upornim radom i zalaganjem, može uraditi mnogo na promociji rada svih sudionika u odgojno-obrazovnom procesu.

Čitajući ovaj časopis svaki učitelj i nastavnik može pronaći sliku svoje učionice u kojoj svakodnevno nastoji da pruži maksimum svojim učenicima.

Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju je do sada dao veliki doprinos na terenu, u školama širom našeg kantona, pružajući stručnu podršku nastavnicima, a pokretanje publikovanja „Školskih priča“ u potpunosti opravdava rad Odjela.

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona želi da bude pokretač stručnog usavršavanja svih nastavnika i defektologa u školama, motivišući sve sudionike odgojno-obrazovnog procesa da se permanentno usavršavaju i edukuju kroz cijelu profesionalnu karijeru, jer bez kvalitetnog stručnog usavršavanja nastavnika nema ni kvalitetnog odgoja i obrazovanja naših učenika.

Vizija i misija Ministarstva jasno pokazuju opredjeljenje za unapređenje inkluzivnog obrazovanja u redovnim školama, ali i jačanje specijaliziranih ustanova kao resursnih centara koji bi pružali podršku i edukaciju svima koji rade sa djecom i učenicima sa teškoćama u razvoju.

Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju vidimo kao bazu za dokumentovanje pozitivnih inkluzivnih praksi i kao centar razvoja specijalnog obrazovanja u skladu sa savremenim obrazovnim tokovima.

Naša ustanova Vam daje punu podršku u projektu izdavanja „Školskih priča“.

U ime Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, i u svoje lično ime, zahvaljujem Vam se što ste nam poklonili još jedan kvalitetan broj „Školskih priča“.

*Ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta
Tuzlanskog kantona
Adem Šehidić, prof. historije*

Humanost na djelu

Mr. sc. Damir Muratović, dipl. pedagog-psiholog
Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama
u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla u školskoj 2012/2013. godini pohađa 138 učenika sa lakom, umjerenom, težom, teškom mentalnom retardacijom i kombinovanim smetnjama i autističnim poremećajem. U sklopu Zavoda egzistira i internatski smještaj učenika, gdje se na cjelodnevnom boravku nalazi 40 odgajnika u periodu od ponedjeljka do petka.

Naša ustanova je u školskoj 2012/13.godini postala bogatija za savremeni hidraulični lift čiju izgradnju su nesebično podržali vlasnici firmi d.o.o. EUROPROST, Miričina i d.o.o. LUCIANA, Lukavac, koji su humanim i nesebičnim gestom, prije svega prepoznali važnost postojanja lifta u našoj školi i zatim riješili jedan veliki problem koji smo godinama imali. Radovi na izgradnji lifta su urađeni u proljeće i ljeto 2012.godine.

Učenici Zavoda su u saradnji sa prof. Zekijom Avdaković u znak zahvalnosti napisali i jednu pjesmicu:

DOBROTVORU

Bog pogleda na nas,
i u pravi čas,
posla nama dobrotvora,
posla nama spas.

Muka ja naša golema bila,
tražili smo pomoć stalno,
ali, nosivosti od dvjesta kila,
mi sada lift imamo.

Naša je škola lijepa,
i njoj se svako divi,
a veliko srce dobrotvora,
u njoj će vječno da živi.

U našu školu mnogi dođu,
dobro došli svi koji prođu,
ali nama najdraži gost
jesu Luciana i Europrost.

DISLEKSIJA - poteškoće u učenju čitanja

Mirela Žilić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Hermína Sinanović, dipl. defektolog-logoped

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla

Uvod

S promjenama u društvu i s potrebama za sve višim obrazovanjem, postaje jasno da je sposobnost čitanja i pisanja izuzetno značajna za svakog pojedinca. Osoba koja ne može čitati, ograničena je u izboru zanimanja, bez obzira što može biti i natprosječno inteligentna.

Disleksija je poremećaj u učenju čitanja uprkos normalne inteligencije, dobrog vida, sistematske obuke i ostalih povoljnih edukativnih, psiholoških i socijalnih faktora. (Vladislavljević, 1991.). Ne bismo mogli reći da je bilo koji simptom specifičan za disleksiju, i da se slični simptomi ponekad ne javljaju kod svakog čovjeka.

Moramo naglasiti da su razlike uočljive i odnose se na učestalost pogrešaka prilikom čitanja, veći broj različitih vrsta pogrešaka u iste osobe i što je karakteristično: velika rigidnost savladavanja elemenata tehnike čitanja, dugotrajan proces obučavanja i ponekad samo parcijalno postignuti rezultati.

Disleksija se često naziva i razvojnom, a neki autori, poput britanskog neurologa Critchleya (1978.godine), za razvojnu disleksiju kažu:

“To je poremećaj u učenju koji započinje s teškoćama pri učenju čitanja, a poslije lošim pravopisom i odsutnošću lakog baratanja pisanim jezikom, za razliku od govornog jezika. Kognitivne je naravi i često genetski uvjetovana. Nije uzrokovana intelektualnim nedostacima, manjkavim socio-kulturnim prilikama, načinom podučavanja niti ikakvim poznatim neurološkim oštećenjima. Najvjerovatnije je specifični poremećaj u sazrijevanju koji dijelom iščezne kako dijete postaje starije. Moguće ga je znatno smanjiti pravodobnom i ciljanom pomoći“.

Disleksija se javlja u najranijem djetinjstvu i obično se otkriva kada dijete počne usvajati vještine čitanja i pisanja.

Neki od simptoma koji nam mogu ukazivati na disleksiju su:

- sporiji govorno-jezički razvoj,
  - siromašan rječnik,
  - agramatične rečenice,
  - loša vremenska i prostorna orijentacija,
  - slabije razvijena motorika kao i lošija grafomotorika,
  - slaba pažnja i koncentracija,
  - nezainteresiranost za crtanje, pisanje, brojeve i slično.
- Djeca koja kreću u prvi razred, a imaju teškoće u

učenju čitanja pokazuju neke tipične simptome. To su svi oblici teškoća u glasovnoj podjeli riječi, nemogućnost čitanja besmislenih riječi, nemogućnost rastavljanja riječi na glasove i sastavljanja niza glasova u riječi. Sa devet godina dijete koje će postati odrasli disleksičar, pokazuje jasne znakove, odnosno glavna obilježja disleksije, a to su:

- teškoće u stvaranju veze između slova i glasa,
- otežano povezivanje glasova i slogova u riječi,
- izostavljanje ili dodavanje glasova i slogova,
- zamjena fonetski ili grafički sličnih slova,
- zamjena slova ili slogova unutar riječi,
- ponavljanje prvog sloga jedanput ili više puta,
- pogrešno čitanje zadnjih dijelova riječi.

Dijete često čita tekst napamet i bez razumijevanja, preskače redove prilikom čitanja te se vraća na već pročitani red, mijenja smjer čitanja, javljaju se i teškoće u prostornoj orijentaciji... Rukopis kod djece koja imaju disleksiju je neuredan, dosta brzo pišu, čvrsto drže olovku.

Kako učitelj treba pristupiti djeci s disleksijom?

Učitelji veoma teško ili nikako ne prepoznaju djecu s disleksijom, najčešće takvu djecu smatraju nemirnom i lijenom. Ako učitelj uoči problem, treba zauzeti pravilan stav, ostvariti što bolju komunikaciju sa roditeljem,

pokušati što je moguće bolje približiti problem roditelju i uputiti ga da potraži stručnu pomoć.

Naravno da dijete koje ispoljava simptome disleksije treba proći kompletnu timsku obradu da bi dobilo dijagnozu (najmanje nalaz i mišljenje logopeda i psihologa, a prema potrebi i drugih stručnjaka). Učitelji trebaju biti jako strpljivi, pokazati razumijevanje za djetetove teškoće, hrabriti ga, poticati i isticati njegove dobre rezultate u drugim područjima. U svom radu učitelj treba biti dosljedan, uporan, ne očekivati od djeteta da se uvijek pridržava „naučenog“, raditi s djetetom sadržaje u kojima su teškoće najizraženije.

Pored navedenog za lakši rad sa djecom koja imaju disleksiju dobro je:

- naglasiti ono što će se u lekciji učiti,
- staviti dijete da sjedi bliže tabli,
- na tabli bojama označiti dijelove koje učenik treba prepisati, dati mu više vremena,
- koristiti različita nastavna sredstva i pomagala,
- koristiti veći font slova kod tekstova za čitanje i materijala za testove,
- kod ispravljanja grešaka ne pisati preko djetetovog rukopisa, greške ispravljati uz pojašnjenje,
- imati na umu da je rukopis kod djece sa disleksijom neuredan, i ne „kažnjavati“ dijete kad ne može bolje,
- koristiti različite načine ispitivanja i ocjenjivanja, pokušati naći način koji djetetu najviše odgovara.

Učitelj u svom radi treba izbjegavati:

- da traži od učenika da čita naglas pred cijelim razredom, ako to sam ne želi,
- naglašavati njegove nemogućnosti ili ga upoređivati sa drugom djecom,

- zadavati mu dodatne vježbe,
- tražiti da završi zadatke u isto vrijeme kada i drugi učenici.

Treba zapamtiti da se djeca sa disleksijom umaraju puno brže u odnosu na drugu djecu, treba im puno više pažnje da bi mogla pratiti nastavni čas.

Pored navedenog, dijete sa disleksijom može pročitati neku riječ više puta, a da to ne primijeti. Može čitati zadane riječi ili tekst tačno, ali da ih uopšte ne razumije. Ponekad vam se može činiti da vas upoće ne sluša, ali zapravo ima problem s pamćenjem instrukcija u nizu, teško može da sluša i piše u isto vrijeme. Obično djeca sa disleksijom imaju i teškoće u učenju stranih jezika.

Savjeti za roditelje

Oni se trebaju informisati na koji način i gdje potražiti pomoć za svoje dijete, objasniti djetetu problem, uzimajući u obzir njegove mogućnosti shvatanja s obzirom na uzrast i sposobnost djeteta. Ako dijete izbjegava čitanje i pisanje, nemojte vi optuživati i kažnjavati, pohvalite ga za sve što učini dobro, dajte djetetu do znanja da mu želite pomoći i da vjerujete u njegove sposobnosti. Oni trebaju pomoći i brinuti da dijete savjesno izvršava obaveze koje može. Treba mu kontinuirano pomagati da savlada školsko gradivo. Disleksija u našem društvu još uvijek nije dovoljno poznata, tako da će roditelji često morati upoznavati okolinu s potrebama djeteta. Uključiti se aktivno u terapijski proces djeteta, surađivati i sa učiteljima. Problem je vrlo složen i zahtijeva puno rada, strpljenja, vremena, a naročito pažnje, razumijevanja i ljubavi.

Dijete sa ovom dijagnozom ne treba pohađati školu po posebnom programu, samo treba nekoliko minuta više. Disleksija nije bolest, ali osobe s disleksijom trebaju pomoć, trebaju biti uključene u logopedski tretman kako bi lakše prevladale teškoće i naučile da se nose s njima. Mnogi poznati ljudi, istraživači, političari, vojskovođe, umjetnici... sa disleksijom su postigli jako puno u životu.

Disleksiju su imali i Albert Einstein, Isaac Newton, John F. Kennedy, Walt Disney, Leonardo da Vinci...

Okruženje u razredu u funkciji pomoći socijalizacije učenika sa poteškoćama u učenju i učešću

Edisa Muslić, profesorica razredne nastave
Osnovna škola "Aleksa Šantić" Sarajevo

„Sistem školstva nema pravo na određenu djecu.
Sistem školstva je taj koga treba prilagoditi kako bi zadovoljio potrebe svakog djeteta.“

(Lindquist, UNESCO 1994)

Uvod

Osim uspješnih rezultata rada u učenju, koje učenici ostvaruju, od iznimne važnosti je i okruženje, ozračje, razredno-nastavna klima.

Nastavnici kada podučavaju učenike uz pozitivnu atmosferu u razredu dobijaju i „više“ od povratne informacije o usvojenosti gradiva, a to je:

- Trajno usvajanje znanja, vještina i navika, jer učenici **AKTIVNO** učestvuju
- **MOTIVACIJA** učenika je pozitivna i na najvišem nivou
- **KOMUNIKACIJA** je otvorena, dvosmjerna, jasna (dijalog, diskusija, problemska pitanja)
- **SOCIJALIZACIJA** je ostvarena i učenici su shvatili da su svi oni različitih sposobnosti, te se međusobno poštuju i uvažavaju
- I nastavnici i učenici su zadovoljni, jer svi učenici mogu biti uspješni, prema svojim individualnim sposobnostima

Prema Maslowljevoj hijerarhiji potreba - Potreba za samoaktualizacijom podrazumijeva potpuno korištenje i izražavanje svih svojih talenata, kapaciteta i potencijala.

Kad su zadovoljene potrebe, odrasli i djeca vole učiti i pri tome jedni druge potiču i međusobno doprinose učenju. Cilj obrazovanja je kombinirati informacije s osjećajima, doživljajima i svakodnevnim životom učenika.

Nastava najviše zavisi od nastavnika, koji svim svojim umijećima organizuje i realizuje kvalitetnu nastavu uz pravilan odnos i ponašanje prema učenicima, uvažavajući mogućnosti svakog od njih.

Ključne riječi: socijalizacija, okruženje u razredu, razredno-nastavna klima, nastavnici, učenici sa poteškoćama u učenju i učešću.

Okruženje u razredu

Za stvarne i velike pomake u odgojnoj praksi neophodni su stručni saradnici i prije svega vrsni učitelji koji svojim

entuzijazmom, umijećem i znanjem otvaraju profesionalne izazove važne za započinjanje i održavanje procesa cjeloživotnog učenja.

„Došao sam do zastrašujućeg zaključka da sam ja odlučujući element u učionici. Moj lični pristup stvara klimu. Moje dnevno raspoloženje stvara vrijeme. Kao učitelj, ja posjedujem ogromnu snagu da učinim dječiji život jadnim ili radosnim. Mogu biti alat za torturu ili instrument inspiracije. Mogu poniziti, oraspoložiti, povrijediti ili izliječiti. U svim situacijama, moj odgovor odlučuje da li će kriza eskalirati ili ne i dijete humanizirati ili ne.“

(Haim Ginott)

„U jednoj sveobuhvatnoj studiji (Rivkin, Hanushek, & Kain, 2005) koja je uključivala 200 000 učenika, 3 000 škola u nekoliko generacija viših razreda osnovne škole, autori su pokušali da razdvoje doprinos škole i nastavnika u kvalitetu obrazovanja.

Upotrebom statističkog modela koji uzima u obzir početni uspjeh učenika, porodično okruženje (socio-ekonomski status roditelja) i doprinos same škole (njegov vođstva, organizacije i raspoloživih sredstava) autori zaključuju da najveći uticaj na progres i razvoj učenika imaju njihovi nastavnici, tačnije u koji razred dijete ide, uz pretpostavku da je nastavnik ili učitelj najvažnija odrednica kvaliteta nastave“¹.

Znanje, razumijevanje i prihvaćanje načina na koji svako pojedino dijete uči preduvjet koji je potreban da bi učitelj mogao isplanirati smisljeno okruženje u kome će razvijati učenje, razredno okruženje u kome učenici svakodnevno borave bitan je činitelj poticanja učeničke kreativnosti.

Brojni se autori slažu da razredno okruženje podrazumijeva dva elementa: fizički izgled učionice kao organiziranog prostora obogaćenog nastavnim materijalima, priborom i opremom i pozitivno psihološko ozračje ispunjeno vedrinom i radnom atmosferom. Pozitivno psihološko ozračje u razredu iznimno je važno za razvoj i poticanje kreativnosti učenika. Učenik se u razredu treba osjećati zadovoljno, sretno, slobodno, samostalno,

¹ Osnovni principi učenja i preporuke za praksu nastavnika, Ljubica Chatman, Betsy Sparrow, Columbia University, New York, skripta, str. 26.

odgovorno za svoj rad, mora imati slobodu vlastitog izražavanja i mišljenja, poštovanje i prihvaćanje od strane svojih drugova u razredu, kao i od same učiteljice.

Veseli ih što su njihovi radovi izloženi na panoima. Ističu da vole promjene u prostoru i povremeno mijenjanje rasporeda klupa i sjedenja. Učenicima treba ponuditi mnoštvo izazova, vedrine, iznenađenja, različitih sadržaja.

„Okruženje je usmjereno na praktične vještine i upućivanje u samostalno življenje, koji pomažu učeniku da savlada svoje probleme u razvoju i postane ravnopravan član društvene zajednice“².

„Terminom razredno-nastavno ozračje (nastavna klima, nastavna atmosfera) označava se u pedagoškoj literaturi ukupnost i povezanost čimbenika koji uvjetuju ostvarivanje ciljeva odgoja i nastave. Taj termin označava relativno trajan kvalitet odnosa glavnih subjekata nastavnog procesa, a koji je obično obilježen odgovarajućim emocionalim tonom.

Na kvalitet ukupnog nastavnog ozračja svakako najviše utjecaja imaju glavni subjekti nastavnoga procesa - učenici i učitelji. Dalje, tu je i utjecaj školskih ravnatelja, službene državne prosvjetne politike i roditelja. Stručnjaci za pitanja nastave će toj listi čimbenika dodati

svakako i utjecaj školske arhitekture, nastavne opreme, mjesta izvođenja nastavnih aktivnosti itd“³.

„Razumijevanje društvenih aspekata i uverenja utiču na atmosferu u učionici a time i školski uspjeh i proces socijalizacije učenika. Vaše znanje i razumijevanje će se u mnogim slučajevima i bez puno napora odraziti na vaše odluke i planiranje rada u učionici kao i rješavanje problema“⁴.

Socijalizacija je uvijek razmatrana kao važan dio kurikulumu. Još i prije škole pokušavamo djecu naučiti da se igraju sa drugom djecom, da dijele, da slušaju jedni druge dok govore, da čekaju red...

Istraživanja su dokazala da ne podučavamo djecu socijalnim vještinama samo zato da djeca imaju prihvatljivo ponašanje u školi i van nje. Prije će to biti zato što je to nerazdvojivo sa kognitivnim razvojem i intelektualnim napretkom.

„Inkluzija, između ostalog, znači pružanje mogućnosti svojoj djeci da budu uspješna“⁵.

„Odgoj djece s teškoćama u razvoju vrlo je složen i zahtjevan posao. Svako dijete, pa tako i dijete s određenim teškoćama, moramo vidjeti kao jedinstvenog pojedinca. Treba im omogućiti izražavanje vlastite osobnosti, poticati talente, posebne sposobnosti (npr. glazbene, matematičke) i izražavanje kreativnosti“⁶.

Upoznavanje s okruženjem učenika⁷ (primjer analize funkcioniranja učenika sa posebnim obrazovnim potrebama)

Saznanje o funkcioniranju učenika u:	
Školi	Prihvaćen od učenika, pozitivan stav učitelja, uspostavljena suradnja sa roditeljima, prilagođen ulaz u školu, toalet, prilagođena visina table i vješalica za kapute, osvjetljenost dobra.
Njegovoj porodici	Roditelji imaju zaštitničke stavove koje dijele brat i sestra, zbog čega je, uglavnom, orijentiran na članove porodice. Ima uvjete za učenje (radni sto, kućna biblioteka, kompjuter, pomoć pri učenju od strane članova porodice).
Njegovom najbližem okruženju	U dvorište rijetko izlazi, ne koristi igračke sa drugom djecom, omogućen mu je prilaz kolicima u zgradi druži se samo sa jednim dječakom. Isti dječak ga odvodi u školu i sjedi s njim u klupi.
Koje su njegove sposobnosti i ograničenja u ispunjavanju zahtjeva koje okruženje nameće?	Sposobnosti: lijepo crta, veoma lijepo recitira, uspješno rješava matematičke zadatke, uredan u odijevanju, dobro se ponaša, uvažava starije osobe, trudi se da bude od koristi. Ograničenja: teško stupa u komunikaciju sa drugom djecom i odraslim osobama, teško sklapa poznanstva, stidljiv je i ne prihvata kolektivne igre. Dječak ovisi o roditeljima.
Šta treba uraditi da se samostalnost njegov status poboljša?	Promijeniti stavove članova porodice, uključiti dijete u recitatorsku i likovnu sekciju, razviti i sigurnost, omogućiti više prilika za igru sa djecom, poticati verbalnu i neverbalnu komunikaciju.

² Uvod u inkluziju, Duga, Sarajevo, 2006. str. 57

³ Milan Matijević, DIDAKTIČKE STRATEGIJE I RAZREDNO-NASTAVNO OZRAČJE NA POČETKU OBVEZNOGA ŠKOLOVANJA, str.1, članak preuzet sa Interneta

⁴ Osnovni principi učenja i preporuke za praksu nastavnika, Ljubica Chatman, Betsy Sparrow, Columbia University, New York, skripta, str. 32

⁵ Mirjana Lazor, mr Slavica Marković, Snežana Nikolić, Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju, NSCH, Novi Sad, mart, 2008.

⁶ Poticanje stvaralaštva u odgoju i obrazovanju, Knjiga radova – Priručnik za sadašnje i buduće učiteljice i učitelje, Profil, Zagreb, 2009., Željka Rakitić, KAKO KROZ IGRU, POKRET I ZVUK POTAKNUTI KREATIVNOST DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU, str. 341

⁷ Vodič kroz inkluziju u obrazovanju, Duga, Sarajevo, 2006., str. 65

„Vaspitačica/učiteljica obezbjeđuje okruženje za učenje koje doprinosi dobiti svakog djeteta. *Obezbjeđuje sigurno, podsticajno, zanimljivo, zdravo i inkluzivno fizičko okruženje koje djecu motivira na istraživanje, učenje i samostalnost. Stvara okruženje kojim kod djece promoviše osjećaj zajedništva i podstiče aktivno učešće u razvijanju grupne/odjeljenjske kulture*“⁸.

Zaključak

Složimo li se s činjenicom da fizički izgled učionice i pozitivno psihološko ozračje predstavljaju snažnu motivaciju za učenike izravno utječući na njihove stavove prema učenju te da su „brojna istraživanja (prema Kyracou, 2001.) pokazala da se iskusni i kreativni učitelji znaju nametnuti svojom osobnošću, samouvjereni i opušteno koristeći humor, imajući pritom jasno istaknuta pravila (ne zaobilazeći red u razredu), tada možemo zaključiti da razredno okruženje predstavlja bitan preduvjet poticanja kreativnosti učenika u neposrednom nastavnom procesu“⁹.

Okruženje za učenje u velikoj mjeri utiče na kognitivni, socijalni, emocionalni i fizički razvoj djece. Kreirajući fizički i psihološki sigurno i podsticajno okruženje u kome djeci nudi različite razvojno-prilagođene materijale, zadatke i situacije, učitelj podstiče učenje kroz samostalno i grupno istraživanje, igru, raznovrsne izvore informacija i interakcije s drugom djecom.

„Pozitivna klima u razredu odlikuje se visokim očekivanjima nastavnika i usmjeravanjem na učenje. Nastavnik učenike motivira, ohrabruje i pokazuje da u njih ima povjerenja.

Dobar nastavnik više vremena provodi u rješavanju zadataka, pripremanju za nastavu, i pripremanju učenika a manje na uspostavljanju discipline u razredu.

Pozitivna klima je rezultat usmjerenosti na obrazovne ciljeve i znanje, a ne samo na ocjene, pohvale ili nagrade koje su samo vanjske procjene znanja. Ona kod učenika razvija stalno interesovanje i motiviranost za rad i učenje“¹⁰.

Učitelj obezbjeđuje da se svako dijete oseća dobrodošlim i time djeci šalje poruku da je svaka osoba cijenjena, kao i da su svako dijete i njegova porodica bitan dio grupe/razredne zajednice.

Učitelj obezbjeđuje da svako dijete može koristiti zajednički prostor i resurse i potiče djecu da učestvuju u

njihovom održavanju. Osiguravajući djeci sigurno okruženje i mijenjajući ga u skladu sa specifičnim potrebama učenja, učitelj ohrabruje djecu na učešće i saradnju u različitim aktivnostima kao i na preuzimanje odgovornosti u učenju.

Okruženje izvan škole i resursi u zajednici su važan dio bogatog okruženja za učenje.

Obrazovanje za sve bi trebala biti odgovornost cijelog društva kako bi došli do jednakih mogućnosti za sve pojedince.

⁸ Kompetentne vaspitačice/učiteljice 21. veka, PRINCIPI KVALITETNE PEDAGOGIJE, članak preuzet sa Interneta, str. 20., Međunarodna Korak po Korak Asocijacija ISSA

⁹ Andrijana Štefančić, Vesna Bedeković, KREATIVNOST OSNOVNOŠKOLSKIH UČITELJA str. 195

¹⁰ Muamer Tinjak, Socijalna klima i emocionalna atmosfera u razredu, članak preuzet sa Interneta, Sarajevo, 2007., str. 4

Zašto djecu sa Down-om sindromom učimo čitati?

Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Emina Halilčević, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Svi smo mi različiti u fizičkom, psihičkom i intelektualnom smislu, svi mi imamo svoje sindrome (jasne i vidljive ili tajne i dobro čuvane), ali svi činimo mozaik koji se zove život.
(Božica Rataic-Vojak)

Uvod

Down sindrom pogađa sve rasne grupe i može se javiti u bilo kojoj porodici, bez obzira na zdravlje roditelja, ekonomsku situaciju ili način života.

Down sindrom (DS - Down Syndrome) je najčešći genetski poremećaj koji nastaje uslijed viška jednog hromozoma ili dijela hromozoma u jezgri svake ćelije tijela. Jedno od 650 novorođene djece rađa se sa Down sindromom. Taj poremećaj sprečava normalan fizički i mentalni razvoj djeteta. Down sindrom uzrokuje pogrešno razvrstavanje hromozoma tokom ćelijske diobe polnih stanica, tako da se u stanici nađe višak cijelog ili dijela jednog hromozoma.

Vrlo često se zna reći da su djeca s Down sindromom dobra, topla, mirna, vesela i dobroćudna te se lako zabave i umire, sklone su ritmu, vole muziku i sklone su igri. Kao što je i svaka osoba, osoba za sebe tako su i osobe s Down sindromom jedinstvenih sposobnosti, ponašanja, interesa i mogućnosti. I oni su i tužni i veseli, zabrinuti, tvrdoglav, prkosni, dragi, svadljivi. Sve osobe su pojedinci i tako ih treba prihvatiti. Velike su razlike između osoba s Down sindromom, npr. nemaju svi isto i iste izražene fizičke karakteristike ni medicinske teškoće. Svaka osoba s Down sindromom nosi ponajprije osobine svojih roditelja i porodice te se i zbog toga međusobno mogu jako razlikovati. Dijete s Down sindromom odrasta u odraslu osobu s Down sindromom te kao takvo želi ostvariti sve aktivnosti kao i ostale odrasle osobe. Ima osoba s Down sindromom koje nikad ne uspiju naučiti brinuti se o sebi, ili naučiti čitati, ali ima i pojedinaca koji su vrlo uspješni.

Metode čitanja djece s Down sindromom

Kao i svako dijete, dijete s Down sindromom ima svoj vlastiti potencijal, ne uče svi na isti način, nemaju iste sposobnosti za učenje.

Iako djeca s Down sindromom imaju uglavnom ispod prosječno intelektualno funkcioniranje, ipak njihov pravi uspjeh zavisit će o adekvatnim i prilagođenim metodama i programima rada.

Za rad po metodi čitanja za djecu s Down sindromom potrebno se edukovati kroz priručnik Patriciae Oliwein.

Osnovna filozofija ove metode je da se djetetu u istom trenutku da ista informacija kroz tri različita kanala: govor (auditivno) + slika (vizualno) + gesta (pokret)!

Patricia Oelwein je naučnica, koja je više od dvadeset godina izvodila rani intervencijski program u privatnim i državnim školama te u grupama koje su organizovali roditelji. Radila je u Americi i u mnogim drugim državama, na svim kontinentima.

Oelwein navodi svoje čvrsto uvjerenje da i roditelji i djeca naprave najbolje što znaju. Djeca zaslužuju roditelje i učitelje koji su sposobni zajednički djelovati te širiti svoje obrazovanje.

U periodu od 1972-1987 na katedri za razvoj djeteta i mentalnu retardaciju washingtonskog univerziteta obavljeno je istraživanje načina učenja osoba s Down sindromom. Na osnovu svojih zaključaka autorica je ispitivanu djecu učila čitati.

Program koji je napisala dopunio je programe za rano ispitivanje djece te je primijenjen u Australiji i Velikoj Britaniji.

Verifikovan je i naučno dokazan. Zaključci su utemeljeni na njenim ličnim iskustvima i znanju proisteklom iz rada s mnogim mladim ljudima koji su naučili čitati, te je čitanje postalo vrednotom kroz njihovo čitavo školovanje. Svako je dijete drugačije. Ključ svakoga učenja je uspjeh.

Ako program nije oblikovan tako da se to ostvari, tad preispitamo uzroke te ga promijenimo. Ne napreduje li dijete po programu napravljenom za njega, tada nije krivo dijete već program.

Samo na osnovi IQ ne možemo zaključiti hoće li dijete naučiti čitati ili ne.

- Uspjeh kod djeteta povećava samopouzdanje te dijete razvija pozitivnu sliku o sebi.
- Pohvalimo ili nagradimo pravilan odgovor, ne kritikujemo ga ukoliko odgovor nije pravilan. Ne hvalimo netačan odgovor.
- Okolinu prilagodimo tako da motiviše dijete. Smjernice mu dajemo tako dugo dok nije sposobno zadatake ispuniti samostalno.

Pri uvođenju nove riječi počinjemo samo s jednom. Djetetu omogućimo da o njoj razmišlja, da je prepoznaje u novim okolnostima te da je koristi (Helen Keller).

- Izabiremo riječi koje djetetu nešto znače. Najprije djeca usvajaju riječi i rečenice, a tek na kraju slijeđe slova i sricanje.
- Naučeno utvrđujemo i praktično primjenjujemo u igri te u svakodnevnom životu.
- Učenje treba biti zabavno.
- Pomagala neka budu jednostavna, jeftina i strogo individualizirana.
- Učenje treba biti sistematično, valja slijediti ciljeve i principe, a riječi sistematizirati u „banku riječi“. Treba bilježiti uspjeh djeteta.

Djeca s Down sindromom ponašaju se kao sva ostala djeca. Igraju se, gledaju slikovnice i vrlo se rano susreću s pisanom riječi.

Zbog uticaja prekobrojne genetske informacije na 21. paru hromozoma, funkcionalnost mozga u osoba s Down sindromom je ograničenija. Utoliko je važnije stalno poticanje njihove moždane aktivnosti.

Većina djece s Down sindromom ima problema s govorom i jezikom. Slaba tj. nedovoljno razvijena artikulacija sprečava im učinkovitu komunikaciju. Čitanjem im se poboljšava i artikulacija. Djeca razumiju to što roditelji od njih traže, ali ubrzo zaborave većinu toga ili zapamte tek dio, najčešće zadnju riječ. Odjednom su izložena velikom broju informacija te je nerealno očekivati da sve zapamte.

Vrijeme koje prođe od našeg zahtjeva do djetetova odgovora je duže. Zato im je potrebno davati kratke informacije i pisanu riječ. Većina djece s Down sindromom ima dobro razvijenu vizuelnu percepciju i diskriminaciju.

Vizualni (stimulacije) poticaji su vrlo efikasni i djeci pomažu kompenzirati slabije auditivno pamćenje. Ilustracije, simboli, slike te napisana riječ snažna su pomagala koja pospješuju učenje.

Pisanu riječ, slike, crteže i predmete koristimo dokle god ih djeca trebaju.

Pružimo li im mogućnost učenja pomoću vizuelnih stimulacija, lako će koristeći vizuelni govor naučiti čitati riječi i prije nego što ih budu mogla izgovoriti.

Cijeli život gradimo i bogatimo rječnik svakog pojedinca. Tom metodom osobe s Down sindromom uče govoriti, nastupati u školi i kod kuće, razvijaju dovoljno samosvijesti za komunikaciju s ljudima, oslobođenu straha od mogućih greški i zbunjenosti.

Kako znamo da je dijete spremno prepoznati napisanu riječ i razumjeti njeno značenje?

Kada je spremno upoređivati, birati i razvrstavati slikovne, kartice. Djeca uče upoređivati, birati, razvrstavati i imenovati loto kartice, koje su zanimljive te ih s radošću koriste. Djeca uče ono što im ponudimo. Bitno je učiti djecu vještinama koje su za njih važne i korisne.

Dijete mora razviti pažnju, spremnost za učestvovanje i sposobnost razlikovanja.

To su vještine koje su potrebne za program svakoga učenja, pa i čitanja. Ako nema tih sposobnosti kod djeteta, razvijamo ih. Planiramo igre i igračke pomoću kojih će razvijati diskriminaciju, komunikaciju i maštu. Neka samo izabere igračke i neka vodi igru. U početku oponašamo sve što radi, potom uvodimo izmjene, i na kraju mu pokazujemo nove strategije, što nas vodi napretku. Nagradimo njegove uspjehe.

Priprema za čitanje

Potrebne su nam fotografije četiri osobe koje su djetetu najdraže.

Trebamo napisati riječi na karticama veličine 20,5 x 12,5 cm. Ispod fotografije neka bude oko 5 cm prostora. Na fotografiji smije biti samo jedna osoba. Slova su velika 2,5 cm. Velika slova su veća, srazmjerno malima. Najbolje ih je napisati na računaru.

Najadekvatniji je prostor u kome se vi i dijete osjećate ugodno. Dijete upoređuje, izabire, imenuje ili pokazuje riječ.

Prva riječ

Prvi nivo: nema izbora. Pokažite fotografiju i recite njegovo ime. Pokažite riječ i izgovorite njegovo ime. Stavljajte riječ po riječ. Dijete stavlja riječ po riječ. Ako ne ide, vodite njegovu ruku. Kad je uspješno, nagradite ga.

Drugi nivo: dijete izgovara ili pokaže svoje ime. Potraži karticu sa svojim imenom kad kartici s njegovim imenom dodamo praznu karticu.

Treći nivo: ponovi drugi nivo te bez fotografije pročita svoje ime. Može ga i pokazati.

Uvježbavajmo prve riječi na različite načine. Svugdje gdje se dijete kreće neka bude njegovo ime: na vratima njegove sobe, na ormaru gdje mu je garderoba, u kupatilu, na stolu...

Druga riječ

Kad dobro prepozna i čita svoje ime, prelazimo na drugu riječ. Djetetovu imenu dodamo još riječ mama. Imamo dvije fotografije i dvije riječi.

Dignemo karticu s njegovim imenom te ga upitamo što piše. Nakon što nam odgovori, pokažemo mu novu riječ i stavimo je ispod fotografije. Obje riječi stavimo na djetetovu desnu stranu. Bira riječi te ih polaže ispod slike. Praznu karticu ostavlja na stolu. Vježbamo tako dugo dok ne prepozna obje riječi.

Kad ih zna pročitati ne gledajući fotografiju, uvježbavamo na sličan način kao prvu riječ.

Vježbamo dvije riječi koje slaže u kolonu, riječ pridružuje slici ili osobama i slično.

Treću, četvrtu i sve riječi do devete uvježbava na isti način. Svaki put kad učite zabilježite napredak. U početku je dovoljno pet minuta dnevno, zatim vrijeme produžite na otprilike trideset minuta na dan.

Riječi koje već zna ulažemo u kutiju ili u mapu. Kad nauči devet riječi, dodamo jedan glagol koji usvaja zajedno s fotografijom ili crtežom.

Biramo riječi koje djetetu nešto znače, npr. prijatelji, odlazak u pekaru, djed i baka, likovi iz televizijskih emisija i slično.

Svaku novu riječ naučimo i utvrdimo na jednak način.

Cijelo vrijeme naučeno ponavljamo tako da riječi dobro zapamti: riječ do riječi, sliku uz riječ, riječ uz sliku, riječ uz predmet, predmet uz riječ...

Prije nego što pređemo na abecedu, mora dobro poznavati riječi koje zna čitati i koje ga zanimaju. Usvajajući nove riječi, vidi i razumije vrijednost čitanja, što je dobra osnova za učenje abecede.

Učenje abecede

Učimo li prvo slova činimo grešku jer neka djeca s Down sindromom ne razumiju da moraju prvo naučiti slova kako bi kasnije mogla čitati. Slova su simboli koja za njih nemaju pravo značenje.

Princip usvajanja slova jednak je kao i kod učenja riječi: prepoznavanje, biranje, imenovanje, funkcionalna upotreba, transfer, generalizacija.

Dijete zatim usvaja početna slova imena svojih ukućana te postupno nauči i ostala slova.

Igramo razne igrice – loto, bingo, memori, slažemo slova u kolone. Slijedi pridruživanje: predmeta slovu, slova predmetu, slike slovu, slova slici...

Igramo igru „trgovina sa slovima“:

Na jednoj se tezgi prodaju velika, a na drugoj mala slova. Dijete ima riječ, ide u trgovinu te kupi veliko slovo. Potom ide na drugu tezgu i kupi malo slovo ili napiše slovo i ide u trgovinu kupiti isto slovo. Može kupovati predmete na određeno slovo. Zatim napiše drugo slovo te ponovno ide u trgovinu. Igri je kraj kad ispraznimo trgovinu.

Dijete traži u svojoj okolini predmete koji počinju s određenim, prethodno zadanim (napisanim) slovom. Kad ga pronađe na njega naljepi to slovo.

Najbolji je način učenja abecednog reda pomoću pjesmice. Mogući su i drugi načini – na podu, koristeći magnetna slova na tabli, na zidu... Slova moraju biti u visini očiju. Dijete može govoriti riječi abecednim redom i slično.

I što se tiče pisanja djeca su vrlo različita. Neka su sposobna pisati i sricati poput ostale djece. Nekima je potrebna dodatna pomoć. Ima djece koja ne mogu pisati u sveske, ali mogu na računaru. Rijetki su oni koji ne mogu ni jedno ni drugo.

Baš kao i pisanje, sricanje je teško za djecu s Down sindromom. Istovremeno moraju biti usmjerena na slova, na njihov raspored i pisanje. Zbog toga je za početak bolje koristiti plastična, magnetna ili kakva druga slova.

Sricanje počinjemo s njegovim imenom, ako nije predugo. Ako jeste, onda može naučiti samo početna slova.

Napravimo nekoliko kartica veličine 12,5 x 20,5 cm pa napišemo slova njegova imena. Ima li u imenu tri slova, svako napišemo tri puta. Vi sastavljate, ono gleda. Na prazne crte stavlja slova svoga imena koja nedostaju. Što slijedi? Sastavimo njegovo ime. Stavlja slovo na slovo i govori. Izmiješate slova, ono ih sastavi i samo sriče. Kaže s kojim slovom započinje njegovo ime. Prvo slovo stavite vi, ostala dijete. Samo sriče. Dodamo slova koja nisu u njegovu imenu; ono izabire prava. Na taj način nauči deset riječi sedmično.

Senzorna integracija

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Sažetak

Na početku rada definisan je pojam senzorne integracije. U nastavku se raspravljalo o poremećajima i dezintegraciji senzorne integracije, njihovom nastanku, uzrocima, te osnovnim znacima prepoznavanja. Rad je završen raspravom o terapiji senzorne integracije.

Ključne riječi:

senzorna integracija, poremećaji senzorne integracije, senzorna dezintegracija, terapija senzorne integracije.

Uvod

Senzorna integracija je organizacija osjeta za upotrebu. Putem osjetila dobivamo informacije o fizičkom stanju našeg tijela i okoline koja nas okružuje. Nebrojeno bitova senzornih informacija pristiže u naš mozak svakog trenutka, i to ne samo iz naših očiju i ušiju, već iz svakog dijela našeg tijela. Mozak mora organizovati sve te osjete kako bi se osoba normalno kretala, učila i ponašala. Mozak locira, svrstava i uređuje osjete na sličan način kao što saobraćajac reguliše automobile na raskrsnici. Kada osjeti nastaju na dobro organizovani ili integrisani način, mozak ih može upotrijebiti tako da formira percepciju, ponašanje i učenje. Kada je nastajanje osjeta neorganizovano, život izgleda poput krkljanca u saobraćajnoj gužvi. (1)

Drugim riječima, senzorna integracija je način na koji nervni sistem procesuirá (prerađuje) informacije iz osjetila, koje se u ogromnim količinama slijevaju u naš neurološki sistem u svakom trenutku. To je neurobiološka aktivnost unutar tijela koja omogućava mozgu da organizuje sve te stimulse, daje im smisao. Proces orga-

nizacije osjetilnog unosa potreban je, dakle, da bi se ostvarila svrhovita reakcija. (4)

Senzorna integracija počinje u utrobi kada mozak fetusa osjeti pokrete majčina tijela. Golema količina senzorne integracije mora se pojaviti i razviti da se postigne puzanje i stajanje što se događa u prvoj godini života. Igre u djetinjstvu dovode do puno senzorne integracije, jer dijete organizuje osjete svog tijela i sile teže zajedno sa slikom i zvukom. Iako se svako dijete rodi sa tom sposobnošću, mora je razviti dolazeći u odnose sa mnogim stvarima oko sebe i prilagođavajući svoje tijelo i mozak mnogim izazovima tokom djetinjstva. Najveći razvoj integracije osjeta događa se za vrijeme adaptivne reakcije. Adaptivna reakcija je svrhovit, prema cilju usmjeren odgovor na osjetni doživljaj.

Primjer: Dijete vidi zvečku i poseže za njom. Posezanje je adaptivna reakcija. Jednostavno besciljno mahanje rukama nije. Kompleksna adaptivna reakcija je kada dijete percipira da je zvečka predaleko i puzi da je dohvati. Kod adaptivne reakcije savladavamo teškoću i učimo nešto novo. Formiranje adaptivne reakcije pomaže mozgu da se razvija i organizuje. Većini odraslih

to izgleda kao igra. Međutim, igra je sastavljena od adaptivnih reakcija koje ostvaruju senzornu integraciju.

Senzorna integracija je najvažniji tip senzorne obrade. Živežne namirnice hrane tijelo, ali da bi to činile moraju biti probavljene. Osjete tako nazivamo „hranom za mozak“, ali bez dobro organizovanog procesa senzorne obrade, osjeti ne mogu biti probavljeni i ne mogu hraniti mozak. Senzorna integracija osjeta nije nešto čega ima ili nema. Neke osobe imaju dobru senzornu integraciju, neke prosječnu, a neke slabu. Ako mozak slabije obavlja posao senzorne integracije, to će negativno uticati na mnoge stvari u životu.

Sve do dobi od oko sedam godina, mozak je primarno aparat za senzornu obradu. To znači da on nešto osjeća i direktno iz osjeta dobiva značenje. Malo djeteta ne razmišlja puno o stvarima oko sebe; ono je uglavnom usmjereno da ih osjeti i da se kreće s obzirom na te osjete. Njegovi prilagođeni odgovori su više mišićni ili motorički nego mentalni. Tako se prvih sedam godina života naziva razdobljem senzomotoričkog razvoja. (1)

Kako bismo djeci omogućili da od najranije dobi kroz igru uče i razvijaju svoje senzomotoričke vještine, prostor u kojem borave trebao bi biti organizovan tako da uređenjem i ponudom materijala potičemo upravo razvoj ovih vještina. Raspoloživi prostor bi trebao biti podijeljen u nekoliko centara koji zajedno potiču jačanje svih mišićnih skupina, razvoj vizuelne i taktilne percepcije, uvježbavanje finijih pokreta manipulacije-fina motorika, razvoj koordinacije oko-ruka, razlikovanje slušnih podražaja i sl. (3)

Kako dijete postaje starije, mentalni i socijalni odgovori zamjenjuju neke od ovih senzomotoričkih aktivnosti. Međutim, mentalno i socijalno funkcionisanje mozga zasniva se na senzomotoričkoj obradi. Integracija osjeta koja se pojavljuje u pokretima, govoru i igri osnova je kompleksnijoj integraciji osjeta koja je potrebna za čitanje, pisanje i dobro vladanje.

Kada je sposobnost senzorne integracije mozga dostatna da se suoči sa zahtjevima okoline, djetetov odgovor je učinkovit, kreativan i zadovoljavajući. Kada se dijete suočava sa iskušenjima na koja može efikasno odgovoriti, ono se zabavlja. Zabava je djetetova riječ za senzornu integraciju. (1)

Poremećaj senzorne integracije

Sedamdeset godina XX vijeka radna terapeutkinja dr. Jean Ayres postavila je temelje razvoju teorije i prakse o poremećaju senzorne integracije. Ayres je prepoznala da oštećenje senzorne integracije ometa učenje i razvoj djece sa kojom je radila. Otad su radni terapeuti Lorna Jean King, Winnie Dunn i Pat Wilbarger, te drugi stručnjaci, nadograđivali Ayresin rad, potaknuli klinička istraživanja u neuropsihologiji, neurologiji i dječjem razvoju. 10-15 % djece u Americi ima problem senzorne integracije koji ih uspoređuju u učenju ili uzrokuju probleme u ponašanju, a često su prosječno ili iznadprosječno inteligentna. (4)

Djeca sa poremećajem senzorne integracije često su vrlo zbunjena, uznemirena ili razdražljiva. Ako se nađu pod nekim novim stresorom (promjenom u školskom rasporedu, neočekivano otkazanom jutarnjem planu ili im nije dostupna omiljena čaša za sok) mogu se zatvoriti i isključiti, ili dobiti napade bijesa. Ljudi sa poremećajem senzorne integracije teško shvataju što se događa unutar i izvan njihovog tijela i nema garancije da će dobiti preciznu senzornu informaciju. Poznato je i da djeca sa autizmom imaju poremećaj senzorne integracije.

Oštećenja u obradi senzornih informacija odavno se prepoznaju kao simptomi moždanog udara, multiple skleroze, vrtoglavice (poremećaja ravnoteže) te drugih medicinskih stanja. Oštećenje u obradi senzornih informacija postoji i kod osoba bez vidljivog neurološkog oštećenja. (4)

Poremećaj senzorne integracije nije medicinski problem. Posmatranje je ključno za utvrđivanje prisutnosti poremećaja senzorne integracije. Kod djece sa teškoćama u senzornoj integraciji, nervi i mišići funkcionišu dobro, ali mozak ima teškoća sve to objeđiniti.

Dijete sa slabom senzornom integracijom možda se ne igra kao druga djeca, ono može vidjeti, čuti ili osjetiti nešto, ali radi nemogućnosti integriranja informacija na to ne reaguje adaptivno. Ne primjećuje detalje ili ne razumije stvari onako kako razumiju druga djeca. Ne odabire iste igračke kao druga djeca budući da im manipulativne igračke mogu predstavljati preveliki izazov.

Uobičajen problem je zaostajanje u govoru ili nemogućnost upravljanja ustima za formuliranje riječi iako dijete zna što želi reći. Bez jasne poruke iz ruku i očiju dijete ne može bojiti između dvije linije, ravno

rezati škarama, sastaviti slagalicu. Neka djeca ne mogu organizovati kožne osjete; mogu se razljutiti ili osjetiti nelagodu kada ih netko dotakne ili čak ako stoji blizu njih. Ponekad svjetlo ili buka iritiraju ili ometaju dijete. Dijete sa slabom senzornom integracijom bilo kakav zadatak izvodi slabije od svojih vršnjaka. Za njega je zadatak teži i kompliciraniji. Može izgledati nezainteresirano, ali to je iz razloga jer mu njegovi osjeti i njegovi odgovori na njih ne pružaju značenje i zadovoljstvo. (1)

Poremećaj senzorne integracije nastaje zbog:

- neefikasnog senzoričkog unosa ili teškoće primanja informacija,
- neurološke dezorganizacije (1. isključenja ili nepojivosti, 2. može primiti senzorne poruke ali
- samo djelimično, 3. može primiti senzorne informacije konzistentno, ali ih ne povezuje ispravno sa ostalim senzornim porukama da bi se proizveo odgovor sa značenjem)
- nedovoljnog motoričkog, govornog (jezičkog) ili osjećajnog izlaza. (4)

Senzorna dezintegracija

Senzorna dezintegracija je nepravilnost ili poremećaj u moždanom funkcionisanju koji otežava integraciju senzornog unosa podražaja. Neki dijelovi senzorne informacije ostaju "zaglavljani u prometu" i dijelovi mozga ne dobijaju informaciju koju trebaju za obavljanje posla. (4)

Uzroci disfunkcije senzorne integracije (senzorne dezintegracije) su:

- genetski;
- prenatalni (hemijski, medikamentozni, alkohol, droga, komplikacije u trudnoći);
- prematuritet;
- traume mozga (manjak kiseonika, operacije);
- postnatalni;
- nedostatak ili manjak senzoričkih stimulusa nakon rođenja;
- pomanjkanje normalnih senzoričkih iskustava;
- promjena načina igre;
- nepoznati uzroci. (4)

Osnovni znaci prepoznavanja disfunkcije senzorne integracije:

- pojačana osjetljivost na jarko svjetlo, zvukove, pokrete;
- smanjena osjetljivost: želi dodir, ima visoku toleranciju boli, preferira začinjenu hranu, baca se prema ljudima i zidovima;
- značajno pojačanje ili smanjenje nivoa aktivnosti: neprekidno u pokretu, brzo se umara, veća potreba za snom;
- problemi koordinacije: zaostajanje u hodanju, problemi sa penjanjem, ravnoteža, često se spotiče i pada, teškoće sa rezanjem i crtanjem;
- zaostajanje u govoru ili jeziku
- problemi sa pažnjom i samokontrolom: buka iz pozadine ili vizuelni podražaji ga ometaju, razdražljivost, teško se smiruje. (2)

Terapija senzorne integracije

Važno je da roditelji, učitelji i druge osobe koje rade sa djecom na vrijeme prepoznaju poremećaj senzorne integracije, kako bi uvidjeli koje teškoće poremećaj ostavlja na dijete. Najbolje je da stručnjaci, roditelji, učitelji razviju „senzornu inteligenciju“, sarađuju i svakodnevno izmjenjuju informacije kako bi unaprijedili djetetov razvoj, učenje, a time smanjili i stresne situacije u kojima se svakodnevno nalaze i dijete, ali i osobe koje rade s njim. (4)

Tretman uključuje senzornu stimulaciju i adaptivne reakcije na njih prema djetetovim neurološkim procjenama. Cilj terapije je omogućiti upravljanje senzornim unosom posebno iz vestibularnog sistema, mišića, zglobova i kože kako bi dijete stvaralo adaptivne reakcije koje integrišu te osjete u cjelovit doživljaj. (4)

Drugim riječima, cilj terapije senzorne integracije jest da postigne da mozak djeteta bolje funkcioniše. Tokom terapije djeca čine puno toga što njihovom mozgu pruža puno vestibularne, taktilne i proprioceptivne stimulacije. Stimulacija je nešto što normalna igra pruža prosječnom djetetu, djetetu sa poremećajem senzorne integracije treba vodstvo u izvođenju onoga što će pomoći njegovom nervnom sistemu da bolje funkcioniše. (1)

Terapija je individualna, prirodna, bez upotrebe medikamenata, obično uključuje samovođenje. Međutim ako dijete ne može zadovoljiti senzorne potrebe terepeut direktno primjenjuje senzornu stimulaciju (kod djece sa težim poremećajima, posebno autizam). Djeca bez poteškoća senzornu integraciju ostvaruju putem igre. Djeca sa dezintegracijom senzorne integracije trebaju terapeuta koji će im specifičnim vježbama pomoći u senzornoj integraciji. (4)

Terapija je najefikasnija kada dijete usmjerava svoje vlastite akcije dok terapeut nenametljivo određuje okolinu. Integracija se najčešće javlja kada dijete želi podražaje i inicira aktivnost da ih primi. Mozak je napravljen da sam sebi pruža doživljaje koji su potrebni za njegov vlastiti razvoj. (1)

Terapijsko jahanje

Dragana Blažević, prof., Voditelj jahanja za osobe invaliditetom
Centar za rehabilitaciju STANČIĆ, Dugo Selo, Hrvatska

Sažetak

Sredinom 90-tih došlo je do nagle ekspanzije pružanja usluga terapijskog jahanja u Hrvatskoj. Najčešće su te programe provodile osobe s nedovoljnim stručnim znanjem, a posljedice takvog rada negativno su se reflektirale na najosjetljiviju skupinu korisnika našeg programa, djecu s teškoćama u razvoju. Važno je naglasiti kako se za djecu mlađu od 4 godine ne preporučuje uključivanje u programe terapijskog jahanja uslijed fiziološke nezrelosti njihovih mišićnih i živčanih vlakana. Osnivanjem Hrvatskog saveza za terapijsko jahanje 2001. godine kao krovne organizacije svih udruga i organizacija koje se bave terapijskim jahanjem u Hrvatskoj, u prvi plan je stavljena potreba za stručnim usavršavanjem provoditelja terapijskog jahanja koja uključuje različita specijalizirana znanja i vještine kao što su jahanje, znanje iz konjanništva, metodika treninga te znanja iz područja medicinskih znanosti (stanja, dijagnoze, indikacije, kontraindikacije i slično). Hrvatski savez za terapijsko jahanje u suradnji s Hrvatskom olimpijskom akademijom 2008. godine organizira edukaciju za zvanje Voditelj jahanja za osobe s invaliditetom s pravom upisa u radnu knjižicu.

Ključne riječi:

terapijsko jahanje, djeca s teškoćama u razvoju, poboljšanje kvalitete življenja, edukacija, socijalna uključenost i integracija.

Terapijsko jahanje

Terapijsko jahanje je oblik konjanništva namijenjen i prilagođen djeci i osobama s teškoćama u razvoju u cilju poboljšanja njihove kvalitete življenja.

Mnogi autori različito definiraju terapijsko jahanje, pa tako, prema Zadnikar (2003), terapijsko jahanje je djelatnost koja upotrebljava konja u terapijskom procesu zbog pozitivnih učinaka na psihosocijalne i motoričke funkcije.

Sjevernoamerička udruga terapijskog jahanja (NARHA) navodi da je terapijsko jahanje upotreba konja i aktivnosti orijentiranih prema osobama s invaliditetom u svrhu postizanja različitih terapijskih ciljeva: kognitivnih, fizičkih, emocionalnih, socijalnih, edukacijskih i bihevioralnih.

Prema Pravilniku Hrvatskog saveza za terapijsko jahanje (24/07), jahanje je oblik konjanništva namijenjen

i prilagođen djeci s poteškoćama u razvoju, osobama s motoričkim poremećajima i kroničnim bolestima, te osobama s psihičkim i emocionalnim poteškoćama, a u svrhu terapije, rehabilitacije i općenito poboljšanje kvalitete života istih.

Mogli bismo zaključiti da je terapijsko jahanje svjetski priznata metoda rehabilitacije i rekreacije, s mnogobrojnim pozitivnim učincima na tijelo, psihu i socijalizaciju osoba s teškoćama. Ujedno je i pomoćna terapija u tretmanu različitih vrsta tjelesnih oštećenja, koja postiže izvrsne rezultate, naročito kod neuromuskularnih poremećaja, pružajući osobama koje ne hodaju jedini mogući nadomjestak hoda. Upotrebom konja i aktivnosti orijentiranih prema konjima, postižu se različiti terapijski ciljevi: kognitivni, fizički, emocionalni, mentalni, socijalni, edukacijski i bihevioralni.

U jahanju uživaju mnogi ljudi, ali za osobe s teškoćama jahanje znači mnogo više od uživanja – jahanje je za njih put prema boljem zdravlju i sretnijem življenju. Jahanje pruža iskustvo slobode i pokretljivosti koji su osobama s teškoćama nepoznati. Konj je empatična životinja koja svojim bićem pruža niz pozitivnih osjećaja, njegova plemenitost, toplina i ritam pokreta integrira i povezuje različite aspekte jahanja u jedinstveni terapijski doživljaj.

Terapijsko jahanje je rehabilitacijski program kojeg provodi instruktor terapijskog jahanja – osoba koja je uz potrebna znanja i vještine vezane uz konjanništvo prošla dopunsku edukaciju o izboru, držanju i obuci terapijskog konja, posebnoj opremi, kao i iz medicinskog područja (indikacije, kontraindikacije, metode, sadržaji i ciljevi), te provodi programe koji ostvaruju fizioterapijske, ali i psihoterapijske i socioterapijske ciljeve. Terapijski se ciljevi postavljaju individualno za svaku osobu temeljem poznavanja njenih mogućnosti i ograničenja.

Povijest terapijskog jahanja

Terapijsko jahanje se u nekom od oblika primjenjuje u većini zemalja svijeta. Ne može se sa sigurnošću reći kad je terapijsko jahanje postalo posebna disciplina. Postoje povijesni zapisi o osobama s invaliditetom, jer su u to vrijeme djeca s teškoćama u razvoju bila separirana, koje su jahale konje čak i u drevnoj Grčkoj. Već tada se davalo na znanje kako jahanje nije samo oblik transporta, već sredstvo za poboljšanje zdravlja i kvalitete života osoba s invaliditetom.

Prvu studiju o vrijednostima terapijskog jahanja objavio je 1875. godine francuski liječnik Cassaign. On je koristio jahanje za liječenje različitih oboljenja i zaključio kako jahanje pomaže pri liječenju neuroloških poremećaja, poboljšava držanje tijela, ravnotežu i pokretljivost zglobova, a vidljiva su i psihološka poboljšanja.

Prije stotinjak godina, u Engleskoj je prepoznato jahanje za osobe s invaliditetom (misli se na vojne invalide) kao koristan oblik terapije, a tijekom prvog svjetskoga rata terapijsko jahanje je kao oblik rehabilitacije ponuđeno ranjenim vojnicima u bolnici u Oxfordu. Do 1950. godine britanski su fizioterapeuti istraživali mogućnosti jahanja kao terapije za sve oblike invaliditeta. Britanska udruga terapijskog jahanja (RDA) osnovana je 1969. godine uz entuzijastičnu potporu kraljevske obitelji.

1952. godine Liz Hartel iz Danske, iako oboljela od cerebralne paralize, na Olimpijskim igrama u Helsinkiju osvaja srebrnu medalju u dresurnom jahanju u konkurenciji sa zdravim jahačima. Time je privukla pažnju raznih stručnjaka te se jahanje sve više počelo koristiti i kod osoba s teškoćama u razvoju.

U SAD-u se terapijsko jahanje razvilo kao oblik rekreacije i sredstvo motivacije za edukaciju, kao i zbog svojih terapijskih mogućnosti. Sjevernoamerička udruga terapijskog jahanja (NARHA) osnovana je 1969. godine kao savjetodavno tijelo različitim udrugama terapijskog jahanja u SAD-u i susjednim zemljama (www.strides.org).

Iskustva u Hrvatskoj

Terapijsko jahanje u Hrvatskoj pojavljuje se sredinom devedesetih godina. Grupa entuzijasta završava međunarodne tečajeve za instruktore terapijskog jahanja u Americi i Engleskoj te svoja znanja prenose kasnije novonastalim udrugama.

2001. godine osnovan je Hrvatski savez za terapijsko jahanje, krovna organizacija svih članica koje provode program terapijskog jahanja. Savez povezuje udruge, institucije i pojedince koji provode ili žele provoditi programe terapijskog jahanja u Hrvatskoj. Savez je dobrovoljna, nestranačka, neprofitna, interesna udruga.

Svrha Saveza je promidžba, razvoj i standardizacija programa terapijskog jahanja, edukacija voditelja, organiziranje promidžbenih i edukacijskih skupova, prijevod i objavljivanje vlastitih tiskanih i elektronskih materijala u nastojanju ostvarenja temeljnih ciljeva, a glavni cilj je poboljšanje kvalitete života djece s teškoćama u razvoju kroz korištenje programa terapijskog jahanja u svim njegovim oblicima – hipoterapija, pedagoško jahanje, rekreativno ili športsko jahanje za osobe s teškoćama u razvoju.

Uvažavajući izražene potrebe svojih članova, Hrvatski savez za terapijsko jahanje dugi niz godina organizirano provodi internu edukaciju za sve zainteresirane osobe koje se bave pružanjem usluga terapijskog jahanja, no u fokusu Saveza bila su nastojanja vezana uz pronalaženje načina za školovanje Voditelja terapijskog jahanja koje se temelji na zakonskim okvirima i verificiranom programu od strane Ministarstva znanosti obrazovanja i športa.

Edukacija voditelja jahanja za osobe s teškoćama u razvoju

Od veljače 2008. god. Hrvatska olimpijska akademija u suradnji s Hrvatskim konjičkim savezom i Hrvatskim savezom za terapijsko jahanje pokrenula je školovanje za zvanje voditelja jahanja za osobe s invaliditetom (školovanje je pokrenuto temeljem verificiranog programa za osposobljavanje kadrova za obavljanje stručnih poslova u športu - Glasnik Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH od 30.06.1992. godine i čl.9 Zakona o športu (NN 71/06). Završenim školovanjem stečeno zvanje upisuje se u radnu knjižicu. Terapijsko jahanje je specifična djelatnost, budući voditelji steći će znanja iz područja konjanništva, športa, psihologije te medicinske tematike (indikacije, kontraindikacije te karakteristike pojedinih stanja i dijagnoza).

Kako bi zaštitili djecu s teškoćama i senzibilizirali javnost o toj na žalost još uvijek marginaliziranoj skupini, Savez omogućava svakoj udruzi/klubu da školuje svoje kandidate pri Hrvatskoj olimpijskoj akademiji kako bi što kvalitetnije radili program terapijskog jahanja koji je vrlo značajan u rehabilitaciji osoba s invaliditetom kao i u kreiranju njihovog slobodnog vremena.

Pozitivni učinci terapijskog jahanja

Kao što je već navedeno djelovanje terapijskog jahanja je višestruko. Učinke možemo dijeliti na fizikalne, psihološke, socijalne i edukacijske učinke. Ovakav širok raspon djelovanja uvelike pospješuje napredak, a samim tim povećava i motivaciju koja je ključna, jer korisnik aktivno mora sudjelovati u programu.

U pozitivne fizikalne učinke ubrajamo: razvoj balansa i posturalne kontrole, poboljšanje stabilnosti (dinamičke, statičke), poboljšanje orijentacije poboljšanje koordinacije, normaliziranje mišićnog tonusa, povećanje snage mišića, istezanje skraćanih skupina mišića, povećanje mobilnosti zglobova (zdjelica, kralježnica), poboljšanje respiracije i cirkulacije, poboljšanje apetita i probave.

U **psihološke učinke ubrajamo**: općenito dobro raspoloženje, povećanje motivacije, razvoj strpljenja, pažnje i veći nivo uzbuđenja, povećanje samopouzdanja povećano zanimanje za vanjski svijet i za vlastiti život.

U **socijalne učinke ubrajamo**: stvaranje prijateljstva, razvoj poštovanja i ljubavi prema ljudima i životinjama.

U **edukacijske učinke ubrajamo**: razvoj i poboljšanje govora/jezika, poboljšanje vidne i prostorne percepcije.

Dob jahača

Djeca ispod dvije godine nemaju koristi od jahanja, jer im tijelo i živčani putevi nisu dovoljno sazreli da se adaptiraju na pokrete konja. Ako je fontanela još otvorena, opasnosti su slične kao kod nedostatka lubanjske kosti. Često nemaju dovoljnu kontrolu glave da bi mogli nositi kacigu ili nije moguće pronaći dovoljno malu kacigu. Zdravo dijete tek nakon 3. godine ima obrazac hoda odraslog čovjeka. Utjecati na učenje pokreta hodanja pomoću jahanja prije te dobi nije poželjno. Postoji istraživanje o mikrotraumama vratne kralježnice koje se javljaju za vrijeme jahanja u konjskom hodu kod male djece zbog nezrelosti koštanog sustava. Sjedenje na velikom konju za malo dijete može značiti opterećenje na kukove, pa i njihovo iščašenje. Budući da je još puno nepoznatih opasnosti, strogo se preporučuje da sa djecom od 2 do 4 godine rade samo fizioterapeuti. Ovo su granice za djecu bez poteškoća u razvoju. Dijete sa poteškoćom u razvoju je fiziološki mlađe od svoje kronološke dobi i zato uvijek moramo biti oprezni kod određivanja spremnosti djeteta za jahanje.

Zaključak

Stručna edukacija i osposobljavanje kadrova za obavljanje stručnih poslova u športu u veliko je pomoglo u razvoju i standardizaciji programa terapijskog jahanja u Hrvatskoj te stvaranju mreže suradnika i potpore među udrugama koje su pokazale zainteresiranost za edukaciju svog osoblja za što kvalitetniju provedbu programa terapijskog jahanja.

Stoga je za zaključiti da pozitivni učinci terapijskog jahanja nisu samo u terapijskom pogledu, već i opće društvenom. Ono pomaže aktivnom socijalnom uključivanju djece s teškoćama i osobama s teškoćama u razvoju. Program terapijskog jahanja u sebi integrira više značajnih činjenica: kod djece s teškoćama razvija pravilan odnos prema okolini i drugim živim bićima; otvara mogućnost druženja djece s poteškoćama s djecom bez poteškoća i na taj način doprinosi senzibilizaciji cijele zajednice.

Hiperaktivna djeca (ADHD)

Saida Sokoljak, prof. matematike
Admir Hasanbašić, dipl. ing. elektrotehnike
JU OŠ "Simin Han", Tuzla

Na početku prošlog vijeka, prvi puta opisana su djeca s nemirom i poremećajem pažnje. Smatralo se da je uzrok minimalno oštećenje mozga koje se nije moglo potvrditi tadašnjim pretragama, ali su neki znakovi ukazivali na nepravilnosti središnjeg živčanog sistema. Zato su poremećaj nazvali MCDC, ili minimalna cerebralna disfunkcija. 1902. godine Sir George F. Still je uočio problem među djecom koja su bila hiperaktivna, impulzivna i nepažljiva. Opisao je ponašanje te djece kao abnormalno i zaključio da se prije radi o organskom problemu nego o vlastitoj volji.

1957. godine naziv se mijenja u hiperkinetičko-impulzivni poremećaj jer se smatralo da bi ime tog poremećaja trebalo odražavati kliničku sliku ponašanja, a ne uzrok tog poremećaja. Tako je u dijagnostičkom i statističkom priručniku Američke psihijatrijske udruge DSM-II promijenjeno ime u hiperkinetička reakcija u dječjoj dobi.

Kako je izašao DSM-III tako je opet promijenjeno ime u ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder - deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj). Tada je istovremeno porastao broj postavljenih dijagnoza djece, pa i odraslih osoba. Djeca su vrlo često, bez obzira na njihovo intelektualno funkcionisanje bila problem u razredu. Problem je bio kako u ponašanju, tako i u praćenju i savlađivanju nastavnog gradiva, što se odražavalo na njihov uspjeh te biranje zanimanja koja za njih nisu bila primjerena. Roditelji su se sve teže nosili sa problemima, a sama djeca su u okolini bila izložena različitim emocionalnim zlostavljanjima.

Situacija ni danas nije bitno drukčija. ADHD je još uvijek nedovoljno dijagnosticiran te nedovoljno liječen u većini zemalja. Neprepoznavanje bolesti i izostanak adekvatnog liječenja može kod djeteta uzrokovati ozbiljne dugoročne posljedice za njegov razvoj - problemi u napredovanju u školi, socijalno funkcionisanje, povećan rizik od ozljeđivanja, zloupotreba droge, alkohola... Mnoga takva djeca napuštaju školovanje ili budu izbačena iz škole. U starijoj dobi velik broj neliječene djece ima problem s kriminalom, a povećan je rizik i od neželjenih maloljetničkih trudnoća.

Bolest utiče i na roditelje, pa i na cijelu zajednicu - čak su do pet puta povećani razvodi roditelja takve djece. U osjetljivoj dobi razvoja dijete ne uspijeva izgraditi soci-

jalne veze unutar zajednice, što rezultira lošim samopouzdanjem pa čak i depresijom.

Kako prepoznati da dijete ima ADHD?

Problemi počinju odmah nakon poroda roditelji se žale da je dijete teško odgajati, da loše spavaju, teško ih hrane, da su iritabilna. Sve to često dovodi do lošeg odnosa majka-dijete, a time do loših preduslova za siguran i pravilan razvoj djeteta. Razvija se dijete sa niskim samopouzdanjem i takvo dolazi u školu gdje se suočava sa novim zahtjevima, a nije savladalo niti one iz prethodne faze. Rezultat je tzv. Inziviranje odstupanja, kod djeteta se stvara inat, te kako nema dobru sliku o sebi a drugi ga takvog doživljavaju, ono odluči to i biti i svima pokazati.

Osnovne karakteristike hiperaktivne djece u školi su nemir, nedistanciranost, ometanje druge djece u radu, neispunjavanje zadataka, usporenost u zadacima, usamljenost i odbačenost od vršnjaka, a ponekad i izloženost različitim oblicima nasilja.

Da bi spriječili, ili barem umanjili negativne posljedice, važno je rano postaviti dijagnozu i poznavati uzroke nastanka. Postoje brojne, ali nedovoljno potvrđene teorije nastanka hiperaktivnosti.

(Genetske teorije ukazuju na nasljeđivanje, organske teorije o poremećaju funkcionisanja mozga). Poremećaj se najčešće otkriva u predškolskoj i u osnovnoškolskoj dobi. Prepoznamo ga po slijedećim promjenama:

Motorika, tj promjene u tom dijelu su najuočljivije- dijete je stalno nemirno, ima neprekidnu potrebu za aktivnošću, novim sadržajima, a koji ga zanimaju jako kratko. Nespretni su i nestabilni, jako dugo se odijevaju. često tresu rukama i nogama ili se vrpolji na stolici.

Pažnja je kratkotrajna, dijete napušta sadržaje i odlazi na neke druge. Mogućnost koncentracije se kreće od 5 do 20 minuta (ovdje je problem dužina školskog časa).

Opažanje karakterišu vidne i slušne smetnje. Ne radi se o tome da dijete ne vidi i ne čuje, već jednostavno ne može sve to uskladiti i reagovati na vrijeme. Često se čini da ne slušaju i kad im se direktno obraća.

Emocije im zadaju velike probleme-teško kontrolišu porive, nemaju kočnice ni na emocionalnom ni somatskom planu. Zato su nepredvidivi, a ponekad i agresivni.

Impulzivnost - često „istrčavaju“ s odgovorima prije nego što je dovršeno pitanje, imaju poteškoća s čekanjem reda, često prekidaju ili ometaju druge (npr. upadaju u razgovor ili igru).

Govor je u odnosu na ostale vršnjake znatno skromniji, loša gramatika, i teško pronalazi prave riječi.

Odnosi sa okolinom su problematični-teško prihvataju socijalne zahtjeve, emocionalne veze su im površne, često nemaju prijatelja i neprilagodljivi su grupi

Za konačnu dijagnozu ADHD-a treba biti prisutno barem šest simptoma nepažnje ili barem šest simptoma hiperaktivnosti i impulzivnosti:

- simptomi nepažnje, hiperaktivnosti ili impulzivnosti trebaju trajati najmanje šest mjeseci u neskladu s razvojnim stupnjem
- neki simptomi postojali su prije 7. godine života
- neka oštećenja, kao posljedica simptoma, očituju se u dvije ili više sredina (npr. kućna, školska, radna)
- moraju postojati jasni dokazi značajnog oštećenja socijalnog, akademskog ili radnog funkcionisanja

Korisna pravila za učitelje i nastavnike

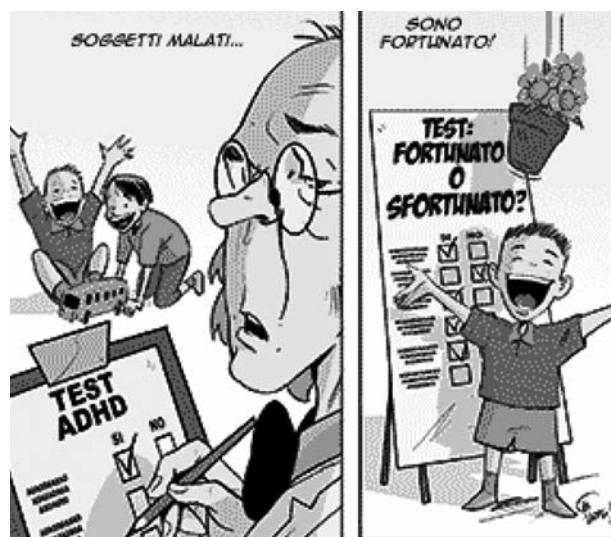
Ako se djetetove smetnje prepoznaju kao zdravstveni problem, treba znati da prisustvo hiperaktivnog djeteta u

razredu sa velikim brojem učenika može ugrožavati nastavu. Često se nesvjesno pojačava i agresivnost učitelja, pa dijete sve češće kažnjava, čime se ono sve teže prilagođava školi. Vrlo je važno da roditelji i nastavnici razumiju dijete te da prihvate da je riječ o poremećaju. U radu sa roditeljima primjenjuje se psihoterapijski pristup i savjetovanje. Oba roditelja moraju imati usklađene stavove i na ponašanje djeteta reagovati jednako.

Odnos učitelja prema djetetu je vrlo važan, pa škola treba od dječijeg psihijatra dobiti potpune informacije o djetetu. Razumijevanje i povremeni individualni razgovori puno će pomoći i dati dobar poticaj za njegov daljnji rad. Treba znati da hiperaktivno dijete neće napredovati onako kako bi to on želio i ne treba ga frustrirati ako rezultati ne odgovaraju uloženom trudu

Neki od prijedloga za rad učitelja su:

- neka dijete sjedi u prvoj klupi, ili grupi najbližoj učitelju
- upute neka budu jasne i jednostavne, a informacije kratke
- govorite jasno i sporo
- navodite konkretne primjere
- često ga pitajte da ponovi što je rečeno
- hrabrite ga i podstičite
- novo ili teže gradivo radite odmah na početku časa
- često pravite pauze i mijenjajte mu sadržaje
- pohvalite i minimalan napredak djeteta
- nemojte ga odmah ocjenjivati
- osmislite zadatke samo za njega
- ne tražite da čita ili prepisuje duge tekstove
- organizujte rad u malim, a ne većim grupama
- upoznajte se i edukujte o terapijama (terapija igrom, kognitivno-bihevijoralne terapije, liječenje lijekovima.)

- Ali zapamtite...nema svako neposlušno dijete ADHD.... Međutim, dijagnosticiran ADHD je ozbiljan poremećaj koji treba liječiti. Organizujte predavanja, radionice, razgovarajte sa djetetom, njegovim roditeljima, pružite mu razumijevanje . Svi koji sudjeluju u terapijskom procesu trebaju dobro saradivati i znati da do promjene neće doći preko noći.

Moje iskustvo sa hiperaktivnom djevojčicom u razredu

Munira Jahić, profesorica matematike
JU OŠ "Simin Han", Tuzla

Dž. Ć. je učenica sedmog razreda. Naizgled, djevojčica kao i ostale u njenom razredu, veselih očiju, osmijeh na licu. Moj prvi utisak me prevario. Već na prvom času, primjećujem da djevojčica ima simptome kratkog zadržavanja pažnje, impulsivnog ponašanja i nervoze.

Dok su ostala djeca pažljivo slušala upute o tome šta ćemo učiti iz matematike ove godine, Dž. je pokazivala nezainteresovanost. Dva puta je tražila da ide u WC i još nekoliko puta je samovoljno prošetala po učionici, kao da nešto uzme od drugarice. Povremeno je dobacivala neke riječi, koje uopšte nisu imale veze sa onim o čemu smo tog časa govorili. Uočila sam da djevojčica traži posebnu pažnju i da ima poteškoće i sa koncentracijom.

Bilo mi je potrebno još nekoliko časova da uočim sve njene posebnosti.

Između ostalog, ako joj se ne radi, ona jednostavno kaže „Ja neću.“ Ako je raspoložena da nešto radi, onda počinje raditi prije nego što dobije upute i shvati ih. Jako je nestrpljiva i nemirna. Prelazi s jedne aktivnosti na drugu i rijetko kada završava započeti zadatak.

S obzirom da se u svojoj praksi nisam susretala sa učenicom koji na taj način odbija da izvrši postavljene zadatke, bila sam u nedoumici, kako da postupim. Pored toga što djevojčica ne može duže vrijeme sjediti na jednom mjestu, ona pokazuje i znake odgojne zapuštenosti. Nikakve zabrane i zahtjevi, koje sam postavila, ona nije mogla pratiti.

Ubrzo mi je postalo jasno da se radi o poremećaju pažnje i hiperaktivnosti. Postavila sam si pitanje: „Kako se pravilno ponašati prema ovakvom djetetu, kako organizovati rad?“

Na svu sreću o ovom poremećaju je puno napisano, pa sam pokušala iskombinovati teoriju i praksu, vodeći računa o posebnostima svakoga od nas, pa i ove djevojčice.

Postalo mi je jasno da prema Dž. moram imati više tolerancije. Najprije sam joj omogućila da bar na nekoliko minuta izađe sa časa, uvijek u pratnji nekoga iz razreda. Veoma često je zamolim da obriše tablu, donese kredu, zalije cvijeće i slično. Nakon povratka u učionicu, nakratko bi se posvetila radu, prepisivanju sa table ili listića koji sam pripremila za nju.

Stalno je treba podsticati i hvaliti, jer sve drugo kod nje izaziva frustraciju.

S obzirom da je njenu pažnju lako omesti, rukovodeći se metodičkim uputstvima, stavila sam je da sjedi u prvog klupi, malo dalje od prozora i vrata. Tako sam malo umanjila podražaje koji dolaze iz vana i odvlače njenu pažnju.

S obzirom da je Dž. izrazito nestrpljiva, u učionici je rijetko na svom mjestu, ne sluša i priča dok druga djeca rade u tišini; često prekida rad u grupi, upada u riječ i ometa druge dok rade, bilo je neophodno dogovoriti pravila. Istina, nekada ih poštuje i tada je pohvalim ili joj dozvolim da sjedi s kim želi.

Najčešće se ne pridržava nikakvih pravila, ali smatram da je i ponekad za nju napredak.

Stalno mi je na umu da djevojčica ima ozbiljan problem, te se trudim biti pažljiva i bar donekle joj pomoći da nauči savladati teškoće.

Dž. ima teškoće i u organizaciji, često zaboravlja ponijeti knjige, sveske i pribor. A kad to ponese, onda je njen sto prepun i sve je razbacano. Zbog toga smo dogovorili da će njene stvari i pribor za matematiku ostajati u školi, što joj se jako dopalo.

Također, i ostala djeca u razredu se trude i pružaju joj pomoć, što je jako bitno i za njen emocionalni razvoj.

Nadam se da će podrška koju Dž. ima i od strane svojih vršnjaka pomoći u ublažavanju teškoća koje ima.

Roditeljsko iskustvo u odgoju djece s posebnim potrebama

Hasiba Vručak, roditelj

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Kao roditelj često se pitam kako objasniti drugim ljudima šta ustvari znači odgajati dijete s posebnim potrebama, jer mnogi od njih ne dolaze u dodir s takvom djecom i ne znaju zbog čega su to oni posebni. Osobe s posebnim potrebama su osobe kao i svi ostali, a okolina je ta koja ih čini hendikepiranim. Te osobe osjećaju istu vrstu emocija, potreba, interesa i imaju pravo da razviju i postignu najviše prema svojim mogućnostima i što je najvažnije imaju pravo na ljudsko dostojanstvo. Samo jednim svojim osmijehom oni će vam uljepšati dan i svojim veseljem i bezgraničnom ljubavlju mogu pokazati osnovne vrijednosti u životu, međutim okolina i društvo im to trebaju dopustiti. Smatram da bosanko-hercegovačko društvo nema dovoljno sluha za djecu s posebnim potrebama, kada je u pitanju uključivanje takve djece u redovno obrazovanje ili neke poslove u

starijoj dobi. Svjedoci smo da se prvo igralište za djecu s posebnim potrebama u našem glavnom gradu otvorilo prije nekoliko dana. To bi trebalo da bude mjesto gdje će djeca bez smetnji dolaziti u dodir s djecom s posebnim potrebama, jer ako u ranoj dobi ne shvate da ta djeca nisu ništa drugačija od njih, da i oni vole da se igraju, crtaju, kasnije kad odrastu to će biti mnogo teže. Odatle se javlja potreba uključivanja djece s posebnim potrebama u vrtiće, gdje će od najranije dobi boraviti s ostalom djecom i gdje će se navikavati jedni na druge i graditi prijateljstva. Takav zabavni park se, kao što rekoh, tek nedavno pojavio u našem glavnom gradu. Šta je sa provincijama i izolovanim periferijama, gdje djeci s posebnim potrebama nije omogućeno osnovno obrazovanje i nužni procesi integracije? Roditeljsko iskustvo u odgoju djece s posebnim potrebama ima višestruku dimenziju, a sve težnje usmjerene su ka pravcu integrisanja i uključivanja djece u normalne životne

tokove. Poteškoće se naziru i u samom sistemu obrazovanja obrazovnih institucija, koje tavoru u problemima finansiranja, izrade obrazovnih programa i neadekvatnih zakonskih rješenja. Bosanko-hercegovačko društvo podložno je diskriminaciji, izvrgnuto teškoj socijalnoj i političkoj klimi, pa je teško za očekivati skoriju promjenu u odnosu i senzibilitetu spram ove osjetljive populacije. Marginalizacija djece s posebnim potrebama svoje korjene još može naći u neobrazovanosti, primitivnim shvatanjima, zatvorenosti društva i nedovoljnosti osjećaja tolerancije za druge i drugačije. S tim poteškoćama najranije se suočavamo još u porodici kada je potrebna podrška i razumijevanje u odluci i nastojanju da smetnje budu ublažene i djelimično prevaziđene. Jedini način da se ostvari to postignuće je složen, mukotrpan i zahtjevan obrazovno-odgojni proces. Porodica je u tom smislu prvi i osnovni pokretač, jer o njenoj harmoniji i posvećenosti ponajviše zavisi ukupan ishod tog procesa. Podršku u promjeni svijesti i shvatanja kada su u pitanju djeca s posebnim potrebama mogle bi adekvatnije i sistematično pružiti i religijske zajednice. Kroz svoje svjetonazore one su te koje populariziraju ljudskost, jednakost i dobrotu, a to su atributi prijeko potrebni društvenom odgovoru na integraciju i socijalizaciju osjetljive populacije. Važno je imati na umu da je Bosna i Hercegovina zemlja osiromašena specijalizovanim stručnim kadrom za ovu oblast, jer u proces obrazovanja i odgoja djece s posebnim potrebama moraju biti uključeni osim defektologa, pedagoga i medicinski radnici, kao i fizioterapeuti. Prvi terapijski proces opet se mora dogoditi u porodici. Roditelji provode puno vremena u prihvatanju dijagnoze i afirmaciji odgojno-obrazovnog procesa. Njima ne smije nedostajati ljubavi, podrške niti snage ubjeđenja i argumentacije da se spremno suoče s diskriminatorskim stavovima i odbacivanjem okoline. Prepreka za bolji napredak na tom polju vidljiva je i u pogledu nedostatka naučnih pomagala, sredstava, učila, bazena, sofisticiranih terapijskih programa. Bilo bi važno na tom polju poduzeti neophodne mjere kako bi se unaprijedila međunarodna saranja sa institucijama slične misije, a sve u naučnoj praksi ishodovali pozitivan iskorak u odgoju, obrazovanju i uključivanju djece u svakodnevne aktivnosti.

Kerimov slučaj

Mr. sc. Meliha Halilović
JU OŠ „Hasan Kikić“, Gračanica

Kada je krenuo u školu Kerim je imao sedam godina. Teško se odvajao od majke. U početku je majka vrijeme provodila u učionici, a zatim je učiteljica zahtijevala da ga čeka na holu, ispred vrata. Često bi se u holu začuo plač. Kerim bi često istrčavao iz učionice da provjeri da li je mama tu i, ako je nije odmah ugledao, počeo je histerično da plače. Takve reakcije su bile svakodnevnice. Jedan dan mi je prišao na hodniku, zagrlio me i rekao: „Hoću ja tebi“. Odgovorila sam mu da treba pitati svoju učiteljicu, na što je učiteljica odmah reagovala negativno. Nije se naslućivao kraj mukama njegove majke. Stalno je u grču čekala kada će Kerim istrčati iz učionice. Dešavalo se da istrči i pobjegne glavom bez obzira. U potragu se uključivao i pedagog škole.

Jednoga dana je plačući istrčao iz učionice a krv mu se slivala niz lice. Završio je u bolnici zbog povrede izazvane nepažnjom druga iz razreda. Situacija se još više zakomplikovala. Nakon povratka u školu odbijao je ulazak u učionicu. Prilikom pokušaja razgovora sa majkom nije se dolazilo do bilo kakvih informacija koje bi bar djelimično rasvijetlile uzrok njegovog ponašanja. Majku bi samo oblile suze i ukazivala bi na činjenicu da sa ostalom djecom nije imala takvih problema. Doista, oni su bili stariji i dobri đaci.

U rješavanje problema bio je svo vrijeme uključen i pedagog. Par dana su u učionici boravili i majka i pedagog. Tada je Kerim još nekako ulazio u učionicu, ali nije gotovo ništa radio, samo je pogled bio uprt u majčine oči. Prisustvo drugih u razredu učiteljici je predstavljalo prepreku u radu. Smetalo je, kaže, drugoj djeci, nisu mogli da se skoncentrišu na rad. Majka je ponovo čekala ispred vrata, a svakodnevnice scene izvirivanja i plača su se nastavile. Jednoga dana je Kerim istrčao plačući i pobjegao u sekundi. Bezuspješno traganje je dovelo do situacije da se u potregu angažuje i policija. Majka je bila izbezumljena i uplašena. Vjerovatno se bojala i reakcije oca koji nije upućen u problem u mjeri koliko ona sama. Kako mu objasniti da je dijete pobjeglo iako je ona bila ispred vrata učionice. Na svu sreću brzo su ga pronašli u gradu. Scene su se nizale tokom cijele prve školske godine.

Ni druga školska godina nije otpočela bez sličnih situacija. Majka je ponovo čekala u holu. On bi povremeno izvirio i vraćao se u učionicu. To je trajalo

nekim dva mjeseca. Kada je učiteljica pokušala zabraniti česte izlaske iz učionice, situacija se dodatno zakomplikovala. Pozvala je oca i rekla da to više tako ne ide. Dječak je prestao da dolazi u školu. Pedagog škole je pokušavao da pronađe rješenje da učenika vrati u školu. Na Razrednom vijeću je iznio problem i zamolio da neko od učitelja iz aktiva drugih razreda primi dječaka u svoje odjeljenje. Smatrao je da bi možda promjena sredine bilo jedno od mogućih rješenja. S obzirom da su svi nastavnici iznijeli probleme s kojima se oni susreću, odlučila sam da pokušam pružiti pomoći Kerimu i njegovoj iscrpljenoj majci. Rekla sam pedagogu da sam spremna pokušati ukoliko postoji mogućnost da dijete ide u moje odjeljenje jer su moji učenici tek krenuli u prvi razred. Naravno, to je izgleda bilo jedino trenutno moguće rješenje. Pedagog mi se zahvalio i zamolio me da samo pokušam vratiti dijete u školu.

Pozvali su roditelje i saopštili im odluku. Na majčinom licu se osjetilo blago rasterećenje. Kerim mi odmah prišao i uspješno smo uspostavili komunikaciju. Bilo je evidentno da postoji poremećaj u izgovoru i nepovjerenje prema okolini. Dugo smo razgovarali i pokušavala sam ga ubjediti da uđe u razred bez majke. Ispoljavao je strah od vršnjaka. Trudila sam se da ga uvjerim da mu u razredu neće niko ništa našao učiniti. Bilo je bezuspješno. Nakon zvona za početak časa prihvatio je ulazak u učionicu ali uz prisustvo majke. Kada smo ušli u razred upoznala sam ga sa drugarima. Svi su mu se redom predstavili i poželjeli dobrodošlicu. S mnogo truda i ubjeđivanja, teškom mukom je prihvatio uključivanje u grupu. Pokušala sam ga osloboditi i

uključiti u grupu koju sam prethodno namjenski formirala i pripremila za što uspješniju integraciju. Drugari su ga obasipali lijepim riječima i pažnjom. Molili ga da im se pridruži i nudili interesantne aktivnosti. Nakon izvjesnog vremena obazrivo i s dozom nepovjerenja prišao je grupi i sjeo u klupu. Poslije samo nekoliko minuta ustao je, otišao do table i glasno rekao: „Ja sam sretan! Oni se ne udaraju.“ Rekla sam mu da ovdje nema mjesta za takvo ponašanje. Niko nema pravo da povrijedi drugog, svi idu u školu da bi se družili, zajedno učili, bili sretni i zadovoljni. Nikada više nije odbijao da priđe djeci.

Bila sam veoma obazriva prilikom njegovog prilagođavanja. Znala sam da ne smijem dozvoliti da

zlopotrijebi privilegovan položaj kako ne bi pokušao manipulirati nama. S majkom sam se dogovorila o mogućim postupcima i reakcijama. Zamolila sam je za strpljenje, povjerenje i istrajavanje u dogovorima. Mama je svaki dan sjedila u učionici, ali kao i da nije bila prisutna tu. Kerima sam naučila da se za sve što mu treba obraća meni i svojim drugarima. Brzo je izgrađeno uzajamno povjerenje. Kada sam nakon izvjesnog vremena mijenjala sastav grupa, pokušao je odlučno odbije promjenu mjesta. Nisam mu dozvolila. Podsjetila sam ga na činjenicu da svi imaju ista prava, da su svi u razredu drugovi, da se dovoljno uvjerio u to da ga niko neće povrijediti, da mu žele pomoći, te da svi trebaju poštovati dogovorena pravila ponašanja. Pokušao je bojkotovati, otišao na tepih i stao kod naslikanog drveta. Glasno je rekao: „Neću“, prekrivši lice i počeo plakati. Smirenim glasom sam mu saopštila da može plakati ako mu se plače koliko želi, ali da nema razlog za to, te da će i on morati da poštuje pravila ponašanja. Napokon je shvatio i nakon nekoliko minuta sam uzeo torbu i otišao u grupu gdje je bio raspoređen. Još jedna prepreka je zauvijek prevaziđena. Počeo je da saraduje sa drugovima u grupi i postepeno napreduje u radu. Kako prethodne godine nije ništa radio Kerim nije ni slova poznavao. Dobro mu

je došlo to što se ponovo našao u prvom razredu. Uporedo sa mojim učenicima je radio na usvajanju sadržaja iz prvog razreda. Ispostavilo se da Kerim ima smanjene kognitivne sposobnosti. Njemu je potrebno mnogo više ponavljanja, objašnjavanja i truda prilikom usvajanja određenih nastavnih sadržaja. Majka je samo vizuelno bila prisutna u razredu. Njeno prisustvo je imalo i svoju dobru stranu. Tokom nastave i sama se suočavala sa činjenicom da dijete ima poteškoća prilikom usvajanja nastavnog gradiva. Imala je mogućnost direktnog uvida u rad na prevazilaženju određenih poteškoća tokom časa. Znala je šta treba raditi kući i mogla je dalje usmjeravati njegov rad. Zahvaljujući takvoj saradnji Kerim je tokom školske godine uspješno usvojio sva velika i mala štampana slova, počeo da ščitava, naučio brojeve do 10, brojati do 26, brojalice, pjesmice i osnovne sadržaje iz moje okoline i života uopšte. Od svega najbitnije, po mom mišljenju, je da je naučio saradivati i poštovati pravila ponašanja u razredu i školi uopšte. Na kraju godine je sa svojim drugarima samostalno učestvovao u priredbi za roditelje.

Zaštita djece i mladih s posebnim potrebama

Ismeta Kesedžić, dipl. defektolog-oligofrenolog
JU „Centar za socijalni rad“ Ključ

Općina Ključ pripada USK-u i spada u nerazvijene općine. Jedina ustanova koja se bavi problematikom, ali i zaštitom prava i interesa djece s posebnim potrebama je JU „Centar za socijalni rad“ Ključ. U poslijeratnom periodu vršeno je evidentiranje i razvrstavanje djece ometene u razvoju u skladu sa važećim zakonskim propisima. Potrebno je napomenuti da budžetom USK-a do danas nisu obezbijeđena sredstva za dječiji dodatak, te je Centar mogao jedino da obezbijedi eventualno novčanu naknadu za pomoć i njegu druge osobe po odredbama kantonalnog zakona.

Prva detaljnija saznanja o svim problemima sa kojima se susreću djeca s posebnim potrebama na našoj općini, stekli smo kroz projekat: „Skrbnništvo i ponovno uključivanje maloljetnika sa posebnim fizičkim i psihičkim potrebama i promocija poduzetništva u sektoru socijalnih poslova u BiH“.

Centar za socijalni rad Ključ je u 2007. godini pomoću anketnog upitnika, tehnikom intervjua prikupio podatke o djeci sa posebnim potrebama i njihovim roditeljima/porodicama, te iste pomoću predviđenog softvera unio u bazu podataka.

Ankete su rađene na terenu što je doprinijelo da se proširi poznavanje problema sa kojima se suočavaju porodice u kojima žive maloljetnici sa fizičkim i psihičkim potrebama.

Saznanja do kojih se došlo su:

- Kod roditelja je prisutno veliko nepovjerenje, često su djeca s posebnim potrebama na našoj općini bili učesnici brojnih anketiranja, a sve u svrhu statističkih podataka;

- Djeca su socijalno izolirana. Mnogi roditelji drže djecu kod kuće skrivenu od vanjskog svijeta. Roditelji negiraju da kod njihove djece postoji problem;
- Kod većeg broja djece roditelji su nižeg obrazovnog statusa, za njih je stid jači od toga da se pomogne djetetu;
- Za neke porodice u Ključu koje imaju dijete s posebnim potrebama vrlo kasno se sazna. Škole su pasivne, Centru za socijalni rad ne dostavljaju pravovremene podatke, te se javljaju veliki zaostaci u pripremi gradiva prilagođenog djetetovim sposobnostima. Inkluzija djece s poteškoćama u razvoju u redovnim školama se odvija sporo. Nedostaje potreban stručni kadar, postojeći prosvjetni kadar nedovoljno je educiran, škole nisu opremljene i pristupačne za djecu sa posebnim potrebama, naročito za djecu sa fizičkim invaliditetom. Djeca koja koriste invalidska kolica nemaju pristup školama;
- Socio-ekonomski uvjeti-porodica iz kojih dolaze djeca su na rubu siromaštva. Većini njih je jedini prihod domaćinstva prihod ostvaren po osnovu Zakona o socijalnoj zaštiti, djeca s posebnim potrebama su hranitelji porodica;
- Veći broj djece živi u ruralnim sredinama, udaljenim od centra grada čak i po 20km, a te destinacije nemaju javni prevoz. Djeca ruralnih sredina se znatno kasnije identifikuju, roditelji nisu informisani o mjerama podrške;
- Na području općine ne postoji dnevni centar za djecu sa posebnim potrebama, a realno postoji velika potreba za istim;
- Djeca nisu obuhvaćena adekvatnim zdravstvenim tretmanom. U većini slučajeva, loš tretman počinje od samog rođenja djeteta s poteškoćama u razvoju. Usluge zdravstvene i socijalne zaštite ne nude adekvatne i pravovremene informacije o pravima djeteta s poteškoćama u razvoju;
- Nedostatak podrške od strane države i lokalne zajednice i ograničen pristup službama zaštite i njege za djecu sa posebnim potrebama, često tjera roditelje da rješenje nađu tako što smjeste svoju djecu u instituciju.

Na osnovu saznanja do kojih smo došli pristupilo se individualnom tretmanu za svako dijete.

JU „Centar za socijalni rad“ Ključ kao multidisciplinarna stručna ustanova, ima posebnu ulogu na nivou lokalne zajednice u kompletnoj socijalizaciji djece i mladih s posebnim potrebama, kao i profesionalnu odgovornost da u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta poduzima sve postupke u skladu sa njegovim najboljim interesima.

S ovom populacijom kontinuirano rade stručni radnici Centra, te defektolog-oligofrenolog kroz slijedeće poslove:

- Individualno terapijski rad;
- Rad na zaštiti djece i omladine ometene u psihofizičkom razvoju kroz primjenu oblika socijalne zaštite kao i usluga defektološkog rada i upućivanje takvih lica Komisiji za razvrstavanje djece i mladih;
- Priprema porodice i djece za komisiju za razvrstavanje lica sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju;
- Savjetodavni i edukativni rad sa roditeljima za osposobljavanje djeteta za život;
- Opservacija i izrada defektološkog mišljenja;
- Razmatranje zahtjeva za kategorizaciju i kompletiranje spisa;
- Razmatranje zahtjeva za profesionalnu orijentaciju i kompletiranje spisa;
- Izrada rješenja;
- Otkrivanje lica sa smetnjama kroz suradnju sa institucijama (škola, Dom zdravlja, Centar za mentalno zdravlje, MUP itd.);
- Individualno terapijski rad sa djecom i mladima u postupku smještaja u ustanove socijalne zaštite;
- Vođenje matične evidencije o razvrstanim licima;
- Vođenje dosijea korisnika usluga;
- Individualno edukativni rad sa roditeljima za osposobljavanje djeteta za život;
- Podrška i stručna pomoć udruženjima koja okupljaju osobe sa invaliditetom;
- Pomoć u vezi uključivanja u školovanje po specijalnom programu;
- Intervencija i posredovanje kod drugih institucija sistema.

I Ocjenjivanje sposobnosti (kategorizacija)

Zakonska osnova

Na USK-u je na snazi Pravilnik o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i mladih s posebnim potrebama („Službeni glasnik USK-a“, broj: 5/2004).

Navedenim Pravilnikom propisuje se: način otkrivanja, obrazovanje, sastav i rad stručnih komisija, postupak ocjenjivanja sposobnosti, razvrstavanja i evidencija djece i mladih s posebnim potrebama, utvrđivanje potrebe za njegom i pomoći od strane druge osobe, vrste

i stepen ometenosti u fizičkom ili psihičkom razvoju, sadržaj medicinske i druge dokumentacije, sadržaj nalaza i mišljenja i obrasci potrebni za rad komisija.

Otkrivanje djece i mladih s posebnim potrebama vrše roditelji, ustanove zdravstvene djelatnosti, odgojno-obrazovne ustanove, centri za socijalni rad i udruženja koja okupljaju osobe sa invaliditetom.

Ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece i mladih s posebnim potrebama vrše stručne komisije koje rade u prvom i drugom stepenu.

Komisiju za ocjenjivanje sposobnosti, razvrstavanje i evidenciju djece i mladih s posebnim potrebama u I stepenu imenuje ministar zdravstva i socijalne politike, a u II stepenu Vlada kantona.

Komisije daju nalaz i mišljenje o sposobnosti i odgovarajućim mjerama zaštite djece i mladih s posebnim potrebama.

Prema navedenom Pravilniku postupak za ocjenjivanje sposobnosti, razvrstavanje i evidenciju djece i mladih s posebnim potrebama pokreće i vodi Centar za socijalni rad po službenoj dužnosti ili po zahtjevu roditelja ili pravnih osoba.

Navedenim Pravilnikom je regulisano sticanje obrazovanja djece i mladih s posebnim potrebama u redovnim školama prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama.

Centar za socijalni rad prikuplja medicinsku i ostalu dokumentaciju dopunjava socioanamnestičkim podacima, nalazom psihologa, izvještajem odgajateljice (ako dijete pohađa vrtić), izvještajem školskog pedagoga (ako

dijete ide u školu), nalazom logopeda, nalazom oftalmologa, nalazom ORL, nalazom pedijatra i sve to dostavlja Prvostepenoj komisiji.

Prvostepena stručna komisija daje nalaz i mišljenje na osnovu neposrednog pregleda djeteta i dostavljene dokumentacije.

Na osnovu nalaza i mišljenja Prvostepene komisije Centar za socijalni rad donosi rješenje, te dostavlja škola/ma/ustanovama, roditelju/staratelju i nadležnom PIO-u.

Vrsta i stepen ometenosti:

Navedenim Pravilnikom djeca i mladi s posebnim potrebama su:

- sa oštećenjem čula vida
- sa oštećenjem čula sluha
- sa poremećajem u govoru i glasu
- sa tjelesnim oštećenjima
- sa psihičkom zaostalošću (lakog, umjerenog, težeg i teškog stepena)
- sa autizmom
- sa poremećajima u ponašanju
- sa kombiniranim smetnjama

Svako kategorisano dijete se upisuje u zakonom predviđenu knjigu-Matična knjiga evidencije za godinu za koju je kategorisano.

Rješenjem o sposobnosti (prije upisa u srednju školu) utvrđuje se i profesionalno usmjeravanje djece i mladih s posebnim potrebama.

II Osposobljavanje za život i rad

Zakonska osnova

Osposobljavanje za život i rad ostvaruju djeca ometena u psihofizičkom razvoju i odrasle osobe sa umanjnim psihofizičkim sposobnostima, ako to pravo ne mogu ostvariti po nekom drugom osnovu, a koje se prema

psihofizičkim sposobnostima i godinama života, mogu osposobiti za rad.

Osoba koja se, radi osposobljavanja za život i rad, upućuje izvan mjesta prebivališta, ima pravo na novčanu

potporu za pokriće troškova smještaja, prehrane i prijevoza, ukoliko joj to njena porodica ne može osigurati („Službene novine FBiH“, broj: 36/99, 54/04 i 39/06).

U troškovima osposobljavanja za život i rad učestvuju roditelji, staratelji i usvojitelji, ukoliko prihodi po članu domaćinstva prelaze visinu 20% prosječne plaće privrede Kantona („Službeni glasnik USK-a“, broj: 5/2000).

Moj susret sa Mejrom Jajić - Kupper

Slavka Delić, nastavnica
JU „Druga osnovna škola“ Živinice

Neko je pokucao na vrata kabineta i na naše (moje i dječije) „slobodno“ ušla je pedagogica.

„Da li možete doći kod sekretarice? Došla je jedna žena pa ne znamo koga bismo zvali da sa njom priča?“

Kazala sam: „Doći ću malo kasnije“. Kada sam završila čas, popela sam se na sprat gdje se nalaze kancelarije i pokucala na vrata sekretarice. Ulazeći unutra spazih osmijeh žene koja je počela da ustaje sa stolice i pade mi u oči da žena nema ruke od laktova naniže. Nešto u mom srcu poskoči i ja raširih ruke i tako prilazeći poljubim je i zagrlim. Kažem svoje ime: „Ja sam Slavka Delić, nastavnica likovne kulture.“ Ona meni: „Ja sam Mejra Jajić-Kupper.“

Na njenom lijepom licu vidjeh nešto poznato. Lik me podsjeti na nekoga, a i prezime mi bi poznato. Poslije mog zagrljaja i ona mene čvrsto zagrlji i poljubi. Onda i sekretarica priđe, te je i ona zagrlji i poljubi. Nisam dozvolila da dođe do šutnje pa počnem sa pitanjem: „Poznat mi je tvoj lik odnekud?“ Ona reče: „Ja sam rodnom iz Gornje Lukavice (selo na našoj općini), a sada živim u Njemačkoj , imam brata i sestre.“ Kada je to rekla, onda kaza i da su oni išli u školu u selu Gračanica, gdje sam ja radila skoro petnaest godina i njima svima predavala. Oni su tako slični jedni drugima zbog čega su njen lik i prezime meni bili poznati. „Nažalost, ja nisam imala priliku da se školujem u svojoj okolini, jer u to vri-

jeme nisu postojale takve ustanove u Bosni i Hercegovini. Uspjela sam da formiram svoju porodicu i pored velikih predrasuda i isključivanja osoba sa posebnim potrebama iz svega onoga što je bitno za jednog čovjeka,“ reče Mejra. Zatim dodade: „Imam kćerku od četrnaest godina i zaradila sam penziju u Njemačkoj.“ Gledam je, toliko topline i svega pozitivnog u toj ženi. Drago joj što je probijena prva prepreka upoznavanja, a i meni takođe. „Došla sam, hoću da pomažem nekome, da vide djeca da i mi možemo da radimo bez obzira na nedostatke, ja se ne osjećam da sam drugačija, stekla sam ugled kao umjetnica. Kazali su mi da bi vi mogli da mi pomognete oko toga“ rekla je Mejra. Već nekoliko godina volonterski pomažemo koliko možemo djeci sa višestrukim smetnjama u razvoju u Centru „VRATI MI OSMIJEH“ u Živinicama. Tu pomoć sprovodim sa učenicima.

Na časovima likovne kulture pravimo novogodišnje kape za naše prvaciće i za djecu iz Centra „VRATI MI OSMIJEH“. Skupljamo slatkiše za Novu godinu. Prodajemo radove koje djeca Centra prave sa svojim roditeljima, kao što su čestitke ili nakit. Prodajemo ulaznice za razne humanitarne koncerte. Većina od tih stvari prodaje se u okviru naše škole. Predložila sam Mejri da sutra odemo do Centra „VRATI MI OSMIJEH“. Nazvala sam i ugovorila susret, Mejra je bila jako sretna. Tog dana Mejra je željela da uđe u jednu učionicu i pokaže djeci kako ona slika nogama.

Predložila sam da izvedemo djecu iz svih odjeljenja i da između smjena u holu škole na bini Mejra pokaže svoja slikarska umijeća, a i popriča sa učenicima. Tako smo i uradili. Upoznali smo učenike i zaposlenike škole, bilo je i dosta roditelja. Napravile smo sve što treba i dok je sama pripremala boje, papir i ostalo od pribora, pričala je o sebi, o svom životu. Ja se ponudih da joj otvorim uljane boje, neke specijalne, malo veće tube iz kojih će sipati na paletu, ona to odbi riječima: „Hoću da vide svi kako ja to sama radim bez ičije pomoći.“

Nešto otvori nogama, nešto pridrža rukama onako prislonivši na grudni, a onda otvori boju zubima pa je držeći svojim rukama nasu na paletu i kaza: „Može i ovako kad ne može drugačije.“ Nasmija se. Toliko ljubavi, topline i srdačnosti za sve oko nje i sve je obasjano nevidljivim zracima pozitivne energije. Prolomio se

aplauz, a onda nastaje tajac. Čini mi se da niko nije disao u holu, a bio je pun. Svi su gledali šta će to ona uraditi. Djeca su se gurala da priđu bliže i ne vjerujući svojim očima jedan učenik dobaci: „Ja ne znam da radim likovno ni rukama, a kamoli ono što ona radi nogama“. Podigismo sliku koju je uradila, na njoj je bio predivan ljiljan urađen sa „zlatnom bojom“. „Specijalno za vašu školu“, reče Mejra.

Nastadoše pitanja o svemu i svačemu, uz klicanje i podršku umjetnici. Svi razdragano počehše da pričaju i da pitaju kako je počela da se bavi time. "Ja sam još u Hrvatskoj, gdje sam završila osnovnu školu, voljela da crtam. Svoj sam prvi rad uradila šminkom i tada dobila sve pohvale od moga profesora koji mi je rekao da moj rad - ćup, izgleda predivno i da sam ja talentovana. Od tada sam zavoljela boje i počela da se bavim umjetnošću. To što nemam ruke za mene nije mana - hendikep, ja sve to radim nogama, valjda se to nauči odmalena., reče Mejra. "Iz Hrvatske put je vodi u Crnu Goru, Titograd - sada Podgoricu. Tu završava Srednju upravnu školu, zatim odlazi u Njemačku, tamo završava Pedagošku školu i zapošljava se u ustanovi za predškolski odgoj djece. Tamo je svojim vrijednim radom zaradila i penziju. Ona se i dalje školuje što se tiče umjetnosti. Imala je i svojih samostalnih izložbi, odlično šije i vozi jer ima položen vozački ispit. Osim toga, obavlja i sve druge poslove kao i svaka druga majka i žena. Mejra samo hoće da pokaže ljudima da slikajući nogama i svojom upornošću nadoknađuje tjelesni nedostatak. "Ja samo hoću da kažem da mi nećemo sažaljenje, nego ravnopravnost sa drugim ljudima." Toga dana obeća ona i jednu sliku za našu školu kada bude došla sljedeći put.

Sutradan smo se našli u našoj školi, zajedno sa jednom roditeljkom čija kćerka - mala Šefika, je sada peti razred i krenuli u Centar „VRATI MI OSMIJEH“. Šefika pohađa redovnu nastavu iako je u kolicima i ima paralizu. Mejra i ja smo kupile slatkiše za djecu iz Centra da ih počastimo. Oni se nalaze u jednoj većoj prostoriji. Prostoriju je ustupilo Gradsko obdanište u Živinicama. Udruženje broji 114 članova, od malih beba pa do osoba starih više od pedeset godina života. Svi se sastaju u

jednoj učionici. Kada su nas vidjeli, obradovaše se. Grlili su se i pozdravljali sa nama. Dok se jedni grle sa nama, drugi se raduju slatkišima koje smo donijeli. Mejru srdačno dočekaše i primiše. Ispričala je zašto je došla i da hoće da im pomogne koliko može. Želi da uradi nešto više u odnosu na uslove iz njenog djetinjstva. Jedna žena je pitala: "Da li su ti muž i kćerka normalni?" Mejra je odgovorila: "Ja sam normalna, samo nemam ruke." Mejra, plemenita žena sa projektom „BIJELA TRAKA“ ispričala im je šta je poduzela da bi im olakšala život. Nešto ovdje, nešto u Njemačkoj. Treba mnogo strpljenja, za veliki poduhvat koji je započela pod nazivom „OTVORITE SRCE - NEĆEMO SAŽALJENJE, HOĆEMO ŠANSU“. Svi prisutni su na bijeloj traci dugoj nekoliko stotina metara dali Mejri podršku za njen projekat „PUTEM UMJETNOSTI DO INTEGRACIJE“. To je bio sljedeći Mejrin projekat, a pokrovitelj je bio općinski načelnik. Mejrina želja je bila da traka krene iz Živinica i da obiđe cijelu planetu Zemlju. Načelnik je tada potvrdio da je skoro riješio problem smještaja Centra „VRATI MI OSMIJEH“ i da je našao zgradu koja se nalazi u okolini i da će vrlo brzo preurediti i dati na korištenje Centru. Pošto je bio 24. Avgust kada se ovo događalo, Mejra je simbolično napravila izložbu svoja 24 umjetnička rada i rekla da se nada da će do ovog datuma sljedeće godine „BIJELA TRAKA“ obići cijeli svijet. Naša škola je dobila sliku koju je Mejra obećala.

Naša slika je ulje na platnu. Simbolično je Mejra uradila donji dio ruke od lakta pa do šake i prstiju, baš ono što ona nema. Ruka drži između dva prsta novčić koji puno govori, sija zlatnom bojom koju je Mejra izabrala i kazala je: "Novčić po novčić pa će biti kuća za djecu, a oko novčića sve sija zlatastom bojom i sija nadaleko, da se vidi u svim zemljama svijeta, i obasja sva srca ljudi koji žele da se pridruže „BIJELOJ TRACI.“

Učenici druge osnovne škole su 8. septembra zajedno sa Mejrom i djecom iz Centra „VRATI MI OSMIJEH“ organizovali šetnju gradom, noseći na glavama bijele poveze kao znak podrške projektu „BIJELA TRAKA“. Ovo je samo jedan dio priče o Mejrinom projektu, nadam se da će ih biti još.

Moja uloga pedagoga u obuhvatu djece sa posebnim potrebama osnovnim odgojem i obrazovanjem

Sadifa Memić, pedagog-psiholog
JU OŠ „Čelić“ Čelić

Kao studentica Filozofskog fakulteta Odsjeka Pedagogija-psihologija u Tuzli slušajući predavanja iz predmeta Integrativna pedagogija kod mene su se probudile duboke i snažne emocije da više upoznam rad sa djecom sa posebnim odgojno- obrazovnim potrebama. Pročavala sam literaturu i pokušavala na sve načine da na bliži način upoznam i saznam nešto još više. I ukazala mi se prilika. Prilikom završnog ispita i odabira teme za diplomski rad, bez razmišljanja sam odabrala temu koja se odnosila na ispitivanje stavova roditelja koji imaju djecu sa posebnim odgojno- obrazovnim potrebama. Uz svesrdnu stručnu i odgajateljsku pomoć drage prof. Ruže Tomić realizovala sam svoju ideju. Vrijeme koje sam provela u Zavodu za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju djece i omladine sa smetnjama u psihofizičkom razvoju ostalo mi je zauvijek u sjećanju. Prilikom razgovora sa nastavnim osobljem Zavoda, roditeljima i djecom, kod mene je sve više raslo interesovanje, doza poštovanja, uvažavanja, ljubavi prema roditeljima i djeci. Primijetila sam da su ti nastavnici, plemeniti ljudi, koji obavljaju svoju najčasniju, najplemenitiju dužnost, odgajaju i obrazuju djecu sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama.

Obećala sam sebi da ću i ja dati veliki doprinos u mom budućem radu pedagoga, pomoći odgoju i obrazovanju populacije djece sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama i njihovim roditeljima. I doprinositi njihovoj uspješnijoj integraciji u društvo i zajednicu.

Završila sam svoj ispit, diplomirala i dobila posao pedagoga u Osnovnoj školi „Čelić“.

Prilikom obavljanja pripravnčkog staža u školi i redovnih poslova i zadataka pedagoga škole, dobila sam informaciju da u našoj lokalnoj sredini postoje djeca koja nisu obuhvaćena osnovnim odgojem i obrazovanjem. Razlozi su ti što su to djeca sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, škola nema odgovarajućeg stručnog kadra, a roditelji nisu bili u mogućnosti slati djecu na pohađanje nastave dalje od mjesta stanovanja.

Puna volje i entuzijazma krenula sam u „akciju“. U saradnji sa našim Centrom za socijalni rad dobila sam sve neophodne informacije.

Počela sam sprovesti svoju ideju. Pozivala sam roditelje, posjećivala njihove domove, razgovarala sa roditeljima, djecom, pričala im o mogućnostima pohađanja škole njihove djece. Roditelji su prihvatili ideju, počeli dolaziti u školu, pozivali me u svoje kuće, pomalo i bojažljivo slušali su moju priču, što sam ja svakako razumjela.

Majka jedne djevojčice je govorila: „*Moja djevojčica svaki dan sa terase kuće gleda u školu. I govori da hoće i ona u školu sa drugom djecom. Voli da sluša školsko zvono*“.

Ono što mi je posebno ostalo u sjećanju jeste prvi susret sa slijepim dječakom. Došla sam ispred njegove kuće sagrađene na brežuljku. Dječak je stajao na vrhu stepenica koje su vodile na drugi sprat i izgledale su mi vrlo, vrlo visoke. U jednom dahu on je „strčao“ niz stepenice došao do mene, pozdravio me, predstavio se i rekao: „*Ja hoću u školu*“.

Ostala sam bez daha, suze su mi krenule.

Djevojčica koju je majka dovela na razgovor u školu, bojažljivo i stidljivo se krila iza majke. Danas je ona naša prava vrednica. Pređa mnom je bio težak zadatak, obećala sam roditeljima i djeci da ću ih pozvati, da će djeca krenuti u školu. Sada nije bilo povratka.

Nesebičnu podršku dao mi je tadašnji director JUOŠ „Čelić“, te pedagogica JU OŠ „Simin Han“ gdje se obrazuju i odgajaju djeca sa posebnim odgojno- obrazovnim potrebama, direktor i pedagog Zavoda za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju djece i omladine sa smetnjama u psihofizičkom razvoju koji su mi pružili pomoć u nastavnim planovima i programima i savjetodavnim razgovorima.

I uspjela sam! Formirali smo odjeljenje djece sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama uz saglasnost Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, dobili defektologa i naša draga djeca krenula su u školu.

Danas, evo već šestu godinu, u našoj školi djeca redovno pohađaju ovo odjeljenje sa svojom učiteljicom defektologom, druže se sa drugom djecom u školi, bilježe svoje rezultate i uspjehe, redovno učestvuju u školskim aktivnostima, priredbama, jubilejima, recituju, pjevaju, glume na školskim priredbama, učestvuju u takmičenjima.

Jedan učenik je svoju medalju, koju je osvojio na takmičenju u Braille pismu, poklonio školi. Njegova medalja krasi hol naše škole. Danas je taj učenik integrisan u redovno odjeljenje VI razreda. Čestike koje dobivam od njih, čuvam u svojoj kancelariji. Lica roditelja i djece svakim danom su veselija, ozarena srećom. Ja i svi mi u školi dijelimo njihovu sreću, radujemo se njihovim uspjesima i rezultatima koji su iz dana u dan su sve veći i veći.

Formiranjem i egzistiranjem ovog odjeljenja u našoj školi i lokalnoj zajednici učinjeno je veliko humano djelo za ovu djecu. Ono što sam ja kao pedagog svih ovih godina primijetila i na što sam posebno ponosna i sretna, je to, što je ovo odjeljenje u velikoj mjeri prihvaćeno od strane svojih vršnjaka i nastavnika u našoj školi i lokalnoj zajednici. Mi i dalje ostvarujemo saradnju sa gore navedenim ustanovama kao i sa Zavodom za slijepe i slabovidne osobe, Pedagoškim zavodom Tuzlanskog kantona, te organizacijom „Korac nade“ u Tuzli s ciljem što uspješnijeg odgoja i obrazovanja navedene populacije djece.

Moje iskustvo u inkluziji

Mirsada Begović, prof. biologije
JU Gimnazija „Ismet Mujezinović“ Tuzla

Bilo je to davne 1978 godine. Moje prvo zaposlenje i moje prvo iskustvo u jednoj maloj školi na periferiji grada Žepča.

Dobila sam razredno starješinstvo u petom razredu.

Bio je to veliki izazov za mene jer o tome kako biti razredni starješine nisu nas na fakultetu mnogo učili.

Osjećala sam strah od nepoznatog, hoće li me učenici prihvatiti, hoću li to stručno uraditi.

Kad sam ušla u razred osjetila sam dobrodošlicu i radost djece i znala sam da ćemo dobro sarađivati.

Ali jedan učenik nije bio na času. Uobičajena procedura upisati odsutne učenike. Na moje pitanje: „Ko je odsutan?“ Vitomir, reče redar a kroz razred proću se podrugljivi smjeh.

Nisam znala zašto. Kao profesor izvodim i nastavu biologije u tom odjeljenju.

Narednog dana Vitomir je došao na biologiju. Sam je sjedio u prvoj klupi. Dječak kao i sva druga djeca. Lijep, uredan, možda malo više „miran“ i povučen u sebe.

Na pitanje zašto nije bio na času, odjeljenjem se opet proću onaj podrugljivi smjeh. Nisam više insistirala na odgovoru ali bio je to signal da trebam nešto ozbiljno uraditi u odjeljenju.

Počela sam istraživati: Zašto drugi smatraju da je Vitomir drugačiji, zašto ga odjeljenje ne prihvata?

Negova učiteljica mi nije nešto puno rekla zašto je Vitomir povučen u sebe, koji problem ima, zašto nema dobrih rezultata?. Njena konstatacija je bila: „Eto, on je takav, on ne može bolje, on ništa ne zna. Nemoj obraćati pažnju na njega. Za njega je najbolje da se smjesti u specijalnu školu. Ja sam ga „vukla“ 4 godine.“

Sve te njene riječi su odjekivale u mojoj glavi kao tupi udarci. Nastavnici koji su predavali u tom razredu su

po inerciji prihvatili „zdravo za gotovo“, to je to, on je takav šta mi tu možemo.

Nisam se složila sa tom činjenicom jer sam osjećala da se dječaku može pomoći.

Iz razgovora sa roditeljima nisam saznala da Vitomir ima neku dijagnozu (možda nisu htjeli reći ili je nije bilo? ne znam).

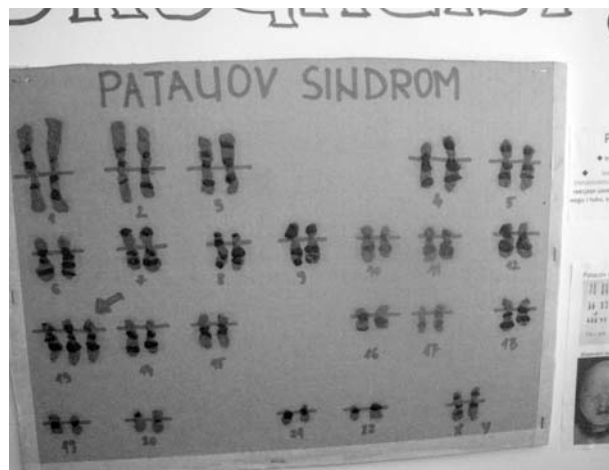
Željela sam kroz različite aktivnosti sa učenicima stvoriti okruženje za kritičko mišljenje, za toleranciju, uzajamno poštovanje i saradnju.

Tako smo se družili na sekciji, izletu, fotografisali se. Na žalost Vitomir je sva ta druženja izbjegavao. Na časove tjelesnog nije išao. To mi je bilo posebno žao jer fizičko sva djeca vole, tu su svi opuštani, tu se svi družu i igraju. Ali za mog junaka u ovoj priči bila je to mora. Tu su vršnjaci bili još slobodniji da ga ismijavaju.

Tolika se tuga slila u moju dušu samo zbog te spoznaje da jedno nevino i nedužno i nizašta krivo biće je našlo spas u bjehu od djece.

Razmišljala sam o Vitomiru i kod kuće.

Odlučila sam da promjenim situaciju i spasim dječaka.

Prvo sam u razredu objasnila učenicima kao nije lije-po nekoga ismijavati i omalovažavati. Možemo li zamisliti kako bismo se mi osjećali da smo na njegovom mjestu?

Zatim smo se dogovorili da ćemo svakoga pa i Vitomira pohvaliti za ono što dobro uradi.

To je bio ključ mog uspjeha. (Vitomir nije bio tada na času. To je bio naš „tajni“ dogovor).

Druga stvar šta sam uradila je da sam kroz nastavu biologije zainteresovala dječaka za predmet, ciljano sam mu davala lakše zadatke koje je mogao da savlada.

Naravno on je pokazao znanje za ocjenu 2 ali njegov trud i motivacija su bili vrijedni ocjene 3.

Riječi „bravo“ Vitomire, vidiš kako si to lijepo uradio, samo tako nastavi, ti to možeš u razredu umjesto podsmijavanja čuo se plijesak dlanova njegovih vršnjaka koji su se sada radovali uspjehu. I njemu je bilo drago, vidjelo se to na njegovom licu. Tako je krenulo, Vitomir nije više izostajao, bio je prihvaćen. Slijedeći korak koji sam napravila bila je saradnja sa kolegama.

Ušla sam u zbornicu i rekla „Ako Vitomir može biologiju da nauči za 2 zašto ne bi mogao i druge predmete“!?. Zamolila sam kolege da malo više pažnje posvete ovom učeniku.

U dnevniku su se počele redati pozitivne ocjene.

Sada se u zbornici drugačije govori o Vitomiru.

Dok sam ja sprovodila svoju strategiju pomoći Vitomiru u isto vrijeme direktor i nekoliko nastavnika su pripremali drugi plan.

Sve je bilo spremno da se Vitomir ispiše iz redovne škole i pošalje u Sarajevo u dom za djecu sa poteškoćama u razvoju.

Direktor me pozvao u kancelariju gdje su bili i Vitomirovi roditelji. Saopštio mi je da je odlučeno da Vitomir ide u dom i da želi čuti moje mišljenje.

Vidjelo se da je majci teško tu odluku prihvatiti. I meni je bilo teško, šta reći. Ako pošaljem dječaka mogu pogriješiti, ako ga zadržim opet mogu pogriješiti. Treba da odlučim. Pogled dječakove majke mi je govorio da očekuje od mene pomoć. Znam da je to velika odgovornost ali ipak sam prihvatila jer je Vitomir pokazao da može saradivati i napredovati.

Njegov odlazak u dom bi promjenio i njegov život i život cijele porodice. Bio bi još više obolježen.

Dvije godine strpljivo sam radila na stvaranju pozitivne klime u odjeljenju što je pomoglo Vitomiru da ostane u svojoj školi i svojoj porodici, i naravno da skine etiketu koju su mu zalijepili oni koji nisu razumjeli šta je različitost.

Zbog uravnilovke u starom obrazovnom sistemu svi treba da znaju sve, ili da se ponašamo po istim pravilim, Vitomir se nije mogao uklopiti u tu formulu. Ostao je po strani.

Na raspustu nakon 6 –og razreda ja sam se udala i otišla iz škole. U septembru na moju adresu stiže razglednica.

Dječiji rukopis, moje ime malim slovima a u potpisu Vitomir. Rečenica “Hvala vam nastavnice za sve što ste učinili za mene, nikad vam neću zboraviti” dokaz su da je dječak dobio svoje mjesto u društvu, dokaz koliki je teret skinut sa njegovih leđa.

Njegova hrabrost, samopouzdanje da svojoj razrednici napiše razglednicu je za mene nagrada koja se nemože mjeriti ni platom ni zlatom. Nema cijene.

Kada je dječak porastao prestao je pisati ali i danas vjerujem da me nije zaboravio kao i ja njega. Od njegovih drugova sam saznala da je Vitomir završio srednju školu da je otac dvoje djece i da živi sretno sa svojom porodicom.

Ova spoznaja da sam uspjela pomoći da se jedan dječak osjeća sigurno i jednako vrijednim u društvu kao i drugi, meni je davalo snage za dalji rad u školi.

Kao profesor biologije, tehniku interaktivnog učenja koristim u radu sa učenicima koji kroz pisanje pisama povezuju maternji jezik sa predmetom biologija ili nekim drugim predmetom sa ciljem da kroz sastav pokažu koliko su razumjeli teoretski dio nastave biologije. U narednom tekstu su prikazana tri primjera mojih učenika, proizašla iz njihove mašte.

Primjer 1. KEMAL NEDŽIBOVIĆ, III g.

Pozdrav dragi prijatelju,

Moje ime je Semir i pišem ti iz zemlje Bosne. Ovdje je velika i poprilično teška stvar biti različit po bilo čemu a moj zdravstveni problem zvani Daunov sindrom učinio je da se razlikujem po mnogim stvarima od svojih vršnjaka. Sve je počelo kada sam krenuo u prvi razred škole. Tada sam vidio da se po zaista puno stvari razlikujem od ostalih. Prije svega nisam bio spreman da zajedno sa njima trčim oko škole, da zajedno sa njima igram fudbala ili neke brze društvene igre.

Nedugo nakon toga sreo sam puno svojih vršnjaka sa istim razlikama i problemima koje sam imao i ja a sve se to desilo kada su me prebacili u novu obrazovnu ustanovu, prigodnu za mene i sve moje razlike. Danas nakon 5 godina razlike se nisu promijenile ali društvo jeste, postalo je okrutnije prema svim mojim nedostacima koje imam. Niko nije razumio da u nekim stvarima ne mogu uspijevati a sve zbog toga što mi moj glupi sindrom to ne dozvoljava! U ovom društvu često sam izoliran i ismijan. Podrugljivo me gledaju na ulici zbog izgleda moje glave, u autobusu mi se smiju zbog mojih šaka, u prodavnici ne mogu da dohvatim visoke police a na ličnim dokumentima izgledam poput nekog Kineza iako sam ustvari iz Bosne.

Često nemam slobodnog vremena jer moram stalno da posjećujem doktora zbog mog bronhitisa. Sve ovo stvara mi veliki problem i ne uklapam se nikako u ovu zajednicu, ali na moju radost postoji udruženje koje mi u

svemu tome pomaže i koje me u svemu tome razumije.

Ljudi se u životu trude da imaju što više, ali u mom životu to VIŠE me je puno koštalo.

Zbog jednog hromosoma više moj život nije kao kod svakog drugog dječaka.. Ja sam dijete sa posebnim potrebama.

Primjer 2.

Ena Kikanović, III g.

Prijatelju moj,

kako si mi? Prije pet godina sam napustila svoj rodni grad, ali ne prođe niti jedan dan da te se ne sjetim. Često sjednem pored prozora i gledajući djecu na ulici razmišljam o našim druženjima u obdaništu. Dobro se sjećam onog dana kada su nas stavili zajedno u klupu u radnoj sobi, jer smo „drugачiji“. Smatraju li te još uvijek takvim? Mene je ovdje, u novom kraju, mali broj ljudi prihvatio. Mnogima je čudno to što imam kose oči, a ne pripadam žutoj rasi. Još čudnija im je moja linija na dlanu. Ali, trudim se da se ne brinem o tome šta ljudi oko mene misle. Znaš da mi moj sindrom to ne dozvoljava. Prošle godine sam sreća dječaka u parku koji je upitao majku zašto je moje lice tako široko, a nos tako mali. Majka mu je tiho kazala da sam ja djevojčica sa Daunovim sindromom i da ja imam jedan hromosom više na 21. paru. Da li ljudima na ulici privuče pažnju tvoja bijela kosa? Da li se pitaju zašto si drugačiji u odnosu na njih i šta je to albinizam? Da li oni, uopšte znaju, da si ti to naslijedio? Brine li te to, kao što te brinuo slab vid? Vidiš, dolazi zima i mnogo teže dišem. Ponovo se javlja bronhitis. Ipak, to me neće spriječiti da naporno treniram. Vidiš, zaboravila sam ti reći. Pripremam se za paraolimpijske igre i kažu da sam, iako sam niska, prilično dobra u bacanju koplja. Moji roditelji i ja bi voljeli da nas uskoro posjetiš sa svojom porodicom. Možda na proljeće. Nedostaju mi naša druženja. Ti si jedina osoba koja je drugačija od mene, ali me ipak razumije.

Puno pozdrava, tvoja dobra prijateljica

Primjer 3.

Život mog brata, Azra Husarić III a

Mi smo siromašna porodica iz Afrike, ali što se ljubavi tiče, tu barem nikada nismo bili siromašni.

Kao veoma mala, na brata sam uvijek gledala sa čuđenjem.

Razlikovao je se od svih nas, bio je bijel. Puno puta sam ga pitala zašto je takav, ali s obzirom na to koliko sam godina imala, nikada mi nije mogao dati pravi odgovor. Sada kada sam dovoljno odrasla, njegov odgovor mi nije ni potreban. U školi smo učili o albinizmu, enzimopatiji. To je ustvari bolest koja se manifestuje usljed nedostatka pigmenta melanina. Bila sam

razočarana. Kako u sebe, tako i u sve moje prijatelje koje su na mog brata gledale istim onim očima kao što sam ja. Ali nikada nisam mogla pretpostaviti da je moj brat takav zbog bolesti, ustvari. I krivila sam sebe, i svaku moju osudu. Iako sam bila mala i bez ikakvog znanja o tome, nikada nisam trebala osuđivati svog brata. Istražujući o tome, uvidjela sam kako je albinizam uočljiviji kod tamnopusitih rasa, a također da se može prenijeti i iz generacije u generaciju bez ikakvih vidljivih znakova. Upitah majku, da li ona zna za takav slučaj što se tiče naše porodice, ali odgovor je naravno bio negativan. Sada sam konačno shvatila zašto on provodi toliko vremena u kući.

Kako živimo u tropskom području, a moj brat nema melanina u koži, kosi i očima, kada se izlaže sunce, on dobija opekline koje su toliko opasne da bi čak mogao dobiti rak kože. Jednom kada se vratio sa polja (on je inače zemljoradnik, njegova bolest ga nikada nije sputavala u izdržavanju njegove porodice) primjetila sam kako kada se češka po ruci, da mu se koža počinje ljuštiti. Odmah sam znala šta je uzrok tome. On stalno nosi slamnati šešir koji bi ga zaštitio od sunce koje se tako nesmetano prostire kroz njegovu šarenicu, jer je ona gotovo prozirna, i koje mu čak može izazvati iritaciju oka. No, veći problem od svega jeste bila njegova socijalizacija. Što se njega tiče on bi svoju utjehu uvijek pronalazio u Bibliji. S obzirom na to da se u našoj domovini život odvija uglavnom na otvorenom a on do onog trenutka kada je stekao nadu: „Njihovo je duhovno stanje daleko važnije od moje fizičke bolesti“, rijetko kada bi izlazio iz kuće. Želeći da pomognem svom bratu, istražujući o njegovoj bolesti, otkrila sam da je postignut veliki napredak u ublažavanju posljedica albinizma. To mu nisam odmah htjela reći, jer je liječenje bilo skupo i daleko od nas. Ali sam rekla našoj majci koja nam je uvijek bila najveća potpora, te se dogovorila sa njom da svaki dan uradimo nešto kako bismo prikupile novac za njegovo djelimično liječenje. I prolazili su dani, sunce je bivalo sve jače, a uslovi za rad sve teži. On bi nas često pitao zašto toliko radimo, a mi bismo smislile neki odgovor kako ne bi posumnjao zašto to ustvari radimo. Približavao se dan zbog kojeg je moja majka postala najponosnija majka, a ja najponosnija sestra. Približavao se dan njegovog rođenja. I došao je taj dan. Uz to malo, skromno slavlje, majka i ja smo mu priredile iznenađenje, kovertu sa novcem sa kojim može otići da se pokuša barem malo izliječiti ili ublažiti svoju bolest. I sada dok slušam pjesmu „Diamonds“ - „Dijamanti“, shvatam da ni jedan dijamant na svijetu meni ne bi mogao zamjeniti suzu radosnicu koja je potekla iz oka moga brata dok nas je gledao sa toliko ljubavi zbog našeg poklona. On je daleko, u drugom svijetu, a mi svakog dana čekamo kada ćemo iz daljine ugledati njegov slamnati šešir koji će nam donijeti dobre vijesti. On je razlog zašto mi nikada nismo bili siromašni kada je ljubav u pitanju. Život mog brata je i moj život, moj ponos.

Muzikoterapija i drugi vidovi umjetničke terapije u radu sa djecom s posebnim potrebama

Lejla Sadiković, prof. razredne nastave
OŠ Kovačići, Sarajevo

„Ne postoji osoba koja nije sposobna da uradi više
od onoga što misli da može“
(Henri Ford)

Sažetak

Muzikoterapija je usko povezana sa pedagogijom i specijalnom pedagogijom. Muzikoterapija se pokazala efikasnom u radu sa djecom sa posebnim potrebama kao i ostali vidovi umjetničkih terapija u mnogim izlječenjima bolesnih osoba.

Ključne riječi:

muzikoterapija, drama terapija, psihodrama, sociodrama, art terapija, plesna terapija

Uvod

U svijetu su 23 zemlje članice Udruženja muzikoterapeuta. BiH još nije na putu pridruženja. Kako bi pristupila, moraju se organizovati seminari muzikoterapeuta i osnovati Udruženje muzikoterapije.

Od susjednih zemalja Srbija je članica. Osnovni smjer školovanja su : diploma, magisterij i doktorat.

Udruženje Muzikoterapije SZUT Ljubljana je u Sarajevu 2010. organizovalo seminar za profesore.

Muzikoterapija pomaže djeci sa posebnim potrebama, osobama oboljelim u bolnicama, osobama pod stresom. Muzikoterapeuti mogu raditi individualne i grupne terapije.

Prilikom grupne terapije učesnici sjede u krugu, a voditelj započinje sviranjem pjesme dobrodošlice:

Dobar dan. Nakon zajedničkog pjevanja slijede radionice.

I AKTIVNOST: Predstavi se

Svi su u krugu. Ispred učesnika se nalaze instrumenti (Orfov instrumentarij). Učesnici uzimaju instrumente po izboru. Jedna osoba se predstavi sviranjem – impro-

vizovanjem, koliko i kako hoće svirati. Svi se redaju pojedinačno predstavljanjem. Krug se završava kada svi odsviraju svoju improvizaciju.

II AKTIVNOST:

Kako si se osjećao (la) danas

Svi sjede u krugu. Uzimaju instrumente i sviraju onako kako su se osjećali cijeli dan, kakav im je bio dan. Svi sviraju zajedno, improvizuju instrumentima, svako na svoj način.

III AKTIVNOST: Tema

Podijeliti učesnike u dvije grupe. Prva grupa će zadati temu drugoj grupi. Npr. Voda. Druga grupa dočarava vodu sviranjem instrumenata. Zatim se mjenjaju grupe. Npr. dočarati sviranjem šoping kupovinu u tržnom centru.

IV AKTIVNOST: Dirigent

Odredi se dirigent. On ima pravila i to:

- Podignute ruke znači svirati bučno ili jako
- Spustiti ruke prema dolje znači svirati tiho
- Pomjerati ruke brzim pokretima znači pojačavati sviranje i brzo svirati
- Lagano pomjerati ruke znači stišavati sviranje
- Učesnici sviraju prateći dirigenta i njegove pokrete

V AKTIVNOST: Marama

Svi stoje u krugu. Postavi se velika marama, tako da svi učesnici u krugu stojeći drže dio marame.

Voditelj svira i pjeva stihove, učesnici oponašaju tekst pomjerajući maramu. Voditelj pjeva:

- More je mirno (različitom intonacijom)
- Valovi su veliki (različitom intonacijom)
- Sprema se oluja (različitom intonacijom)
-

DRUGI OBLICI UMJETNIČKIH TERAPIJA

Postoje i ostale umjetničke terapije i to:

- 1 Drama terapija
- 2 Art terapija
- 3 Terapija plesom

Drama terapija

U dramskoj terapiji sve je dopušteno, s ciljem izražavanja osjećanja. Osnovni smjerovi su: drama terapija, psihodrama, sociodrama. Najčešće se koriste različite lutke a traži se rješenje u drami. Ovaj oblik terapije primjenjuje se u psihološkim bolnicama, djecom s posebnim potrebama i u zatvorima.

Psihodrama fokusira psihološke probleme. Izvor je dječija igra i improvizacija. Dramski se predstavlja problem pojedinca. To je koncept susreta. Osnovne tri strane su: reditelj - psihoterapeut, glumac - pojedinac i grupa koja podržava. Ovaj oblik se koristi s pojedincima, grupama, porodicama, pri fobijama i anksioznošću.

Sociodrama

Slično je kao psihodrama, ali nije fokus na pojedincu, nego na problemima između dvije grupe. Grupe odigraju te probleme i pokušaju otkriti rješenje. Može se odigrati situacija koja će tek doći-predviđajuće situacije. Npr. sportski događaji.

Umjetnost- ART terapija

Postoje dvije vrste tendencija u art psihoterapiji, prva koja naglasak stavlja na umjetnost i druga koja akcent stavlja na psihoterapiju. Terapeuti koji su više orijentisani ka umjetnosti smatraju da je već sam proces umjetničkog stvaranja osnova za terapijski napredak.

Pioniri ovog pristupa su britanski psiholog Adrijan Hil i Amerikanka Edit Kramer, autorka knjige "Umjetnost kao terapija" koji su verovali da je umjetnost sama po sebi ljekovita. Hil je smatrao da primjena terapije može pomoći u izlječenju. Govorio je kako čovjek sam sebi treba pomoći. Art terapeuti ne rade, nego prepuste klijentu da se izrazi na svoj način. Npr. bojom, formom i oblicima.

Ples i pokret - terapija plesom i pokretom

Um i tijelo su u pokretu. Plesni terapeut koristi plesni pokret i um. Osnovne faze su:

1. Zagrijavanje
2. Improvizacija
3. Osvrt na rad

Plesni terapeut može da učestvuje u radu ali ne mora. Improvizovani pokret je simboličan. Najčešće i ispliva na površinu ono što je nesvjesno ili neka patologija. Tijelo reaguje prije uma. Laban je osnovao pokrete koje je nazvao akcione pokrete. Postoji osam ovakvih pokreta. Odredio je četiri položaja ljudi i to:

1. Prav kao strijela
2. Klupko
3. Šaraf
4. Stijena

Drugi pristup je holistički, ples se kombinuje s dinamičkom psihologijom. Osoba posjeduje vlastiti pokret koji se mogu promijeniti.

Pet ritmova

U tetrapiji se često koristi ovih pet ritmova, koje svaka osoba posjeduje i to:

1. Proticanje
2. Stacato
3. Haos
4. Lirični
5. Tišina, mir

Svaki od ovih ritmova je povezan sa određenim stanjem. Kao vid muzikoterapije može se koristiti slušanje muzike- improvizovana vokalizacija.

Primjer: Osjeti vibraciju na vratu-staviti ruku.

Zaključak

Muzika je kao jezik. Muzika posjeduje određena lingvistička pravila. Ljudi mogu komunicirati iako ne koriste isti jezik. Muzika posjeduje vrijeme, dinamiku i oblik. Istraživanja su pokazala da se kroz muziku može komunicirati.

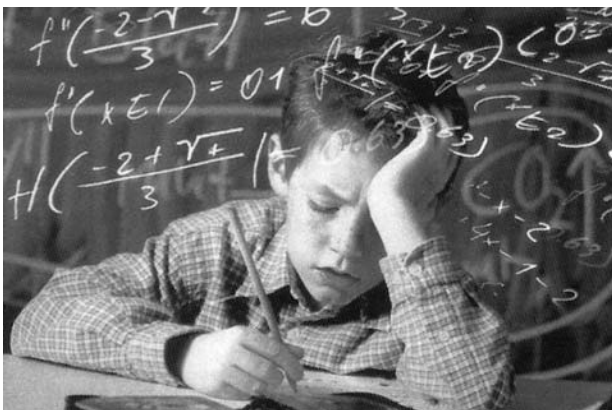
Muzikoterapija, Drama terapija, Plesna terapija i Art terapija pomažu osobama oboljelim u bolnicama, osobama s posebnim potrebama, osobama sa poremećajima psihofizičke prirode i osobama na odsluženju zatvorskih kazni.

Način i put rješavanja problema

Džana Gojačić Pezerović, prof. razredne nastave
JU OŠ „Novi Grad“, Tuzla

Radim u drugom razredu devetogodišnje škole. Na prvom polugodištu prvog razreda u odjeljenje nam je stigao trideset prvi učenik B.D. Razlog: agresivnost, neprimjereno ponašanje, slabo učenje, nesnalaženje u prijašnjoj sredini. Poznavala sam slučaj ovog učenika jer je bio učenik naše škole, ali u drugom odjeljenju istog razreda. Nakon razgovora sa pedagogom škole odmah sam prihvatila da učenik dođe u moje odjeljenje. I počelo je moje odgonetanje na pitanje da li je učenik bijesan, ljut, agresivan, hiperaktivan...

U početku je želio biti u centru pažnje govoreći i komentarišući i kada nije vrijeme za to, ističući kako mu niko nije važan, kako je škola glupost, ne želeći da piše i obavlja svoje zadatke. U stvari, uvijek je neko morao biti pored njega.

Nije bio sposoban slijediti upute koje se daju cijeloj grupi, a ni zapamtiti iste. Prema iskustvu prethodne učiteljice znala sam da vrlo često udari dijete u učionici zbog sitnice. Vrlo često je i pri najmanjoj graji učenika u razredu rukama poklapao uši i govorio kako ga nervira što djeca galame, da mu smetaju i da ga od buke bole uši.

Zbog problema s pažnjom, teško je učio i znala sam da može imati teškoća s akademskim uspjehom. Iz istog razloga, imao je i teškoće s izgovorom određenih glasova, što se ponekad očitovalo u poteškoćama pri uključivanju u konverzacije i grupne aktivnosti. Primijetila sam da se plaši pokazati šta i koliko zna. Često nije mogao izraziti misli na logičan i razumljiv način. Pomalo se i plašio nove sredine, ali je svima nastojao pokazati kako je neustrašiv i da mu niko ništa ne može, tj. da za njega nema autoriteta. Njegovi roditelji, pedagog, pa i tadašnja učiteljica su mi rekli da u napadu bijesa, ljutnje po učionici baca i ruši stvari zbog najmanje sitnice, galami, psuje, pa se čak tuče i sa učiteljicom. Izazov, zar ne, ali i velika odgovornost šta i kako uraditi. Donekle sam na osnovu razgovora sa drugima upoznala kakav je B.D. Ali, B.D. nije poznao mene ni nove drugove u novom odjeljenju.

Moram reći da je sve navedeno trajalo, ali jedan kratak period, petnaestak dana. Prvi dan sam B.D. predstavila svojim učenicima kao novog drugara, bez bilo kakvog isticanja kakvo je bilo njegovo ponašanje. Odmah je bio iznenađen drugarskim odnosom prema njemu i primijetila sam da je to jedna od stvari koja mu je nedostajala.

Prihvatanje od strane drugih, ponašanje prema razrednim pravilima, bez buke, galame u prijatnoj atmosferi. Kazne i vikanje najčešće polučile suprotne rezultate od željenih. Riječ NE nisam koristila, već su opomene i sugestije bile afirmativnog karaktera. Odmah sam shvatila da moram puno raditi na socijalizaciji ovog djeteta i obezbijediti mu učionicu kao sigurnu sredinu.

- Držala sam ruke na ramenima učenika dok sam mu govorila šta želim da napravi.
- Gledala sam ga u oči i moj pogled je uvijek bio u visini njegovog pogleda.
- Govorila sam smirenim, ali odlučnim glasom.
- Insistirala sam na tome da poslušati i napravi to što mu govorim, te navodila razlog zbog kojeg sam to želila.
- Mumljanje, prigovaraje, raspravljaje, moljenje, vikanje ili nadglasavanje me nije moglo nigdje dovesti.
- Često sam tražila da ponovi šta želim da učini.
- Pojasnila sam mu pravila ponašanja u razredu koja su izložena na tabli.
- Bilo je važno naglašavati poželjna, pozitivna ponašanja. Povratna informacija o ponašanju je slijedila neposredno nakon ponašanja, i bila vezana uz specifično ponašanje. Dogovorili smo se i o nagradama za postignuti uspjeh.
- Ustanovili smo jasnu hijerarhiju sankcija za nepoželjna ponašanja jer mu to omogućuje da dobije povratnu informaciju o svom ponašanju i "sljedećem koraku". U hijerarhiju sam uključila planirano ignorisanje i vremenski ograničen time-out.
- Pohvalila sam i ohrabrila pozitivnu pažnju.
- Svoju potrebu sam iskazivala na neagresivan način, izbjegavajući ismijavanje, pridike ili kritiziranje
- Razlikovala sam nemogućnost od neposlušnosti. Na primjer, kada kaže "ne znam" ili "ne mogu", ono treba poduku ili pomoć. "Neću" ili "ne želim" zahtijeva prije dogovorenu sankciju.
- Imala sam prioritete i nisam se fokusirala na tri ponašanja odjednom.

Nakon svega navedenog, B. D. je počeo mijenjati svoje ponašanje. Bio je iznenađen što se učenici prema njemu ophode sa poštovanjem i uvažavanjem što mu je vratilo samopouzdanje.

Neprestani neuspjesi i odbijanje djeteta od strane vršnjaka može katastrofalno uticati na djetetovo samopoštovanje, kao i na njegovo daljnje ponašanje. Nije bio odbačen, već je postao prihvaćeni drug u odjeljenju. Postao je i motiviraniji i počeo postizati bolje rezultate.

U mene je stekao ogromno povjerenje i počeo me doživljavati kao prijatelja kojeg ne želi razočarati i kojem može reći puno toga, a da zbog toga ne požali. Roditelji su odmah primijetili promjenu i kod kuće. Uvijek je želio uraditi zadaću i pričao kako su djeca prema njemu dobra „svaki dan“ i svaku moju riječ upućenu njemu je prepričao. Počeo je od roditelja tražiti da mu čitaju jer je njegovo čitanje bilo dosta slabo govoreći kako želi biti kao druga djeca. Sa roditeljima sam bila u stalnom kontaktu i davala određene upute za rad kod kuće:

- Jasan raspored za ustajanje ujutro, pisanje zadaće poslijepodne i ispunjavanje dnevnih obaveza koji imaju pozitivan učinak.
- Unaprijed određena rutina učenja koja stvara podlogu za usvajanje dobrih navika u učenju. U idealnom slučaju, tokom vremena unaprijed određenog za učenje, ne bi smjelo biti dopušteno gledati televiziju ili prisutnost drugih distrakcija.
- Postupno, prepustiti mu odgovornost za njegove obaveze.
- Davati mu jednostavne, sažete i konzistentne upute (najučinkovitije su pozitivne upute)
- Objasnila sam im moj način rada sa njihovim djetetom u učionici (obraćanje, stav, uvažavanje, poštovanje mogućnosti i sposobnosti, stvaranje osjećaja sigurne sredine...)

B.D. je sada u drugom razredu i za svo vrijeme boravka u našem odjeljenju nije udario nijedno dijete, napravio problem...Ponekad primijetim promjene u ponašanju kada je neraspoložen, nezainteresovan ili čak razdražljiv. Ali i u tom slučaju zna da treba poštovati određena pravila ponašanja i ne prelazi granicu. Razlozi za takvo ponašanje su što u porodici povremeno dođe do oscilacija u autoritetu između roditelja sa jedne strane i djeda i bake sa druge strane, koji sve dozvoljavaju. Tada osjeti da nema autoriteta i postaje onaj stari B.D, ali samo kod kuće.

Ono što smatram važnim u radu sa ovakvom djecom, a može pomoći i ostalim učiteljima koji u svom odjeljenju imaju učenika sa istim ili sličnim ponašanjem je sljedeće:

- poučavati djecu nenasilnom rješavanju sukoba,
- poticati razvoj socijalnih vještina kroz rad u malim grupama. Takav rad, zasigurno, zahtijeva stalni nadzor i praćenje procesa koji se odvijaju u malim grupama. Napraviti fleksibilne grupe i osigurati da ovakva djeca rade s drugom djecom,
- potaknuti djecu da si međusobno pomažu (na primjer, da se međusobno podučavaju u matematici, čitanju); te se aktivnosti trebaju nadgledati i preporučuje se da se djeca izmjenjuju u tome.
- poticati sagledavanje situacije iz drugog ugla,
- biti model prema kojem djeca mogu učiti dobre socijalne vještine, i sami koristiti pozitivne komentare o radu učenika, interakcije,
- usvojiti načelo da je svaki učenik vrijedan član grupe; nastojati poticati saradnju, a ne kompeticiju u razredu.

Osnaživanje osoba s intelektualnim poteškoćama

Ilvana Pita,
Udruženje "Altruist", Sarajevo

Evropska Unija je regionalna organizacija evropskih država kroz koju članice ostvaruju zajedničke ciljeve kao što su uravnotežen ekonomski i društveni razvoj, visoka razina zaposlenosti, te zaštita prava i interesa građana. U procesu pridružavanja zemalja koje još nisu u njenom sastavu EU organizuje niz aktivnosti i projekata kako bi čitava Evropa bila jedna velika jedinstvena zajednica. Tako je EU organizovala konferenciju u Briselu koja se održavala od 14.04-17.04. ove godine na kojoj je Bosna i Hercegovina imala 6 predstavnika iz Sarajeva, Tuzle, Mostara, Banja Luke i Doboja. Tema studijske posjete se odnosila na osnaživanje osoba sa intelektualnim poteškoćama.

Tako, i ova studijska posjeta u kojoj su učestvovali bosanskohercegovački predstavnici i ovaj put bila uspješna. People 2 People Programme organizuje svoje aktivnosti s ciljem upoznavanja organizacija civilnog društva sa radom EU institucija i njihovim procesom odlučivanja. Osim toga ovaj program pruža mogućnost organizacijama civilnog društva za umrežavanje sa drugim organizacijama na nacionalnom, regionalnom i europskom nivou, te ujedno potiče i građanski aktivizam na svim tim nivoima.

Jedan kriterij za organizovanje ovakvih posjeta jeste da učesnici sličnih zanimanja dolaze iz različitih dijelova jedne zemlje u Brisel ili u neku drugu EU instituciju

Organizator ove posjete je bio People 2 People Programme u organizaciji Evropske komisije, koja je dosad uspješno realizovao preko 30 studijskih posjeta za preko 1000 predstavnika organizacija civilnog društva za zemlje kandidate i potencijalne kandidate za ulazak u EU.

u drugom gradu. Tako su ovaj put dominirala zanimanja poput defektologa, logopeda, psihologa i nastavnika. Bitno je naglasiti da su svi učesnici predstavljali organizacije ili ustanove namijenjene za pomoć osobama s intelektualnim poteškoćama. Predstavnici svojih zemalja

su došli u Brisel s istim ciljem da razmijene iskustava, otvore mogućnost za umrežavanje s drugim organizacijama, te da saznaju više o aktivnostima EU na tom polju.

Ovoj studijskoj posjeti je prisustvovalo 44 predstavnika organizacija civilnog društva iz 9 zemalja. Osim naše zemlje učestvovali su predstavnici Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Albanije, Kosova, Makedonije, Islanda i Turske. Razlog okupljanja u Briselu se prvenstveno odnosio na mogućnost da organizacije civilnog društva posjete institucije EU, te međunarodne ili organizacije na državnom nivou s ciljem upoznavanja sa strukturama EU, procesom donošenja odluka, programima, politikama i najboljim praksama. Osim toga bitno je naglasiti da su se EU politike i programi na ovoj četverodnevnoj konferenciji donosili na osobe sa poteškoćama u intelektualnom razvoju.

Organizatori ove konferencije su pripremili zaista raznovrstan program za učesnike. Bio je širok spektar predavača, omogućili su posjete glavnim EU institucijama i posjetu dnevnom centru za osobe s intelektualnim poteškoćama "Le Grain". Osim toga, ugodna atmosfera i otvorenost za komunikaciju bili su prisutni tokom ova

četiri dana. Od predavača gostovali su vodeći ljudi iz Evropske komisije, Evropskog foruma invalidnosti, Udruženja za podršku osobama s autizmom, Evropska agencija za razvoj obrazovanja sa posebnim potrebama i mnogi drugi.

Što se tiče posjeta EU institucijama izdvojili bismo odlazak u Evropski parlament gdje su učenici upoznati sa njegovim radom, načinu funkcionisanja, te broju predstavnika svake zemlje u parlamentu. Osim toga predstavnik Evropskog foruma invalidnosti je govorio o tome kakva je uloga Evropskog parlamenta u poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom, te naglasio da se oni zajednički bore da svaka osoba sa intelektualnim poteškoćama predstavlja sebe bez ičije pomoći. Međutim tu se nailazi na problem da svaka osoba nije u stanju predstavljati samog sebe, te se često postavlja pitanje ko je sposoban za to što otvara prostora za mnoge rasprave i daljnji rad.

Osim programa koji su pripremili organizatori, predstavnici Islanda su na ovoj konferenciji prezentirali svoj projekat koji je finansiran od strane EU. Projekat nosi naziv: "Ambasadori za Un-ovu konvenciju o pravima osoba sa poteškoćama" I odnosi se na to da su putem najpoznatijih televizijskih kuća i vodećih novina na Islandu postigli veću osvještenost time što su osobe sa intelektualnim poteškoćama javnosti pokazali svoje mogućnosti i sposobnosti. Također, tim sa Islanda je došao do zaključka da je ovaj projekat doveo do toga da su osobe sa intelektualnim poteškoćama više informirane o svojim pravima što je dovelo do jačanja njihovih ličnosti.

I na kraju, izdvojili bismo susret naših predstavnika sa Mr Michael Alexander Ruppom, političkim službenikom koji je zadužen za pregovaranje BiH sa EU. Mr Michael Alexander Rupp je, zaista, pokazao veliku želju da pomogne našoj zemlji u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji.

Brisel, kao kolijevka Evropske Unije se pokazao kao dobar domaćin i nadamo se da će Bosna i Hercegovina ubrzo imati svoje predstavnike na nekom sličnom događaju.

Hrabar dječak

Mevlida Beširović, prof.razredne nastave
JU OŠ "Vukovije", Kalesija

Ovo je priča o jednom hrabrom dječaku. Kao i svi učenici i on je upijao znanja u prvom razredu. Kao što je poznato u prvom polugodištu i nema puno pisanja i čitanja. Dosta sam radila na socijalizaciji učenika, memorisanju i sl. Nije bilo nekih poteškoća. Počeli smo raditi slova, povezivati ih u riječi i rečenice. Često sam posmatrala dječaka koji više nego druga djeca napreže oči da bi prepisao zapis sa table. Pitala sam ga da li vidi, on bi uvijek odgovarao da vidi. Premještala sam ga po učionici da što bolje vidi ali nisam uočila poboljšanje. Dok su ostali čitali on je pažljivo slušao te je sam čitao napamet. Tako se završio prvi razred. U drugom razredu nastavila sam pažljivo i intezivno pratiti učenika. Poboljšanja nema pa nema. Osjećam borbu dječaka, koliko samo ulaže truda ali situacija je sve teža. Pokušavam na sve načine a najviše razgovorom da pridobijem priznanje da on nije u stanju da dovoljno prati nastavu. Dijete vjerovatno i nije svjesno svog problema. Kad se suočite sa problemom kao nastavnik i još pri tome ste nekad davno imali teško iskustvo na istom polju, sve je teže. Ipak biti nastavnik je najteže kad se suočite sa teškom situacijom. Nisam se htjela predati, riješila sam riskirati. Polagano sam mu govorila da mama treba da ga odvede ljekaru na kontrolu vida. Nisam imala povratnu informaciju sigurno jedan mjesec. Poboljšanje uz sav moj trud i trud djeteta nisam primjetila, dijete sve više miješa slova, sve manje riječi u rečenicama prepisuje. Jednog dana zamolim svog učenika da prenese roditeljima da ga obavezno odvedu na pregled. Dolazim sutradan u školu, mog učenika nema. Taj dan sam zaista imala čudan osjećaj, očekujući nešto ne znam ni sama šta. Sljedećeg dana učenik dolazi u školu i sa njim majka u suzama. Rezultati su doista bili loši. Znala sam da to teško prihvata, vjerujte da sam i sama osjećala tugu. Gledala sam je i nije prestajala plakati, ta bol je za nju prevelika. Sljedećih nekoliko dana sam konstantno s njom obavljala razgovor, kao i sa djetetom.

Polagano su prihvatili sve što se dešava, pomirili su se sa situacijom. Učenik se dosta brzo navikao na naočale. Onda me učenik u trećem razredu zamolio da prenesem roditeljima njegovu molbu da ga odvedu u bolnicu "Sveti vid" u Beogradu. Prenijela sam to roditeljima jer zaista sam od strane roditelja u ovome imala puno

povjerenja. Odveli su ga, ali rezultati su skoro isti, dijete je slabovidno. Saradnju sam nastavila sa Zavodom za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju/Odjelom za dokumentaciju i edukativnu inovaciju TK u cilju pomoći djeci sa smetnjama i poteškoćama u razvoju. Dijete sada vodi postupak za

kategorizaciju. Učeniku pomažemo različitim metodama u radu da bi što više usvojio nastavno gradivo. Ponosna sam što sam pomogla jednom nevinom biću koliko je bilo u mojoj moći. Ovom prilikom se moram javno zahvaliti roditeljima na besprijekornom povjerenju u nastavnika i na konkretnoj saradnji. Zahvaljujem se pomenutom Zavodu za pruženu pomoć djeci sa smetnjama i poteškoćama u razvoju kao i pedagogu škole u kojoj radim.

Priča iz učionice: Kako sam postala bolji čovjek

Lejla Sadiković, profesor razredne nastave
OŠ "Kovačići", Sarajevo

Ovim humanim poslom učitelja bavim se već dvadeset godina. Iako u to vrijeme nije postojala riječ inkluzija, u mojim učionicama su učila djeca koja su se razlikovala od drugih (djeca romske populacije, prognana i traumatizirana djeca iz Srebrenice, ratna djeca, nadarena djeca.....)

U moju učionicu prije šest godina u I razred došao je E.O., simpatičan i živahan dječak. Trčao je po učionici, lupkao rukama a pažnja je fluktuirala. Njegov nemirni duh ometao je rad drugih učenika. Trebalo je puno rada, strpljenja i ljubavi nositi se s takvom situacijom. Da bih stigla svakom učeniku napisati i pokazati slovo, pregledati zadaću, uzela bih dječaka za ruku i zajedno bi pomagali drugima. Otkrila sam veoma brzo da je njegov svijet muzika.

imao Individualni program od II razreda, odobren od Centra "Vladimir Nazor", nikada nije bio preskočen, njegovo ime prozivano je po rednom broju pri ispitivanju učenika. Od svojih vršnjaka bi dobio veliki aplauz. I bio je presretan zbog toga. Svi roditelji tog odjeljenja su dali punu podršku, a posebno njegovi roditelji.

Družeći se sa takvom posebnom osobom punih pet godina, ja sam postala bolji čovjek, a drugi učenici su kod sebe ugradili humanost, brižnost i odgovornost. Dječak je sada VII razred, a moje druženje sa djecom sa posebnim potrebama se nastavilo u II razredu sa učenicom Elom Raguž koja je imala dijagnozu Downovog sindroma.

Uključila sam je u sekciju "Mali orkestar". Ela svira, pjeva i pleše. U našu školu je došla socijalizovana, s

Pri melodijskim tonovima, dječak bi usmjeravao svoju pažnju na sadržaje, koncentracija bi bila puno bolja. Tako je muzika ušla u sva naša srca, slušali smo je u svim situacijama. Bio je presretan kad bih svirala na sintisajzeru, posebno se radovao tonovima moje harmonike. Uključila sam ga u sekciju "Mali orkestar" koju vodim u školi.

Učestvovao je na svim školskim priredbama, svirao bubanj, tarabuku i osjećao se veličanstvenim. Cijelo odjeljenje je brinulo o njemu. Nosili su mu stvari, pomagali u svim zadacima da ostvari što bolji rezultat. Iako je

izgrađenim radnim navikama. Već je osvojila naša srca svojom empatičnošću i veselim duhom. Djeca su je izuzetno prihvatila. Voli kamere i usmjerava svoju pažnju na zadate sadržaje, kako bi dobila aplauz od vršnjaka i veliko bravo od mene učiteljice. Trudi se da sve zadatke uradi kao ostali učenici.

Važno je učiteljima da prihvate dijete sa posebnim potrebama i da ga gleda s ljubavlju, ali ravnopravno kao i sve ostale učenike. Veoma je važno izgraditi radne navike kod takve djece. I na kraju, vi ne morate postati "VELIKI ČOVJEK", vi budite ČOVJEK i već ste veliki.

Pobijedimo predrasude - budi moje oko

Robina Begović, nastavnica
Aleksandra Selimović, profesor
JU OŠ „Miladije“ Tuzla

NASTAVNI PREDMET:

Odgojni rad s odjeljenskom zajednicom

NASTAVNA TEMA:

Pobijedimo predrasude i stereotipe

TEMA RADIONICE:

Pobijedimo predrasude- budi moje oko

REALIZACIJA:

21.11.2012.godine u OŠ“Miladije“

UČESNICI RADIONICE: Učenici VIIIa I VIIIc

CILJ RADIONICE:

Razvijati svijest o potrebama slijepih i slabovidnih osoba, načinu njihovog života i pružanju pomoći.

ZADACI RADIONICE:

OBRAZOVNI:

- Sticanje znanja o tome ko su slijepi i slabovidne osobe, odnosno, ko se sve smatra slijepim i slabovidnim osobama (stepen oštećenja vida),
- Sticanje znanja o načinu komuniciranja sa slijepim i slabovidnim osobama,
- Razvijanje poštovanja prema slijepim i slabovidnim osobama.

FUNKCIONALNI:

- Razvijati sposobnost posmatranja, upoređivanja, zaključivanja i primjenjivanja znanja,
- Osposobljavanje učenika da, korištenjem posebnih pomagala, primjene načine komuniciranja slijepih osoba.

ODGOJNI:

- Prihvatanje osoba u društvu i svakodnevnom životu,
- Osjetiti i doživjeti teškoće sa kojima se slijepi i slabovidne osobe svakodnevno susreću.

OBLICI RADA: Frontalni, grupni, individualni

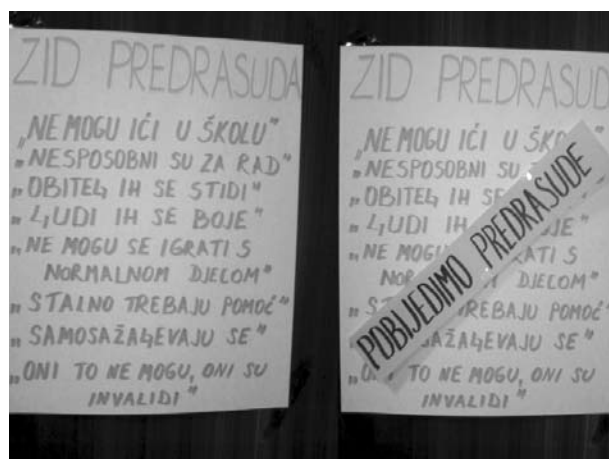
NASTAVNE METODE: Metoda izlaganja, predavanja, dijaloška, metoda demonstracije, audio-vizuelna metoda.

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:

Pano, marame, razni mirisi, predmeti različitih oblika, voće i povrće, Brajevo pismo, laptop, mobitel, zvučna lopta, geografski atlas za slijepi, bijeli štap, šah.

PLAN RADIONICE:

1. Uvodno predavanje o pojmu predrasuda, zatim o slijepim i slabovidnim osobama
2. Kratka diskusija o predavanju, postavljanje pitanja od strane učenika
3. Rad po grupama –osjeti mirisa i dodira
4. Razgovor o aktivnostima u okviru grupa
5. Rad po grupama - Brajevo pismo, laptop, mobitel, geografski atlas
6. Igra za kraj – zvučna lopta

Uvod

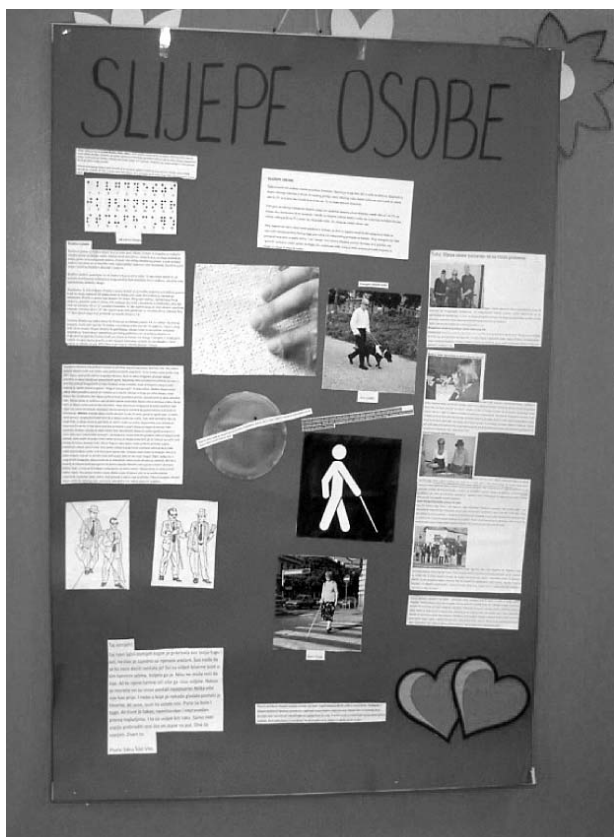
Nakon kratkog pozdravnog govora i objašnjenja aktivnosti, slijedilo je predavanje o predrasudama i slijepim osobama. O pojmu predrasuda govorila je prof. Aleksandra S.

„Predrasuda je unaprijed donesen sud ili mišljenje o nečemu što se dovoljno ne poznaje niti se temeljito i kritički proučilo. Svi smo mi različiti i jedinstveni, bez obzira na spol, tjelesnu građu, visinu, ljepotu i neke druge karakteristike. I vi sami znate, ukoliko vaši drugovi imaju neki „nedostatak“, npr. velike uši, nos, muca i sl., često su izloženi ruganju i vrijeđanju i niko se s njima ne želi družiti. U moje vrijeme i većine vaših nastavnika, kada bismo vidjeli dječaka ili djevojčicu sa naočalama, pomislili bismo „štreber“. Većina nas sudi o drugima na osnovu jednog površnog pogleda na vanjski izgled, i to obično bude pogrešno mišljenje.

Ovo su neke od predrasuda koje zdrave osobe imaju o slijepima:

- „Ne mogu ići u školu“
- „Nesposobni su za rad“
- „Obitelj ih se stidi“
- „Ljudi ih se boje“
- „Ne mogu se igrati sa normalnom djecom“
- „Stalno trebaju pomoć“
- „Samosažalijevaju se“
- „Oni to ne mogu, oni su invalidi“.

Najveće teškoće slijepima stvaraju sami ljudi, neprihvatanjem takvih osoba u svojoj blizini. Mi ćemo danas, svi zajedno, dati sve od sebe da te predrasude pobijedimo.“

O slijepim osobama i njihovim potrebama govorila je gđa. Tifa Tučić, predsjednica Udruženja slijepih i slabovidnih osoba.

Učenici su nakon njenog predavanja mogli postavljati pitanja (npr. „kako izgleda jutro slijepa osobe“?, „kako piju kafu, kako peglaju odjeću“? i dr.)

GLAVNI DIO - RAD PO GRUPAMA

Ovu aktivnost vodila je nastavnica Robina B. uz asistenciju prof. Aleksandre S.

„Dragi učenici, danas ćemo pokušati, bar na trenutak, osjetiti kako je biti slijepa osoba. Vi ste podijeljeni u pet grupa, svaka grupa ima svoj simbol“.

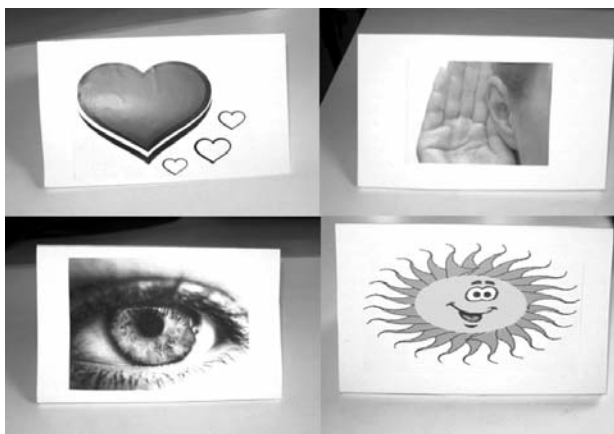
Učenici su odgovarali da srce simbolizira ljubav, život; ruke simboliziraju pomoć, prijateljstvo; sunce simbolizira izvor života, svjetlost, toplotu; oko simbolizira vid, život u bojama; uho-zvuk, govor.

Usljedile su upute nastavnice Robine B koje glase: "Svi imate marame kojima ćete vezati oči. U kutijama koje su ispred mene nalaze se različiti predmeti. Ispred svakog od vas ćemo, nastavnica i ja, staviti određeni predmet. Vaš zadatak je da zavezanih očiju, opipom, dodirrom, pogodite šta je taj predmet. Nastavnica je obilazila svakog učenika, koji je imao zadatak da skinete maramu i vidi da li je pogodilo predmet.

DRUGI ZADATAK: Nastavnica je rekla: "Ispred vas će biti razni mirisi u epruvetama. Ponovo ćete vezati oči maramom. Svi ćete pomirisati i pokušati prepoznati sadržaj u epruvetama. Pri tome će jedan učenik zapisivati kad se složite koji je to miris.“

Nastavnice su obilazile grupe sa epruvetama, a učenici su se dogovarali i zapisivali odgovore. Nakon toga su skinuli maramu i provjerili tačnost sadržaja epruvete.

Nakon ove aktivnosti, slijedio je kratki osvrt i diskusija o urađenom. Nastavnice i članica Udruženja su postavljale pitanja učenicima o ovakvoj aktivnosti: "Kako ste se osjećali dok su vam oči bile vezane?"

Učenici su odgovarali: „Ružno, dezorijentisano, nemoćno, bojim se mraka,..."

Na pitanje nastavnice "Šta vam je bilo najteže pri ovakvom načinu rada?", učenici su odgovarali: "Bojim se da ću pogriješiti, ne osjećam pod prstima predmet, pomisao da neke osobe ovo svakodnevno proživljavaju.."

Usljedio je rad po grupama koje su vodili članovi Udruženja slijepih osoba. Učenici su i dalje bili podijel-

jeni u pet grupa, a svaka grupa imala je neko sredstvo komuniciranja i pomagalo kojima se slijepi osobe služe u svakodnevnom životu.

- 1. grupa - Brajevo pismo
- 2. grupa - Laptop za slijepi
- 3. grupa - Mobitel za slijepi
- 4. grupa - Geografski atlas
- 5. grupa - Šah

Učenici su od članova Udruženja dobili uputstva i objašnjenja za rad ovih pomagala nakon čega su i sami mogli probati koristiti ova pomagala. Svi učenici su prošli kroz sve grupe i upoznali se sa svim sredstvima komuniciranja i pomagala.

ZAVRŠNI DIO

Urađen je osvrt na realiziranu radionicu. Ovo su neki od utisaka i dojmova učenika:

"Nikad nismo ozbiljno razmišljali o životu slijepih osoba, o samo jednom njihovom danu. Ovo danas nam je otvorilo oči da oni nas trebaju, ne samo kao pomoć nego kao druga i prijatelja. Oni su stvarne osobe, tu pored nas. Naš odnos prema njima nakon ovoga neće biti isti..."

Za kraj slijedila je igra sa zvučnom loptom.

Nakon radionice uslijedilo je druženje i dogovori za nove zajedničke aktivnosti.

Različitost - tjelesna invalidnost

Damir Gazdić dipl.pedagog- psiholog, JU OŠ "Memići", Kalesija

Zana Delić, dipl.defektolog, Društvo ujedinjenih građanskih akcija "Duga", Sarajevo

Mirela Fejzić, profesorica, JU OŠ OŠ "Memići", Kalesija

Uvod

Odgoj i obrazovanje su najsloženija i najodgovornija ljudska djelatnost.

Inkluzija je novija potreba društva, a učenici sa posebnim potrebama su naša realnost. Specifičnost djece sa posebnim potrebama zahtijava primjenu posebnih metoda, tehnika i instrumenata, što će omogućiti postizanje boljih rezultata u procesu edukacije.

Radionice su jedan od mogućih modela koji mogu pomoći nastavnicima u svakodnevnom radu. Djeca rado slikaju, crtaju, modeliraju. Kroz kreativno izražavanje nastavnik može uspostaviti prisan odnos sa učenicima, a da bi zadovoljile djetetove potrebe može odabrati odgovarajuće tehnike i načine rada prilagođene učenikovim sposobnostima.

Stoga sa vama želimo podijeliti jedan primjer radionice koja je realizovana u JUOŠ "Memići", a koju ćete moći realizovati u vašem odjeljenju ili ćete doći, na osnovu ove radionice, na ideju kako se, neka druga radionica, može realizovati.

Ciljevi radionice:

- prepoznavati osjećaje (kod sebe i drugih),
- prihvaćati i poštivati tuđe osjećaje, razlika koje postoje između nas,
- cijiniti raspon ljudskih emocija,
- razvijati empatiju prema drugima,
- bolja grupna povezanost,
- rad na tijelu, uspostavljanje veze sa tijelom i pojačavanje doživljaja sebe.
- Potreban materijal za realizaciju radionice:
  - Čarobna vreća,
  - Isječki iz novina sa osobinama,
  - Listovi papira,
  - Olovke,
  - Tekst "Tužni plavi autobus",
  - Tempere
  - Dva hamer papira.

Tok rada:

1. Radionicu započinjemo sa predstavljanjem tako što učesnici radionice iz čarobne vreće treba da izvuku

po jedan papirić na kojem su navedene pojedine osobine. Nakon izvlačenja svaki od učesnika se predstavlja tako što kaže svoje ime i prezime, te čita izvučene osobine, govoreći koja se stvarno odnosi na njega i da li je on posjeduje.

2. Učesnicima se dijeli po list papira i traži se da svako napiše svoje ime i prezime ili da nešto nacrtaju sa nedominantnom rukom (rukom kojom inače ne pišu). Nakon toga slijedi razgovor o tome kako su se osjećali dok su trebali da urade zadatka za kojeg su znali da ga neće uraditi najbolje.
3. Čitanje priče "Tužni plavi autobus", nakon čega slijedi razgovor o pročitanoj. Učesnici se podjele u dvije grupe i dobiju zadatak da crtaju ono što ih se dojmilo iz teksta, tako što svako crta prstima na dijelu hamer papira sa temperama. Zatim slijedi analiza crteža.
4. Za kraj slijedi igrice "Darovanje poklona" gdje svaki učesnik treba da drugu do sebe pokloni neki zamišljeni poklon za kojeg smatra da bi ga njegov drug najviše želio da dobije.

Međusobno upoznavanje i obrazlaganje osobina (govor o sebi).

*Pisanje nedominantnom rukom
(suprotnom rukom u odnosu na onu kojom pišemo).*

*Crtanje prstima i izražavanje emocija i osjećanja
na osnovu priče.*

Ovo su naša imena pisana nedominantnom rukom.

*Kome trebaju četkice kada se rukama i prstima može
biti kreativan.*

Na kraju radionice evaluacija aktivnosti, razgovor s učenicima o samoj radionici. Šta im se sviđjelo, šta ne. Iz svega realizovanog "izvlačenje" zajedničke pouke radionice.

Dragulj odjeljenja

Tahira Hercegovac, učiteljica
JU OŠ "Mramor", Tuzla

Upis u I razred. Ne primjećujem nikoga ko zaslužuje posebnu pažnju. Septembar, prvi dan nastave, doček prvačića, podjela čestitki, a na čestitkama ptica koja leti za moje prvačiće simbol visokog znanja.

Zovu me da testiram jednu učenicu. Roditelji je unose u učionicu. Otac popunjava opšte podatke. Majka spušta svoju kćerku. Prinose stolicu, sjedamo skupa za sto i počinjem uobičajen razgovor sa mojom budućom učenicom kao pripremu da mi A.S. počne pričati. Gdje si ti danas došla? Što si došla? Šta se radi u školi? Slijede odgovori, ali djevojčica prekida razgovor i pita ko će da joj bude učiteljica. Koga bi ti željela? - „Ja hoću tebe“, brzo odgovara. A ja već imam djevojčicu sa cerebralnom paralizom (90%). A već sama sebi naređujem, ispuni joj želju. Želja je ispunjena. Još jedna djevojčica sa cerebralnom paralizom (100%) od sutra je moja učenica, ma ne od sutra, od ovog trena. Na čestitku ispisujem njeno ime, uručujem joj i malo razgovaramo o sadržaju i ptičici da bi me moja smeđooka prekinula i rekla „Ja ne mogu letjeti.“ – Ljepotice moja ne mogu ni ja, ni tvoji budućí drugari, niko ko nema krila. Mi ćemo od sutra letjeti prema znanju.

Pola septembra radim sama. U odjeljenju 25 učenika, od toga dvije učenice sa posebnim potrebama. Majka moje učenice ima dvogodišnjeg sina, mora brinuti i o njemu. Ja tješim sebe da to mogu izdržati, da ja to hoću i na kraju sam to sve i željela. Od 15. septembra dobijem volontera, sve je sada lakše. Dogovaramo se o naizmjeničnim odmorima.

Moja učenica A.S. maksimalno koristi svoju lijevu ruku, radi, napreduje i uspješno završava prvi razred. Naš trud, briga i zalaganje su se isplatili.

Moram se osvrnuti i još malo vratiti u prvi razred i spomenuti ljude koji su mi pomagali i uvijek bili tu da mi pomognu.

Moja Iša nosi zajedno sa mnogom djevojčicu do nužnika i nazad do učionice. Moj Haška mi pomaže na času tjelesnog odgoja. Živjelo pomoćno osoblje moje škole! Hvala im do neba!

Na časovima tjelesnog odgoja moja Di aktivno je uključena. Kao carica sjedi na stolici. Haška je tu pored nje, a ona radi sve što može. Igra kolo, šotu, navija, dijeli diplome timovima, proglašava pobjedničke ekipe, govori ko nije dobro uradio vježbu, a od sreće i uzbuđenja pojavi joj se crvena fleka na sredini čela. Mi znamo kada je naša Di sretna. O našem dragulju brinu se svi u razredu, spremaju joj stvari. Dok nas dvije odmaramo na jastucima, svi učenici tiho nam pjevaju uspavanku. Oni su naši budilnici, naš siguran oslonac. Do polugodišta, ma i prije znali smo sve o našoj Di. Znamo kad utrni u neprikladnoj stolici, pa je šetamo, znamo zašto joj noge podrhtavaju. Znamo...ma sve znamo i uvijek smo tu pored nje.

Sada je naš dragulj drugi razred. Zna sva slova, računa do 20, pjeva, slika prstima i oblikuje na plohi, brzo memoriše. Lijepo joj je s nama, a i nama s njom.

I još jedna važna konstatacija. Od posjete saradnice za inkluzivnu nastavu Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona našoj školi, koja nam je puno pomogla u savjetodavnom i organizacionom smislu, u rad se aktivno uključila i naša volonterka Bašić Mediha, dipl.pedagog-psiholog. Priprema divne radionice, materijale koje Di nosi kući što joj se sviđa pa vježba motoriku, memoriju, snalaženje.

Moji učenici i ja željeli bismo da našoj Di nabavimo prikladnu i udobnu stolicu u kojoj bi se osjećala sigurno. Mogli bi mi još da pišemo, da izražavamo želje, ali neka je nama naša Di živa i zdrava, sretna i vesela i neka je s nama u razredu jer ona je naš dragulj, naše bogatstvo.

TO SAM JA- ispovijest slabovidnog dječaka A. A.

Selma Kopic, profesorica B/H/S jezika i književnosti
JU OŠ "Sjenjak", Tuzla

Ovo je priča o dječaku koji je u šestom razredu devetogodišnje osnovne škole došao u našu školu. Za njegov dolazak unaprijed smo pripremani tako što smo imali radionice na kojima nam je predstavljen njegov slučaj, gdje su nam predstavnici Udruženja slijepih i slabovidnih i njegova majka govorili o djetetu, ali i o radu sa slabovidnom djecom.

I nakon te prve radionice, više puta su nam dolazila različita stručna lica i razgovarala s nama o A., ali i o drugoj djeci sa poteškoćama u razvoju.

On već drugu godinu ide u našu školu, o radu s njim razgovaramo i na odmorima, i na sjednicama, na radionicama... Palo mi je na pamet da bi bilo dobro upitati lično njega: šta on od nastavnika i škole očekuje, šta mu je teško, šta može ili ne može uraditi, kakve aktivnosti i zadaci mu odgovaraju i sl.

Njegova majka dolazi često u školu, mnogo očekuje od nastavnika, preferira diktafon kao sredstvo na času.

Dječak na nastavi sjedi u prvoj klupi, ponekad i za nastavničkim stolom, tik do nastavnika. Piše krupnim štampanim slovima i može stići da zapiše nekoliko rečenica. Nastavnici mu najčešće sažeto, u tezama, izdiktiraju polako suštinu lekcije ili mu je sami zapišu u sveske. Kada piše, A. sagne glavu toliko da nosom dodiruje list. Često jede na času čips, sendvič i sl. nakon čega traži da pije sok ili da ide u WC. Dječak je pametan i simpatičan. Ima širok krug interesovanja (internet, filmovi, igrice i sl.). Djeluje ponekad kao da se dosađuje.

Isto tako, čini se i da ponekad, na račun svoje slabovidnosti koja je jako izražena i sve izraženija, pokušava i da se izvuče od nekih aktivnosti. Na odmorima je uglavnom sam. U školskim prostorijama dobro se snalazi, kreće se bez problema i bez ikakvih pomagala. Naočare mu ne pomažu tako da ih ima, ali ne koristi. Uredan je i lijepo odjeven pa se rado pohvali novom modernom majicom koju mu je u inostranstvu kupila sestra-najdraže biće u njegovome životu.

Potaknuta njegovim bliskim odnosom prema meni i očiglednim uzajamnim simpatijama, zamolila sam ga da na diktafonu ispriča priču o sebi koja bi mogla pomoći nama, predmetnim nastavnicima u radu s njim, ali i drugim nastavnicima koji u svojim odjeljenjima imaju slabovidnu djecu, ma gdje oni bili.

On je vrlo rado prihvatio prijedlog i odmah sutradan donio diktafon sa nekoliko snimljenih kaseti. Izveo me u hodnik da mi objasni način korištenja.

Na početku se predstavio. Rekao je da ima dvanaest godina i četrnaest predmeta. Sam ovaj podatak govori mnogo i o našem školstvu uopće. Ako se držimo onoga da predavanje ne treba biti duže od godina starosti naših slušalaca- đaka, zašto nam djeca imaju više predmeta nego godina starosti?

A. je, vjerovatno, pomislio da mora malo i da nam se dodvori, pa je u tih prvih nekoliko kaseti pretjerao hvaleći školu i sve njene uposlenike, naročito mene koja sam mu zadatak dala.

Ipak, ako zanemarimo tu činjenicu, iz njegove ispovijedi lako je zaključiti da je odnos prema njemu prilično dobar i da nastavnici razumiju njegovo stanje. Isto tako, ono što mu se ne dopada i što mu je teško, nije mogao sakriti, to je isplivalo indirektno i nesvjesno.

Evidentno je da mu većina nastavnika ne daje mnogo zadataka niti zadaća; da mu otkučaju ili napišu tekst lekcije ili zadatke veličinom slova koja njemu odgovara; ne traže od njega da prepisuje sa table niti da na tabli piše.

Također, vidi se i da mu daju manji obim obaveza, misleći da on nije u stanju da ih izvrši. Tako za neke nastavnice i mene kaže da "ne treba ništa baš posebno radit, to je najbolje, to mi se sviđa", ili za jednu nastavnicu kaže "i ona se baš voli k'o šalit, ona meni, ne traži od mene da učim. Od nje ništa ne tražim više..."

Iako on misli da nas je pohvalio jer on ne mora ništa posebno raditi, on je ukazao na jednu od opasnosti u radu sa djecom sa posebnim potrebama i na jako bitnu stavku pri izradi prilagođenih programa: nije dobro previše umanjiti obim zadataka, niti dijete potpuno isključiti iz aktivnosti.

Jednu nastavnicu naročito mnogo hvali. Izgleda da je ona uspjela naći način kako da prodre do njega i od njega napravi aktivnog sudionika na času. Međutim, i iza te pohvale, on je nesvjesno, djetinje, dao savjet svima nama, time što je rekao da nastavnica daje djeci zadatke da nešto naprave, a "od mene traži samo usmeno i da gledam kako druga djeca rade". Njemu ne daje jer misli da on to ne može. A on tvrdi da može makar probati da radi i da bi volio i on praviti što i druga djeca, samo sa njemu prilagođenim zahtjevima... "nije meni teško to uraditi".

O tome kako svako dijete pomno prati ponašanje nastavnika i sve primjećuje govore i njegovi komentari o:

- jednoj kolegici koja "poštuje pravila škole što ja baš cijenim kod nje",
- nastavnici koja je "dobra, neće se zaderat na nekog džaba",
- onima koji lupaju dnevnikom po stolu "hlupa dnevnikom od sto da počne neko da neko vrisne" i "nije čudo što nam se prošle godine rasuo dnevnik",
- strogim, a pravednim nastavnicima ili onima koji se znaju našaliti, ali i biti ozbiljni kada treba,
- onima koji traže "za dan Bajrama da učim geome... m,a ono kako se zove, ne mogu se sjetiti" (misli na gramatiku),
- nastavniku koji "traži od mene k'o i od druge djece, al' ne traži ništa previše ni od kog pa ne traži ni od mene previše",
- nastavniku koji kad uđe u učionicu, "kaže ovako-tri stvari: prva-sjedite, pustite me da upišem čas, a treća-šutite!",
- nastavnici koja "se baš voli šaliti, ako pretjeramo-uf, ne valja. A opet, nastavnica je meni simpatična, vala, dobra je nastavnica",
- nastavniku koji je "tužan, ne mogu previše ništa za njega reć, previše je tužan",
- nastavniku od prošle godine koji "meni nedostaje",
- nastavnicima koji su učinili da djetetu predmet ne izgleda privlačan kako ga je zamišljao ili
- nastavnicima zbog kojih voli dolaziti u školu jer mu cijeli dan uljepšaju...

Sve u svemu: "Dobra je škola, nemam šta reć, dobra je, baš dobra škola."

Samo sa jednim predmetom i jednom nastavnicom on ima problema.

Kaže:

"Sviđa mi se to kako mi sad ovo što sam naveo, što sam rek'o pozitivno za nastavnike, nemam ništa negativno... samo mi kod X ne ide baš najbolje..."

Svi su nastavnici dobri, oni me razumiju što sam ja slabovidan, što ne mogu da radim nešto svašta npr. na tabli da preprišem. Prošle godine nastavnica X mene

tjerala, ne mogu pisat zadaće, naporno mi je to raditi, ne mogu baš to raditi, zadaću iz X previše traži.

X mi baš ne ide zato što nastavnica previše od mene traži, traži od mene dodatne zadaće i od drugih tako ako ne urade... ona se dobro rasrdi...Treba malo više da ne radi, kako da kažem, da ne bude naka nastavnica, da malo više radi ... mislim, a ne da mi traži od mene zadaće, pošto ja to ne mogu baš raditi...

Uglavnom znam da ono kako se piše na X, kako se izgovara, kako se ono tam- vam mijenja i to, ne mogu ja to baš u dan-dva... Ja to jedva nekako mogu i uz pomoć roditelja... Nastavnica X traži od mene da ja radim zadaće, ja to ne mogu.

Ja ću njoj donijeti i audio. A ako ona se sa tim ne bude slagala, ja ću njoj donijeti na Brajevom pismu. Ako ona ne bude znala pročitati, e, pa ne znam ni ja baš pročitati. A napisati je najlakša stvar koju možeš uraditi. Tražim da mi nastavnica pomogne na bilo koji način. Samo nek mi ne daje više u onoj knjizi, to je meni teško.

A to za ideju da ja pišem u ovoj knjizi, meni je to teško. Zato sam dobio jedinicu. Digla me i pitala..."

O članovima svoje porodice, o sebi i o djeci u školi A. kaže:

"Imam dobru sestru. Sestra mi je... nema bolje sestre. Sestru mogu gledati, slušati cijeli noć i dan... Imam tatu. On je malo nekad ozbiljan, nekad šaljiv, nekad zna biti ljut. Mama, ona voli se na laptopu igrati. Živa je..."

Onda u školi djeca, dobra su djeca, samo domci nisu baš najbolji. Domci prave probleme.

Imam rođake što idu sa mnom u školu, al' su oni osmi b i dobri su oni, al' malo su oni više nasilni. Zato neću više ništa o njima da govorim.

Sad ću, vala, malo preć o šta ja više volim, šta ne volim i to ...

Volim, vako, gledati horor filmove i neke tam filmove što su po istinitom događaju. Volim one malo akcije, a najviše volim gledati parodije zato što od parodije ja živim. Eto, ja volim parodije, tako da kažem, ja živim od parodije.

A baš ne volim one mamine CSI, one što ona voli, ne znam šta je tu dobro. Traže ko je koga ubio, zašto, ko, gdje, što... A ovo što ja i tata gledamo, to je nešto drugo i bolje. Volim drame. To je to što govorim, po istinitom događaju...

Volim da se igram na kompjuteru, da se dopisujem i te stvari...

Ja više puta znam da ne slušam najbolje svoje roditelje, ali u školi se trudim najbolje što mogu."

A. je u prvom navratu snimio pet kaseti o sebi. Zamolila sam ga da snimi još, jer odgovore na neka pitanja koja bi bila korisna u radu s njim, nisam dobila.

Zato sam mu napisala nekoliko pitanja na papir:

- Šta mogu raditi u školi?
- Šta ne mogu raditi?
- Šta mogu raditi, ali mi ne daju jer misle da ne mogu?
- Šta mi daju, ali mi je preteško?
- Kakav je odnos drugova u razredu prema meni?

- Kako se igram i s kim?
- Kako koristim situaciju i, na račun slabovidnosti, izbjegnem neke
- zadatke?

Kao odgovore na ova pitanja, dobila sam još dvije snimljene kasete. Na prvoj (šestoj ukupno) je dječak odgovarao sam.

Kao odgovori na prva pitanja o tome šta može, a šta ne... ponovilo se sve sa prvih pet kasete-može raditi kad mu nastavnici posebno izdiktiraju ili sami napišu i isprintaju, a najbolje da mu snime na diktafon, audio verziju, pa da on kod kuće to može napisati sam.

Teško mu je uraditi kontrolne sa previše pitanja. Imali su kontrolni sa dvadeset pitanja. Svi su dobili dvice, a on ocjenu i nižu od toga, jer nije stigao da odgovori na tako veliki broj pitanja.

Rekao je da se s jednim drugom najviše voli igrati. Ustvari, on najviše voli razgovarati. Gode mu i igre s loptom, a taj drug s njim se igra tako što stanu na jedno polje i dodaju loptu jedan drugom. To mu je najdraže raditi.

S loptom se igra i sam, kod kuće, tako što je baca uvis i hvata. Kaže: "Volim igre sa loptom, to je baš dobro."

Na pitanje kako on koristi svoju situaciju i izvlači se na račun slabovidnosti, rekao je da kad nešto ne spremi baš najbolje, ima običaj da kaže da ga boli oko. Inače, oko ga često stvarno zaboli od promahe. Kaže i da više puta govori istinu, nego što slaže.

Na posljednjoj, sedmoj kaseti, odgovore na ista pitanja dao je uz pomoć majke. Ona je čitala pitanja i "pomagala mu da na njihov odgovori". Te odgovore nisam uzela u obzir.

Cilj je bio da dijete samo kaže o sebi sve što želi. Koliko god njegovi odgovori bili nedostadni, njegovi su, iskreni, dječiji. Zato, u ovoj priči nema ničega što je dječak rekao uz majčinu asistenciju. Uzeto je u obzir samo ono što je rekao sam, svojom voljom i svojim riječima.

Da mu zadatak nije teško pao, govori i način na koji se on obraća. Odnos je prislan i spontan. Malo se šali, a kad je nešto važno, on to posebno naglasi:

- "nadam se da će ovo biti dovoljno..."
- "ne znam ja kako ćete..."
- "sad ovo kažem, ništa više ja ne tražim..."
- "nadam se da je ovo sve dovoljno, možda bude još, bude, ako bude, bude, eeeto..."
- "i ne znam, vala, šta više da kažem..."
- "ovo je možda dosta, il' previše, il' premalo, ali ja mislim da je premalo zato ću možda reći još i više..."
- "bla, bla, bla..."
- "šta još reć...ako se budem sjetio..."
- "dodataaak..."
- "nastavak od onog dodaaatkaaaa, ovaako..."
- "pa, et, nadam se da je dosta za ovaj zadataaak..."
- "hvala na slušanju i doviđenja..."
- "nastavak ovoga zadataaata..."
- "hvala što ste me slušali i doviđentos..."

I na kraju, A. sam sumira:

- "Uglavnom, da je škola, moj razred, moji roditelji i, posebno, moja sestra, ponavljam opet, posebno moja sestra, najbolji. Eeeto. Nadam se da je ovo dovoljno."

Uloga socijalnog radnika u obrazovnom sistemu

Vanesa Malkić, dipl.socijalni radnik
Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama
u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Kada govorimo o ulozi socijalnog radnika u obrazovnom sistemu, trebamo istaći da je ona jako kompleksna, što znači da se isti nalazi u ulozi terapeuta, pravnika, savjetnika, društvenog organizatora kao i u nizu drugih uloga, zavisno od problema koji se pojavljuje na terenu. Škola predstavlja ogledalo društvene zajednice. Klijenti socijalnog radnika u školama nisu samo učenici nego i njihovi roditelji, odnosno čitava porodica učenika. Socijalni radnik je jedna od neophodnih karika u lancu rješavanja problema porodica čija se djeca nalaze na školovanju. Smatram, a što se pokazalo uspješnim i u praksi, da se samo timskim radom stručnjaka različitih profila (socijalni radnik, pedagog, psiholog, pedagog-psiholog i defektolozi različitih usmjerenja) mogu kvalitetno i u potpunosti otkloniti problemi sa kojim se susreću porodice koje školuju svoju djecu.

Prilikom rada u školi socijalni radnik korisiti sve tri metode socijalnog rada i to: metoda socijalni rad sa pojedincem (- izrada socijalnih anamneza i socijalnih kartona), metoda socijalni rad sa grupom (-rad na prevenciji vršnjačkog nasilja, nasilja u porodici te prevenciji narkomanije i prostitucije) te metoda socijalnog rada u lokalnoj zajednici (umrežavanje škola sa nadležnim institucijama prilikom rada na saniranju socijalnih problema kao i zadovoljavanja socijalnih potreba).

Potreba za socijalnim radnikom u školama ogleda se i kroz potrebu za umrežavanjem škole i društvenih institucija koje su nadležne za rješavanje problema u kojima se porodice učenika nalaze. Tu su najčešće u pitanju Centri za socijalni rad, koji se angažuju na osnovu nadležnosti koja se utvrđuje preko prebivališta odnosno boravišta porodice. Socijalni radnik u školama uključen je u veliki broj preventivnih programa (prevencija vršnjačkog nasilja, prevencija narkomanije kao i prevencija nasilja u porodici). Također je bitno napomenuti da je osnove od koje svom radu polazi svaki socijalni radnik, izrada socijalnih anamneza i socijalnih kartona učenika jer jedino na taj način isti može imati potpuni uvid u stanje porodice. Socijalne anamneze moraju biti precizne ali, naravno, i prilagođene potrebama škole.

Stalno rastući problemi unutar uže i šire društvene zajednice reflektuju se i na samu školu. Sve to iziskuje dodatne napore i angažman drugih stručnjaka različitih

profila, a sve u cilju što bolje sanacije problema koji se nalazi na terenu.

Uloga socijalnog radnika također predstavlja upoznavanje učenika i njihovih roditelja sa pravima koje mogu ostvariti a vezani su za Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodice sa djecom FBiH („Službene novine Federacije BiH“ broj 36/99) Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodice sa djecom TK („Službene novine Tuzlanskog kantona“ br: 12/2000, „Službene novine Tuzlanskog kantona“ br:8/06 i) kao i Porodični zakon FBiH („Službene novine FBiH“ br: 35/05 i 41/05) te za niz međunarodnih deklaracija i konvencija koje se bave pitanjima ljudskih prava. Upoznavanje sa ovima pravima odvija se putem individualnog rada socijalnog radnika sa roditeljima, ali i kroz izrade brošura i letaka edukativnog karaktera.

Socijalni radnik aktivno je uključen u rad u organima škole što se na prvom mjestu odnosi na rad u Vijeću roditelja. Vijeće roditelja na svojim redovnim sastancima iznosi zajedničke probleme sa kojima se susreću roditelji. Kada govorimo o primarnom zadatku socijalnog radnika u radu sa roditeljima, on se odnosi na izgradnju partnerskog odnosa između škole i roditelja.

Prema članu 37. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini škola promovira i razvija stalno i dinamično partnerstvo škole, roditelja i sredine u kojoj žive, u svim pitanjima od značaja za ostvarivanje funkcije škole i interesa i potreba učenika. Škola, roditelji, djeca i lokalna sredina naročito promoviraju i provode programe zajedničkog i organiziranog djelovanja i saradnje u borbi protiv zlostavljanja i zloupotrebe djece i mladih, borbi protiv droge, alkoholizma, i drugih toksikomanija, pušenja, maloljetničke delinkvencije, te svih drugih pojava koje ugrožavaju život i zdravlje učenika. Aktivnim uključivanjem roditelja u rad na pojedinim područjima u školama može se olakšati otklanjanje postojećeg problema.

Ono što na kraju želim istaći jeste da postoji jaka potreba za većim angažovanjem socijalnih radnika u obrazovni sistem jer se jedino na taj način može dobiti uvid u socijalne probleme koji se konstantno pojavljuju u obrazovanju. Također, ovim angažmanom postoji mogućnost kvalitetnijeg rada sa porodicama koje se nalaze u stanju socijalne potrebe kao i na prevenciji

različitih društveno-patoloških pojava koje sve više ulaze u klupe naših učenika.

Primjeri iz prakse

S obzirom na sve veću pojavu vršnjačkog nasilja u školi, rad na prevenciji ovog problema je jedan od osnovnih

zadataka škole. Da bi se postigli pozitivni rezultati potrebno je uključiti socijalne radnike, pedagoge, psihologe, pedagoge-psihologe, nastavnike i razrednike. Rad se odvija putem radionica koje su prilagođene uzrastu i sposobnostima djeteta te obuhvata izradu inicijalnih i finalnih evaluacijskih listova, opservacijske listove za svaku održanu radionicu kao i izradu sadržaja za svaku pojedinačnu radionicu.

PRIMJER EVALUACIJSKIH I OPSERVACIJSKIH LISTOVA

1. Primjer inicijalnog evaluacijskog lista za razredne starješine u radionici na temu „Prevencija vršnjačkog nasilja“.

EVALUACIJSKI LIST za razrednika (Inicijalni)

1. Podaci za identifikaciju:

Ime, ime jednog roditelja, prezime učenika:	
Razred učenika:	

2. Porodični odnosi i individualni faktori ispitanika-maloljetnika (stepen mentalne retardacije): (1-odličan, 2-dobar, 3-slab, 4-loš)

Ostvarivanje vaspitne funkcije porodice:	1	2	3	4
Roditeljski odnos prema djetetu/djeci:	1	2	3	4
Porodični uticaj:	1	2	3	4
Nivo funkcionisanja opštih sposobnosti:	1	2	3	4
Emocionalni razvoj:	1	2	3	4
Socijalni razvoj (aktivnosti u razredu)	1	2	3	4

3. Saradnja sa roditeljima: (1-odličan, 2-dobar, 3-slab, 4-loš)

Dolazak roditelja na roditeljske sastanke:	
Prihvatanje savjeta i sugestija razrednika:	
Aktivnosti roditelja u razvoju škole:	

Ime i prezime razrednika

2. *Primjer sadržaja radionice na temu "Prevenciju vršnjačkog nasilja"*

SADRŽAJ RADIONICA PO DANIMA (Datum održavanja radionice) ..... - grupa

UPOZNAVANJE ČLANOVA GRUPE SA PROSTOROM RADA, PRAVILIMA PONAŠANJA.
POJEDINAČNO PREDSTAVLJANJE ČLANOVA

Cilj radionice: Upoznavanje, predstavljanje i učenje pravila ponašanja koja se trebaju poštovati. Rad u grupi. Grupa ne bi trebala imati više od 6 učesnika.

Trajanje aktivnosti: 60 min (1 h)

1. Upoznavanje sa prostorom unutar kojeg će se održavati radionica (5 min)
2. Vježbe disanja u cilju postizanja bolje koncentracije u radu na radionici (5 min)
3. Predstavljanje voditelja radionice i učenika pojedinačno, putem listića sa imenima (15 min)
4. Upoznavanje sa pravilima ponašanja na radionicama (10 min)
5. Izrada panoa sa pravilima ponašanja tokom trajanja radionice (20 min)
6. Sređivanje prostora unutar kojeg se održavala radionica (2 min)
7. Crtanje semafora osjećanja u pojedinačnim sveskama za svakog učenika ali i na zajedničkom papiru grupe (3 min)

Potreban materijal

1. Pojedinačne sveske za učesnike radionice
2. Olovke za učesnike radionice
3. Hamer papir
4. Drvene olovke i flomasteri
5. Naljepnice sa imenima

Dodatne aktivnosti:

Izvršiti opservaciju ponašanja svakog člana radionice ponaosob.

Datum: .....

Voditelj/i radionice:.....

3. *Primjer opservacijskog lista za radionicu "Prevencija vršnjačkog nasilja"*

OPSERVACIJSKI LIST

Datum:	Aktivnosti:	Opis:	Praćenje izvršio (la):

Period praćenja od .....do ..... godine.

Ukupno:..... dana.

Voditelj/i radionice

.....

Zajedno uvijek možemo više

Gvozden Smaila, prof.

JU Mješovita srednja škola, Srebrenik

Sam pogled na djecu sa poteškoćama u razvoju uvijek je izazivao u meni razmišljanja o tome kroz šta ta djeca i njihovi roditelji prolaze u životu. Na koji način se suočavaju sa ovim svijetom u kojem i „superiorni i zdravi“ teško dolaze do sretnih rješenja.

Ulazeći u učionicu nisam ni slutila da toga dana počinje moje učenje o radu sa djecom sa posebnim potrebama. Nakon predstavljanja i opisa predmeta koji ću predavati zaražila sam od učenika da mi se ponaosob predstave i kažu nešto o sebi. Kada je došao red na visokog dječaka u četvrtor klupi, pogledao me je sa strahom u očima, nakon čega je oborio glavu i nastavio ćutati. Mada mi se to učinilo čudnim nastojala sam da to ne pokažem, nastavila sam razgovarati sa ostalim učenicima i predstavljati NPP za prehrambenu mikrobiologiju. Za sve to vrijeme učenik je držao oborenu glavu. Po završetku časa u hodniku me dočekala njegova majka. Rekla mi je da je M.T. učenik sa posebnim potrebama, da ima jak strah od ljudi i počela da plače. Umirila sam je rekavši da ću učiniti sve što mogu da pomognem njenom djetetu. Znala sam da to obećanje ne dajem samo da bih umirila uplakanu majku. Kroz misli mi je prošla slika učenika sa oborenim glavom i u meni se javila jaka želja da pomognem, a ujedno i strah da ne pogriješim.

Na Odjeljskom vijeću pedagogica je pročitala kategorizaciju za M. Tu sam saznala da je imao normalan razvoj do četvrte godine života, da je doživio neki veliki strah i razvoj se usporio. Da ima noćne napade epilepsije i usporenu motoriku, tako da ne može pratiti diktiranje. Kategorisan je kao učenik sa blagom mentalnom retardacijom.

Prvih dana sam samo obzirno posmatrala ponašanje učenika M. Glavu bi podigao samo da prepíše podatke sa table, a sa ostalim učenicima nije kontaktirao. Uskoro, kada sam donijela pano sa građom ćelije rakla sam učenicima da to nacrtaju u sveske. Uzela sam svesku od M. i ostalim učenicima pokazala kako je lijepo nacrtao. U njegovim očima je prvi put zablistao osmijeh. Ispričala sam o tome kolegicama u zbornici. Nakon toga smo na odmorima pričale o svakom napredku u radu sa M. Nastala je atmosfera timskog rada sa učenikom u koju se uključila i većina učenika u odjeljenju.

Za M. sam pripremala posebne zadatke u skladu sa njegovim mogućnostima. Na časovima je radio zadatke

koje je proradio kod kuće. Smješkao se na pohvale koje sam pisala u komentaru ocjene. Nekada bi se dešavalo da uzme papire sa zadacima i samo gleda bez da išta zapiše. Tada bih mu prišla i rekla da se nadam da će drugi put uraditi te zadatke. U tim momentima u očima mu nije bilo sjaja, izgledao je kao da je zaključan u nekom svom svijetu, nisam bila sigurna ni da je čuo šta sam rekla.

Ostajala sam sa M. nakon časova pet do deset minuta. Objasnila bih mu nastavnu jedinicu jednostavnijim rječnikom i pokušavala ga nagovoriti da progovori. Tada bi mi na pitanja odgovarao potvrdno klimajući ili odmahujući glavom. Jednom ga upitah smeta li mu to što ostaje sa mnom nakon nastave. Rekao je „Ne smeta“. I tako bi ponekad u tim petominutnim razgovorima progovorio jednu do dvije riječi.

U drugom razredu sam na časovima praktične nastave vodila učenike u fabriku. M. je u prvim posjetama fabrici držao oborenu glavu, dok su ostali učenici znatiželjno posmatrali mašine. Radnicima je bilo čudno to ponašanje. Objasnila sam im situaciju i jedna radnica mi je rekla da ga rasporedim sa njom za mašinu. Pokazivale smo mu kako mašina funkcioniše i hrabrile ga da i on isproba rad na mašini. Tako je M. naučio da radi na mašini za pakovanje bibera. Radi izuzetno precizno: samostalno napuni mašinu, uključi je pakuje i isključi. Kada bi se vršilo ručno pakovanje nekog proizvoda, M. bi se priključio grupi učenika i svoj dio zadatka odgovorno obavljao. U dnevniku rada praktične nastave napisao je da najviše voli praktičnu nastavu.

Sada je M. učenik završnog razreda. Na zadnjoj sjednici Odjeljskog vijeća svi profesori su rekli da je M. postigao veliki napredak u odnosu na prvi razred. Sada radi testove u kojima odgovore daje punim rečenicama. Nove profesore prihvata bez straha. Profesorima odgovara sa jednom do dvije riječi, pazeći da ga drugi učenici ne čuju. Učenici u odjeljenju imaju izrazito pozitivan odnos prema M., ali unatoč svim njihovim pokušajima još uvijek nema verbalne komunikacije.

Za ove dvije i po godine rada sa M. naučila sam da je rad sa učenicima koji imaju posebne potrebe vrlo specifičan. Taj rad iziskuje mnogo entuzijazma, učenja, vremena, pokušaja, a najveća i najljepša nagrada za taj rad je osmijeh u očima i spoznaja da si bar malim dijelom uspio pomoći tom mladom biću da lakše korača kroz život.

Primjer prilagođenog programa za učenicu VIII razreda

Mr. sc. Fata Zilić , defektolog – oligofrenolog
Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama
u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Programski sadržaji u nastavi su ponekad izvan stvarnih mogućnosti i potencijala učenika sa posebnim potrebama. Iz tih razloga potrebno je uspostaviti ravnotežu između ciljeva obrazovanja i mogućnosti djeteta. Taj balans ćemo postići kreiranjem individualnog edukacijskog programa za svako dijete. Individualni edukacijski program se kreira nakon dobro provedene opservacije

dječijih sposobnosti (potencijala), potreba i interesa. Osnova individualnog edukacijskog programa je u potencijalima tj. jakim stranama djeteta.

U nastavku teksta je prikazan primjer individualno edukacijskog programa za učenicu VIII razreda, Zavoda za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla.

(strana 1.)

**BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
TUZLANSKI KANTON**

Naziv i sjedište škole: Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Školska 2012./2013.godina

PRILAGOĐENI PROGRAM

N.N.
(prezime i ime učenika)

Obrazac broj:15-A

OPĆI PODACI O UČENIKU	
Ime i prezime:	N.N.
Adresa i mjesto stanovanja:	_____
Kontakt:	_____
Rješenje prema Pravilniku o procjeni sposobnosti i određivanje podrške djeci i mladima s posebnim potrebama: Umjerena mentalna retardacija i poremećaji u glasu , govoru i jeziku. Kombinovane smetnje	
Odluka Nastavničkog vijeća o izradi prilagođenog programa: septembar 2012./2013. godine	
INCIJALNA PROCJENA	
OPSERVACIJA	POTENCIJALI I POTREBE
Iskustvo učenika	Učenica prepoznaje brojeve – grafički znak do 50. Brojnu količinu djelimično je usvojila do 10 , uz pomoć manipulativnog didaktičkog materijala.. Broji od 1 do 50 samostalno. Brojeve pise od 1 do 10 uz pomoć zbog teškoća u praktičkim funkcijama (ciljani pokreti prstiju i njihova koordinacija npr. prilikom pisanja u određenom prostoru) . Pojmove +(više), - (manje), = (jednako) djelimično usvojila. Izvjesne teškoće se javljaju kod imenovanja oblika predmeta i slika. Sve boje i nijanse boja poznaje.
Vremenska i prostorna orijentacija	Vremenska orijentacija je djelimično razvijena. Prostorna orijentacija: iza- ispred, ispod – iznad, između, u sredini, vani, gore – dolje, djelimično razvijena.
Opservacija emocija	Pokazuje promjenljivo ponašanje od izrazite apatije do euforije. Teškoće pri kontroli i adekvatnom ispoljavanju emocija. Ne pokazuje znake agresivnosti , ali ponekad ima nervozne radnje, te izbjegava fizički kontakt.
Kognitivne mogućnosti	Mišljenje je na konkretnom nivo bez logičkog zaključivanja. Prisutno je siromaštvo pojmova i predstava kao i teškoće u shvatanju simbola – što se reflektuje na govor, povezivanje simbola te na količinu i odnose. Pamćenje je kratkotrajno sa teškoćama rekognicije(prepoznavanja) i retencije (zadržavanja) kao i reprodukcije naučenog. Nema razvijene analitičko- sintetičke sposobnosti, kao ni sposobnosti serijacije, klasifikacije, grupacije i konzervacije predmeta.
Opservacija pažnje i interesa	Najveće teškoće se javljaju u području pažnje koja je labilna,distraktilbilna i kratkotrajna. Interesi su uglavnom kratkotrajni i vrlo brzo izmjenjuje svoje aktivnosti. Voli da sluša kraće priče sa jednostavnim sadržajem.
Grafomotoričke sposobnosti	Pokrete u oblasti grube motorike dobro izvodi bez teškoća. Teškoće su prisutne u finoj motorici i preciznosti pokreta.Grafomotoričke sposobnosti djelimično razvijene. Prisutan je motorički nemir.
Komunikacijske sposobnosti	Govori u kratkim , jednostavnim , agramatičnim rečenicama.Ima teškoće pri izgovoru glasova: l i r. Razumije i reaguje na upute. Rado uspostavlja komunikaciju sa drugima, aktivno koristi usvojen rječnik i često inicira razgovor.
Ponašanje	Tokom rada uglavnom surađuje, mada se povremeno javlja i otpor zbog učenja novog i nepoznatog. Povremeno ima probleme u kontroli vlastitog ponašanja - otpor prema autoritetu, ponavljanje neprimjerenih (ali ne prostih) riječi uz glasno smijanje i motorički nemir, ali na opomene i usmjeravanje modificira radnje. Sklona povodljivosti i imitaciji.

Razrednik: Mr.sc. Fata Zilić, defektolog – oligofrenolog
 Predmetni nastavnik: Mr.sc. Fata Zilić, defektolog – oligofrenolog
 Roditelj/staratelj: N.N.

Stručni saradnici: Logoped, pedagog

(strana 3.)

INDIVIDUALNI PROGRAM IZ PREDMETA: Matematika		ZA MJESEC: septembar, oktobar,	
PROGRAMSKI SADRŽAJI TEMATSKJE CJELINE KOJE SE PRILAGOĐAVAJU	KOGNITIVNI (OBRAZOVNI)	NASTAVNI CILJEVI I ZADACI	PSIHOMOTORNI (FUNKCIONALNI)
		AFEKTIVNI (ODGOJNI)	
<p>1. Pisanje i čitanje cifri od 1 do 10 uz usvajanje brojne količine.</p> <p>2. Pisanje i čitanje cifri do 20 uz usvajanje brojne količine.</p> <p>3. Poznavanje znakova + (više), - (manje), = (jednako) $<$, $>$,</p> <p>4. Sabiranje u obimu 10.</p> <p>5. Oduzimanje u obimu 10.</p> <p>6. Razlikovanje jednocifrenih od dvocifrenih brojeva.</p> <p>7. Orijentacija u prostoru i usvajanje prostornih odnosa.</p>	<p>Naučiti učenicu da samostalno čita i piše brojeve od 1 do 10, kao i da simbol cifre – grafički znak povezuje sa brojnom količinom.</p> <p>Naučiti učenicu da samostalno čita i piše brojeve od 1 do 20, te povezuje broj sa brojnom količinom.</p> <p>Naučiti učenicu pojmovima veće, manje – količinski, kao i pojam jednakosti.</p> <p>Naučiti učenicu pojmu – značenju znaka plus (više, dodati, poklonoti, imati, kupiti...). Povezati sa računskom operacijom sabiranja kroz kraću priču.</p> <p>Naučiti učenicu da znak minus koristimo za umanjivanje početne količine (potrošiti, pojesti, otići, izgubiti, prodati...). Povezati sa računskom operacijom oduzimanje kroz kraću priču.</p> <p>Da učenica usvoji pojam jednakosti.</p> <p>Naučiti učenicu postupku sabiranja kroz uvećavanje početne količine i ispravno korištenje znaka plus.</p> <p>Naučiti učenicu postupku oduzimanja kroz umanjivanje početne količine.</p> <p>Naučiti učenicu da se dvocifreni brojevi sastoje od desetica i jedinica, a jednocifreni samo od jedinica. Vježbati određivanje mjesnih vrijednosti.</p> <p>Da učenica nauči pojmove : gore-dole, iza -ispred, iznad – ispod na primjerima.</p>	<p>Razvoj urednost, strpljivosti, preciznosti i odgovornosti.</p>	<p>Razvoj logičkog mišljenja, razvoj pojma konzervacije, razvoj dugoročnog pamćenja (rekognicije, retencije i reprodukcije), razvoj procesa zaključivanja i uspoređivanja.</p> <p>Razvoj percepcije i poboljšanje postojanosti pažnje.</p> <p>Razvoj grafomotoričkih sposobnosti.</p>

<p>PROCESNI SADRŽAJI – NIVO PODRŠKE (izbor nastavnih metoda, postupaka i didaktičkih sredstava i pomagala)</p>	<p>IZVJEŠTAJ O OSTVARENOSTI ISHODA UČENJA (formativno praćenje vrednovanja i ocjenjivanje postignuća učenika)</p>
<p>AKTIVNOSTI NASTAVNIKA</p> <p>Nastavnica će pomagati učenici u procesu brojanja i vršiti konkretnu korekciju nepravilnosti u slijedu i izgovoru brojeva. Uz didaktički materijal i vođenje pokazati učenici brojanje uz pomoć materijala. Poticati učenicu verbalno uz pohvale i motivaciju.</p> <p>Naučiti učenicu brojalicama kroz taktilno i verbalno vođenje.</p> <p>Demonstrirati da svaki broj označava neku količinu, pokazati učenici na primjerima.</p> <p>Provoditi sa učenicom predvježbe i vježbe pisanja brojeva.</p> <p>Vježbati sa učenicom kroz didaktički materijal računske operacije sabiranja i oduzimanja uz provođenje svakodnevnih analiza i očiglednosti.</p> <p>Vježbati sa učenicom položaj i orijentaciju u prostoru kroz demonstraciju, fizičko vođenje i ilustraciju.</p>	<p>AKTIVNOSTI UČENIKA</p> <p>Vježbati brojanje uz manipulaciju različitim didaktičkim materijalom (žetoni, štapići, aplikacije). Brojati dodirivanjem, pomjeranjem, pogledom.</p> <p>Povezivati broj sa brojnom količinom tehnikom modelovanja.</p> <p>Vježbati brojanje elemenata u različitim položajima (vertikalno, horizontalno, krug, gomila...).</p> <p>Vježbati brojanje kroz različite vrste brojalica i pjesmica.</p> <p>Vježbati grafičko predstavljanje broja.</p> <p>Raditi predvježbe za grafomotoričke sposobnosti – pisanje broja, modelovanje, izrezivanje, lijepljenje, spajanje tački... Vježbati razlikovanje dvocifrenih od jednocifrenih brojeva uz didaktički materijal i određivanje mjesnih vrijednosti.</p> <p>Kroz skupove vježbati pojmove: veće – manje – jednako i to manipulacijom predmeta, aplikacija i didak. materijal, vršiti upoređivanje (uvidati sličnost) skupova i razvijati diskriminacione (uvidati razliku) pojmove.</p> <p>Vježbati postupno sabiranje uz didaktički materijal i grafičko predstavljanje 1+1, 1+2, 2+1....</p> <p>Vježbati postupno oduzimanje uz didaktički materijal i grafičko predstavljanje.</p> <p>Manipulacijom predmeta vježbati položaj predmeta u prostoru i prostornu orijentaciju u neposrednom okruženju. Koristiti stav i pokrete tijela za vježbu.</p>
<p>AKTIVNOSTI NASTAVNIKA</p>	<p>Izvjestaj napisan: 29. 12. 2012. godine</p> <p>Učenica je naučila čitati i pisati brojeve u obimu 10. Izvjesne teškoće se pojavljuju kod pisanja broja četiri. U narednom periodu vježbati pisanje broja 4. Brojna količina usvojena do broja 5. U narednom periodu vježbati usvajanje pojma brojne količine do 10.</p> <p>Iz navedenog zaključujemo da su i računske operacije sabiranja i oduzimanja razvijene – naučene (a ne mehanizovane i naučene na pamet) u obimu 5.</p> <p>U narednom periodu raditi na zadacima sabiranja i oduzimanja u o bimu 10 .</p> <p>Brojeve do 20 čita , ali ne piše, te nema usvojenu brojnu količinu brojeva do 20.</p> <p>U narednom periodu raditi na pisanju brojeva do 20 i usvajanju brojne količine do 20.</p> <p>Pojmове +, -, =, djelimično usvojila - nastaviti raditi na usvajanju ovih pojmova.</p> <p>Pojmове > i < nije usvojila. Takođe je potrebno raditi dalje na razvijanju i usvajanju ovih pojmova kroz fizičko iskustvo.</p> <p>Učenica razlikuje dvocifrene od jednocifrenih brojeva ali samo vizuelno. Nastaviti raditi na usvajanju pojma jedinice i desetice tj. dijelovima dvocifrenog broja .</p> <p>Učenica je usvojila pojmove gore – dole, ali pojmove iznad i ispod nije, kao ni pojmove iza i ispred. U narednom periodu nastaviti dalje raditi na razvoju ovih pojmova kroz konkretne primjere.</p>

Program realizovala: Mr.sc.Fata Zilić , defektolog - oligofrenolog
Nastavnik/ ca: Mr.sc.Fata Zilić, defektolog- oligofrenolog

Direktor: Mr.sc. Damir Muratović, pedagog- psiholog

M.P.

Znate li ko su djeca leptiri?

Halida Mahovkić, prof. razredne nastave, JU OŠ „Lukavac Mjesto“ Lukavac

Meliha Hodžić, prof. razredne nastave, JU OŠ „Lukavac Mjesto“ Lukavac

Naida Mukanović, prof. pedagogije, JU OŠ „Lukavac Mjesto“ Lukavac

U našu školu, a vrlo brzo i naša srca ušetao je malim, bojažljivim, dječijim koracima. Došao je da se upiše u prvi razred. Majka ističe da se u prvi razred trebao upisati prošle godine, ali zbog bolesti je ostao još godinu dana kod kuće. Ne krije uzbuđenje, ali i strah zbog polaska djeteta u školu. Govori nam da njen sin boluje od rijetke bolesti, dijagnoza bulozna epidermoliza, i da mi sigurno znamo šta je to. Za majku naš blijedi pogled bio je znak da nam treba dodatno objašnjenje. Nastavila je govoreći da je on dijete leptir. Naš mali prvačić zaista je i ličio na leptira. Nježan, krhak, sav je treperio od uzbuđenja. U početku je bojažljivo odgovarao na pitanja, a do kraja našeg razgovora se raspričao, ne bi ni kući išao. Dok je pisao krivudava slova olovku je premiještao iz ruke u ruku. Na prstima bez noktiju su bile rane poput opekotina. Bilo ih je nekoliko i na licu sa koga osmijeh nije silazio. Sada se strah sa majke i našeg prvačića prenio i na nas. O toj bolesti smo znali malo, za pravo ništa.

Proučili smo bolest na internetu kako bi bili spremni prihvatiti našeg leptirića u septembru i zajedno poletjeti u novi svijet, svijet znanja. Prvo što smo naučili je da djecu leptire svaki dodir boli zbog pretjerane osjetljivosti kože. Ali isto tako smo naučili i da bez obzira na težinu bolesti, oboljeli se ipak mogu baviti raznim aktivnostima i voditi, uslovno rečeno, normalan život. Kada porodica i okolina prihvate ovu bolest može se s njom normalno živjeti. Za nas je to bilo dovoljno. Naš leptirić je od

prvog dana dobio punu podršku okoline, a što je najbitnije drugara iz odjeljenja. Svi rado sjede s njim, pomažu mu i paze ga, igraju se, a on sam odredi šta može, a šta ne može.

Najveća podrška našem leptiriću kojeg može zaboljeti i najobičniji zagrljaj je bio pristup bez predrasuda. Željeli smo da vas kratko upoznamo sa našim prvačićem-leptirićem i podijelimo sa vama informacije koje smo prikupili proučavajući ovu rijetku i tešku bolest.

Šta je bulozna epidermoliza?

Epidermolysis bullosa (EB) je rijetko oboljenje kože gdje oštećenja nastaju čak i pri slabom dodiru ili pritisku. Oštećenja su slična opekotinama, ali sa stvaranjem velikih površina plikova i rana. Osim kože, zahvaćena je i sluzokoža unutrašnjih organa (jednjaka i disajnih puteva) što otežava ishranu i vodi čestim respiratornim infekcijama.

Zbog velike osjetljivosti, djeca sa EB su poznata kao “djeca leptiri”.

Većina njih su 80-100% invalidi već nakon nekoliko godina života.

Šta je uzrok ove bolesti?

Uzrok je slabost proteina koji spajaju ćelije kože međusobno ili sa potkožnim vezivnim tkivom. Ona je ili nasljedna ili stečena tokom života.

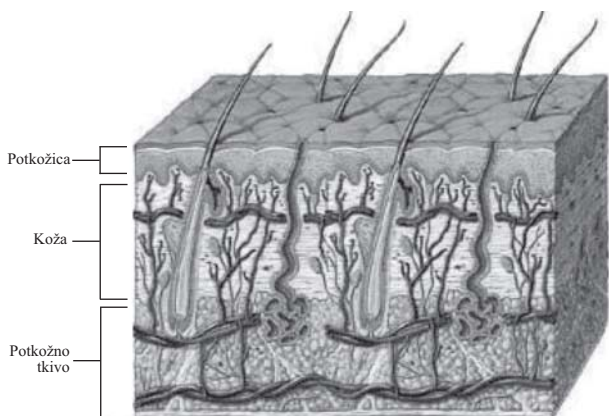
Tipovi bolesti

Osnovni tipovi bulozne epidermolize definišu se prema sloju kože koji se odvaja, a koji ujedno čini i normalan gradivni dio kože, kao na slici ispod:

- neožiljna ili simplex (pokožica)
- junkcijska ili atrofična (koža)
- distrofična ili ožiljna bulozna epidermoliza (potkožno tkivo)

U okviru ove podjele, do danas je registrovano preko 20 podtipova bulozne epidermolize, koji se razlikuju prema kliničkoj slici, morfološkim promjenama ili načinu nasljeđivanja. Svaki podtip ima svoje karakteristične simptome, koji variraju od relativno blagih do teških i onesposobljujućih, čak i sa fatalnim ishodom.

Sve bolesti koje pripadaju nasljednim buloznim epidermolizama nastaju zbog urođenog nedostatka različitih proteina u koži, koji su odgovorni za povezivanje različitih slojeva i ćelija u koži. Zbog promjene količine i/ili kvaliteta (strukture) pojedinih proteina dolazi do odvajanja različitih slojeva u koži i sluzokožama. Poznavanje i razumijevanje uzroka ove bolesti je znatno unapređovalo posljednjih godina, i genetsko porijeklo nekoliko podtipova je u potpunosti razjašnjeno, dok su ostali predmet istraživanja. Istraživači su danas optimisti kada je u pitanju liječenje bulozne epidermolize.

Koji su simptomi EB?

Bulozne epidermolize izazivaju pojavu plikova i rana na koži i sluzokoži. Oni mogu biti ograničeni na neke dijelove tijela, kao što su šake, stopala, koljena i laktovi, a mogu da zahvataju i mnogo veće površine na tijelu. Kod blažih oblika bolesti, rane zarastaju normalno, bez trajnih oštećenja kože, ali kod težih formi zarastanje rana praćeno je ožiljcima i trajnim oštećenjima, kao što su srastanje prstiju na rukama i nogama i smanjenje pokretljivosti zglobova, što sve za posljedicu može imati otežano kretanje.

Plikovi i rane mogu se javljati na sluzokoži usta i organa za varenje. Nelagodnost pri hranjenju, otežano otvaranje usta i gutanje hrane su česte prapratne komplikacije. Zajedno sa ostalim problemima, otežana ishrana obično dovodi do ozbiljne neuhranjenosti i anemije.

Bulozna epidermoliza znači život u bolovima, fizičku ometenost i često kratak životni vijek. Oboljele osobe češće obolijevaju od smrtonosnih oblika raka kože. Zbog svega toga, bulozna epidermoliza zahtijeva prisustvo i intervencije većeg broja stručnjaka.

Bolest se javlja kod dvoje-četvero osoba na 100 000 stanovnika, svih rasa i etničkih skupina, a oba spola su jednako pogođena. Bolest nije uvijek vidljiva pri rođenju djeteta, tako da se kod blažih oblika bolesti prvi simptomi pokazuju tek kad dijete počinje puzati, hodati i trčati ili kad se adolescent krene aktivno baviti fizičkom aktivnošću.

Da li EB ima uticaja na mentalno zdravlje ili inteligenciju?

Ne postoje dokazi za to. Osobe sa EB su u svemu ostalom kao i svi drugi ljudi. Većina djece sa EB pohađa redovne škole, ali se posebna pažnja mora poklanjati bezbjednosti i olakšavanju kretanja i funkcionisanja u zajednici.

Da li je bulozna epidermoliza zarazna?

Bulozna epidermoliza nije zarazna i ne može se dobiti u kontaktu sa oboljelom osobom. Ona se isključivo nasljeđuje od roditelja i ne postoji ni jedna aktivnost u kojoj osoba sa EB, odrasla ili dijete, može predstavljati opasnost po druge ljude. Naprotiv, zbog velikog broja rana, osobe sa EB su neprekidno izložene mogućim infekcijama, mogu se lako povrijediti u različitim situacijama koje su za druge ljude bezbjedne.

Kako se EB nasljeđuje?

EB se prenosi sa roditelja na djecu različitim mehanizmima nasljeđivanja. Kod dominantnog nasljeđivanja, uvijek jedan od roditelja ima EB. Ukoliko roditelj prenese ovaj dominantni gen za EB, dijete će uvijek imati EB, bez obzira na drugog roditelja. Dakle, postoji šansa 50% da će svako od djece ovakvog roditelja i samo imati EB. Kada roditelji sami nemaju EB, oni ipak mogu nositi recesivne gene odgovorne za EB. Samo ako oba roditelja imaju po jedan gen koji izaziva ovaj poremećaj, šanse su 25% da će se iz svake trudnoće roditi dijete koje će imati EB. Takođe, 50% su šanse da će dijete biti nosilac koji sam ne obolijeva i 25% da neće biti ni nosilac ovih gena. Djeca koja samo prenose gene i dalje imaju šanse da u odraslom dobu, u kombinaciji sa partnerom koji je takođe nosilac recesivnog gena za EB, postanu roditelji djece sa EB.

Da li se EB liječi?

Ne. U ovom trenutku ne postoji zvanična terapija za EB, ali je u toku nekoliko istraživanja u velikim svjetskim medicinskim centrima.

Liječenje se za sada provodi ispravnom njegom kože koja se sastoji od temeljite higijene i prematanja rana. Na kožu se nikako ne smiju lijepiti flasteri, već se zavoji moraju učvrstiti elastičnim mrežicama. Važno je paziti da se zavoji ne zalijepe na rane jer to dovodi do daljnjeg oštećenja kože oko rana. Koriste se različite masti, koje ujedno služe i za čišćenje rana (antiseptici), vazelinske gaze (tanke gaze umočene u vazelin). Za zbrinjavanje rana kod bolesnika s buloznom epidermolizom najbolje su se pokazale posebne silikonske mrežice tzv. Mepitel mrežice. Korisne su iz razloga što ne oštećuju okolnu kožu, a još jedna prednost im je u tome što se na rani mogu ostaviti i po nekoliko dana.

Postoji niz postupaka kojima se može zaštititi koža:

- Održavanje prostorija na prikladnoj temperaturi da bi se izbjeglo pregrijavanje tijela
- Korištenje lubrikanata da bi se koža održala vlažnom
- Kupovanje mekane i jednostavne odjeće koju nije teško obući
- Nošenje rukavica za vrijeme spavanja da bi se spriječilo češanje

U liječenju vrlo važnu, ako ne i ključnu ulogu ima pravilna prehrana koja mora biti kalorična i bogata

bjelančevinama. Osim toga hrana najčešće mora biti mekana da se može lako prožvakati, a u nekim slučajevima mora biti i kosana ili mljevena. Također, uravnotežena prehrana u kombinaciji s korištenjem sterilnog pribora za njegu, je bitna i za sprječavanje pojave infekcija, budući da ona jača organizam i imunitet. Važno je i trajno uzimanje preparata željeza, vitamina, te pojedinih minerala.

U slučaju trajne pothranjenosti koja se ne može riješiti zbog slabosti bolesnika, u obzir dolazi postavljanje posebne "cjevčice" kroz trbušnu stjenku u želudac. Kroz takvu cjevčicu pacijent se može hraniti posebnom hranom tijekom noći, dok spava, putem posebne pumpe. Ovakva operacija ne isključuje daljnje hranjenje na usta.

Sprečavanje ukočenih zglobova vrši se redovitim fizikalnom terapijom i razgibavanjem svih zglobova. Nastalo sraštavanje prstiju na rukama i nogama mora se kirurški korigirati. Takvim operacijama oslobađaju se i prsti samo privremeno, jer rane i dalje nastaju na koži bolesnika te dovode do daljnjeg sraštavanja prstiju. Operativni zahvati, međutim omogućavaju korištenje ruku u ovih bolesnika te vođenje "normalnog" života. Nakon takvih korektivnih operacija važno je nositi posebne rukavice koje se izrađuju individualno za svakog bolesnika (uzima se otisak), a koje sprečavaju ili bolje reći usporavaju ponovno sraštavanje prstiju. Za oči se primjenjuju posebne kreme i masti koje će zaštititi oči od nastanka ranica, dok je u slučajevima gdje je došlo do sužavanja jednjaka, potrebno proširiti ga posebnim postupcima.

Udruženje „Debra“ u BiH

Udruženje "Debra" je društvo oboljelih od bulozne epidermolize u BiH, osnovano s ciljem međusobnog povezivanja i organizovanja pomoći i podrške oboljelima od ove rijetke bolesti i njihovim porodicama. U našoj zemlji registrovano je svega 13 oboljelih od bulozne epidermolize, rijetkog nasljednog oboljenja kože i sluzokože, koji se bore s brojnim problemima. Predsjednik udruženja „Debra“ je dr Nevzeta Kahrman, specijalista porodične medicine, sa sjedištem u Sarajevu.

Ono što je zdravom čovjeku običan dodir, to je za oboljele od bulozne epidermolize povreda, jer im je gornji sloj kože samo naslonjen na ostali dio kože.

"Koža je osjetljiva na najmanji pritisak, trljanja na dodir, te se vrlo lako stvaraju bolne rane. Do ovih promjena dolazi zbog urođenog nedostatka različitih proteina u koži koji su odgovorni za povezivanje različitih slojeva i stanica u koži", pojašnjava Kahrmanova dodajući da bolest prati i niz komplikacija i nus pojava na ostalim organima.

Ističe da su posebno osjetljiva djeca, jer u igri najčešće povređuju ruke zbog čega vremenom dolazi do sraštavanja prstiju i kontraktura šake.

Mi ih zovemo „djeca leptiri“, zato što imaju kožu osjetljivu kao krila leptira. Uprkos ranama na rukama

i nogama, idu redovno u školu i najčešće su odlični učenici. Oni su pametna djeca, hrabrog srca i ne traže ništa drugo, nego da budu ravnopravni članovi društva.

Nažalost, u uslovima kada ni mnogi ljekari u BiH nisu upoznati s ovim oboljenjem, ne da nisu ravnopravni, nego su stigmatizirani. Znam za slučajeve djece, koja nisu uopšte izašla iz kuće, da ne bi bila skretana pažnja na njih, a pojedini roditelji negiraju da se radi o toj bolesti i ne vode dijete ni na liječenje" kaže Kahrmanova, dodajući da se udruženje "Debra", bori da oboljeli od ove bolesti budu prihvaćeni u društvu i da se s te bolesti skine stigma.

Ova rijetka bolest se dijagnostikuje odmah po rođenju, a djeca već nakon četvrte, pete godine završavaju kao stopostotni invalidi. Komplikacije su česte, a najčešće su to karcinomi kože.

Dr Nevzeta Kahrman ističe da porodice oboljelih moraju izdvajati oko 800 KM mjesečno za nabavku specijalnih elastičnih zavoja i krema, kao i nadomjesnu ishranu, jer oboljeli ne smiju jesti čvrstu hranu.

"Za ovu bolest nema specifičnog lijeka koji bi bio neophodan, ali neophodno je sve ostalo. Djeca ne mogu nositi ni majice normalno, jer ih žuljaju etikete i šavovi, moraju imati posebne cipele i čarape. Imaju problem sa gutanjem, imaju rane na tijelu i stalno gube elektrolite i minerale, koje ne mogu unijeti na usta, jer im je svako uzimanje obroka bolno. Moraju uzimati posebne nadomjeske ishrani koje se uzimaju u tečnom stanju. Ti preparati koji zamjenjuju obrok u Sloveniji i Hrvatskoj se dobijaju na recept, a kod nas ne. Takođe, koriste se kreme i specijalni elastični zavoji, tako da su troškovi i njega djeteta veliki " navodi dr Kahrman.

Dodaje da problem predstavlja i što jedan roditelj uvijek mora biti uz takvo dijete, zbog čega samo jedan roditelj u porodici može raditi.

"Nažalost, kantonalni fondovi zdravstvenog osiguranja, kao i Federalni fond solidarnosti, još nisu dobro ni prepoznali, niti klasificirali ovu bolest. Roditelji sami moraju snositi sve troškove " ističe Kahrmanova.

Prema njenim riječima, nešto bolja situacija je u Republici Srpskoj gdje Fond zdravstvene zaštite refundira troškove specijalnog zavoja i ostalog neophodnog materijala.

Problem je, kako ističe ova doktorica, i što u BiH ne postoji registar oboljelih od rijetkih bolesti, zbog čega nema preciznih podataka koliko ima oboljelih.

Jedan od ciljeva ovog udruženja je formiranje ekspertnog tima ljekara kako djeca ne bi morala ići u Zagreb ili Beograd na liječenje, na primjer, na dilatacije jednjaka na koje moraju ići redovno, ili na operacije šaka.

"Debra", udruženje oboljelih od bulozne epidermolize u BiH, pokušava uz pomoć donacija humanih ljudi da skupi sredstva i oboljeloj djeci osigura neophodnu pomoć", kaže dr Nevzeta Kahrman.

Moje viđenje/moje iskustvo

Lejla Arnautović, dipl. defektolog

Društvo ujedinjenih građanskih akcija "DUGA", Sarajevo

Poslije završenog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, upisala sam Defektološki fakultet u Tuzli koji je kasnije preimenovan u Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Završila sam ga četiri godine kasnije, tačnije 2005.godine. Nakon toga sam obavila pripravnički staž u trajanju od 12 mjeseci i položila državni ispit za Obrazovanje i za Zdravstvo. Nadala sam se da će mi to, uz dodatnu edukaciju i nadogradnju vještina i znanja olakšati pronalazak posla, naravno. Međutim, to se nije dogodilo. Volontirala sam u nekoliko nevladinih organizacija do 2010.g kada sam dobila šansu da radim svoj posao i da obogatim svoje znanje i iskustvo u radu sa djecom s posebnim obrazovnim potrebama, njihovim roditeljima, učiteljima/nastavnicima, menadžmentom škola i vršnjacima. Priliku za radni angažman meni i mojim kolegama je pružilo Udruženje „Društvo ujedi-

njenih građanskih akcija“ - DUGA iz Sarajeva koje djeluje od 1994.g. kroz različite programe podrške djeci, mladima, roditeljima i nastavnom osoblju. Početkom školske 2010/2011. god. započela je realizacija projekta „Unaprjeđenje inkluzivnog obrazovanja u Kantonu Tuzla“. Projekat se realizuje na području Tuzlanskog kantona u tri općine i to: Općina Živinice, Općina Lukavac i Općina Kalesija. U projekat je uključeno 15 škola iz tri pomenute općine. (iz svake općine po pet škola) Kratkoročni cilj ovog projekta je stvaranje

mogućnosti u osnovnim školama da obezbijede jednak pristup osnovnom obrazovanju za djecu s posebnim obrazovnim potrebama, kao i osnaživanje nastavnog osoblja od kojeg se očekuje kvalitetno podučavanje. Da bi se ostvario cilj „DUGA“ je angažovanjem defektologa iz Tuzlanskog kantona pružila priliku mladim ljudima za sticanje iskustva u praksi. Imala sam sreću da budem uključena u ovaj projekat. Iskustvo koje sam stekla angažmanom u ovom projektu doprinijelo je da bolje i uspješnije radim i komuniciram s djecom, nastavnicima i naravno roditeljima.

Ono što mi učimo na fakultetu je samo temelj kako početi raditi, a niko nas ne priprema za realnost na terenu i na izazove na koje ćemo nailaziti. Počeci su bili teški, trebalo je izgraditi pozitivan odnos sa članovima školskog kolektiva i kroz timski rad pristupiti rješavanju problema sa kojima se škole susreću. Promovirati ideju inkluzivnosti, uvažavajući različitosti i mogućnosti svakog djeteta, rezultiralo je zadovoljstvom djece, roditelja i škole. Savjeti i preporuke koje smo imali od Udruženja DUGA i mentorice – voditeljice Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju, pomogli su da se lakše i uspješnije suočimo sa situacijom na terenu. Prošli smo obuku za edukatore koji su angažovani u školama, omogućena nam je kontinuirana supervizija i savjetovanje sa mentoricama u projektu, te materijali i literatura koji su unaprijedili naš rad sa djecom.

Sa sigurnošću mogu reći da mi je ovo iskustvo stečeno u školskom okruženju od velikog značaja i lično i profesionalno. To je nešto neprocjenjivo za mene. Shvatila sam da vrijedilo školovati se 16 godina i da nisam pogriješila što sam upisala ovaj fakultet. Ostala mi je nada, koju sam bila počela gubiti, da će nadležna Ministarstva uvidjeti potrebu angažmana edukatora-rehabilitatora u školama i da će nam dati šansu da radimo ono što volimo i za šta smo se školovali. Nadam se u što skorije vrijeme.

O potrebi angažmana edukatora-rehabilitatora u školama i značaju ovakvog projekta govori citat pedagoga Osnovne škole „Gnojnice“ koja je obuhvaćena ovim projektom:

„DUGA“ je realizovala programe pomoći našoj školi angažujući defektologa čiji se rad bazirao na jedan dan sedmično. Za tako malo vremena u radu s našom djecom

postignuto je mnogo dobrih rezultata koji se nikako ne mogu zanemariti. Takvih projekata je potrebno što više kako bismo zajedno pomogli djeci kojoj je pomoć najpotrebnija. Pomoć je bila usmjerena na učenike u razrednoj nastavi, ali i naša škola kao i ostale, ima učenika sa teškoćama i u starijim razredima. Za kratko vrijeme postignuti su izuzetno dobri rezultati u radu s djecom sa teškoćama u razvoju i zbog toga smo zahvalni „DUGI“ i defektologici koja se nesebično zalagala u radu s djecom. Realizovani projekat je itekako imao poz-

itivan uticaj na menadžment, nastavnike i učenike naše škole. Mnogo bi nam značilo ako bi ovakvih projekata u budućnosti bilo još više. Naša želja je da nastavimo saradnju ukoliko bi „DUGA“ u budućnosti imala ovakve ili slične projekte, obzirom da nemamo baš neku pomoć od drugih institucija. Menadžment škole, nastavnici i učenici Vam se zahvaljuju za odličnu saradnju i nadamo se daljoj saradnji u budućnosti."

*Pedagog O.Š. "Gnojnica"
Irma Oštraković*

Per aspera ad astra

"Preko trnja do zvijezda"

Iskustvo iz Centra za obrazovnje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla

Nermin Mustajbašić, dipl. pedagog-psiholog
JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa
smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Biti roditelj djetetu s prosječnom inteligencijom, djetetu koje čuje – govori - vidi, odnosno djetetu koje ima redovan psihofizički razvoj veoma je odgovorna i zahtjevna uloga.

Biti roditelj djetetu s posebnim potrebama je uloga koja mnogim roditeljima i njihovim porodicama oduzima dio njihovog života. Pored sve ljubavi, suosjećanja, posvećenosti i žrtvovanja ova uloga je vjerovatno jedna od najtežih životnih uloga s kojom se čovjek susreće.

Biti učitelj djetetu s posebnim potrebama je takođe jako zahtjevna i odgovorna uloga koja podrazumijeva mnogo odricanja, strpljenja, ustrajnosti, profesionalnosti, dr. riječima ta uloga predstavlja „desnu ruku djeteta“ u području u kome je njegova potreba najizraženija (vid, sluh, govor...). Odgoj i obrazovanje djeteta zahtijevaju puno energije, ali kada dijete ima posebne potrebe, treba uložiti sto puta više snage, upornosti i strpljenja nego obično.

U početku će vam možda biti teško sve razumjeti, slično kao kad počnete učiti neki strani jezik, ali nemojte odustati.

S vremenom će se vaš trud isplatiti.

Uistinu, mnogo je pozitivnih primjera iz prakse i rada s djecom s posebnim potrebama koje bi sam ja ali i mnoge druge kolege željeli da objavimo, kako bismo podstakli i motivirali sve druge osobe koje rade s ovom populacijom na još veću posvećenost u radu i zalaganje jer uspjeh je zagarantovan, ma koliki on bio.

Kada dođemo u situaciju da nam je veoma teško izabrati dva učenika između velikog broja djece s poseb-

nim potrebama koja su najviše napredovala u zadnjih nekoliko godina, u tom trenutku shvatimo da sav trud, zalaganje „borba“ i stres imaju svoju svrhu, cilj i značaj.

Za ovu priliku sam se odlučio za dva primjera pozitivne prakse koja su ostavila poseban utisak na mene i druge kolege zbog većeg broja specifičnosti te velikog pozitivnog preokreta u relativno kratkom vremenskom periodu.

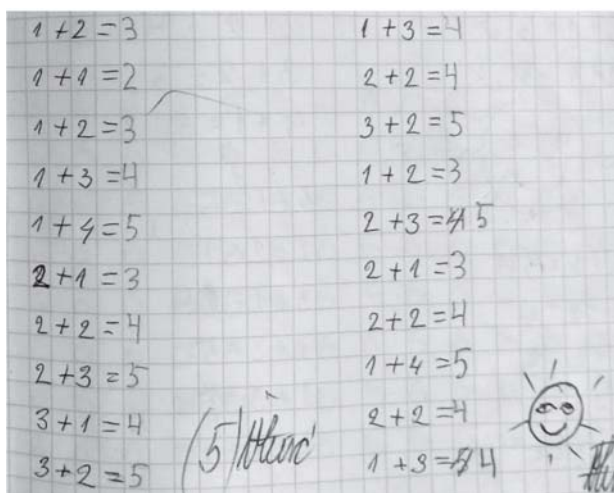
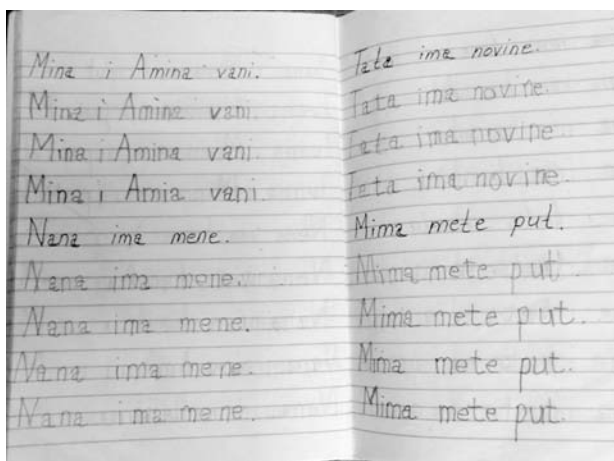
Malodobni H. A. rođen 27.05.2002. godine, trenutno je učenik V razreda Centra za obrazovnje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla i prema nalazu Prvostepene stručne komisije za ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece i omladine ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju kategorisan je kao dijete s kombinovanim smetnjama s posebnim akcentom da se ne može osposobiti za samostalan život i da mu je potrebna trajna pomoć i njega drugog lica. Navedene kombinovane smetnje podrazumijevaju sljedeću dijagnozu: Paralysis cerebrealis. Paraparesis spastica. Hypacusis gravis. Astigmati-smusus hiperopticus, odnosno tešku mentalnu retardaciju (IQ 30), teška oštećenja sluha i govora, znatno otežana pokretljivost i motorika (pomoć drugog lica), oštećenje vida.

Dijagnoza iz „Nalaza i mišljenja“ je samo jedna od brojnih specifičnosti vezanih za ovog učenika, a pojedine su zabilježene i mnogo ranije.

Prilikom jedne od brojnih posjeta Centrima za socijalni rad s područja iz kojih dolaze naši učenici, socijalni radnici i članovi „Komisije za procjenu sposobnosti djece“ upitali su nas - da li još uvijek dječak H.A. pohađa nastavu u našem „Centru“. Nakon pozitivnog odgovora na prethodno pitanje socijalni radnici su nam na sljedeći način opisali njihov prvi susret s ovim dječakom: „Hadžan Almin je prilikom prvog dolaska na procjenu ostao zapamćen po izraženoj hiperaktivnosti i agresivnosti, tj. na prvom sastanku je razbacao sve stvari sa stola „Komisije za procjenu“ kao i sve ostale koje su se našle u njegovoj neposrednoj blizini. Bio je jako ljut, bučan, histeričan i „pljuvao“ je članove komisije. Procjena i dijagnoza su uspostavljeni posle nekoliko posjeta. Dakle, dječak je imao izražene poteškoće pri hodu, zabacivao je noge u stranu, često je padao i nije mogao da ide uz stepenice kao ni da siđe niz iste bez pomoći drugog lica. Mldb Almin Hadžan do dolaska u školu nije bio okružen djecom, kraće vrijeme je bio

uključen u obdanište iz koga je brzo zbog nesnalaženja bio isključen. Bitno je istaći da ni u kući nije imao kontakt (verbalno-socijalni) s djecom iz razloga što je njegova sestra (bliznakinja) imala skoro identične kombinovane smetnje. U školskoj 2008/09. godini A. je upisan u prvi razred JU Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora u Tuzli.

U nastavnom procesu dugo vremena nije razumio šta se od njega traži, nije pokazivao emocije ili je u istim znao biti izrazito agresivan, tj. u kontaktima s drugim učenicima često je znao da ih udari, ugrize ili ogrebe. Na osnovu upornosti, strpljenja i poznavanja brojnih metoda u radu s djecom s posebnim potrebama koje su nastale kao spoj i kombinacija primijenjene prakse i modernog pristupa, stanje je postepeno počelo da se popravlja.

Od brojnih hiperaktivnih napada, pocijepanih sveski, polomljenih olovki, pokvarenih slušnih aparata, uništenih didaktičkih pomagala, nemogućnosti sjedenja u klupi, problema povlačenja najjednostavnije crte, pravilnog držanja olovke do uredno formirane rečenice prošlo je tačno pet godina. Napredak u radu se ispoljio i u brojnim drugim područjima, tako je došlo do sve češćeg korištenja verbalne komunikacije između njega vršnjaka, roditelja, nastavnika. Motoričke smetnje su skoro u potpunosti prevaziđene, tj. počeo je da se kreće bez tuđe pomoći i danas može trčeći da se popne uz stepenice kao i da siđe niz iste. Hiperaktivni i agresivni

ispadi su skoro u potpunosti nestali. A.H. danas logički povezuje određene cjeline, pojave, oblike iz neposredne okoline te samostalno rješava prosječne (proste) matematičke zadatke.

Drugi pozitivan primjer iz prakse koji bi želio istaći odnosi se na učenika Z. D. rođenog 06.10.2001. godine. I ovaj učenik kao i prethodni (A. H.) trenutno pohađa peti razred u Centru za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla.

Z. D. prema nalazu i mišljenju Prvostepene stručne komisije za ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece i omladine ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju kategorisan je kao dijete s kombinovanim smetnjama- Lahka mentalna retardacija i poremećaj u govoru, glasu i jeziku. Njegov put, prilagođavanje i sam dolazak u JU „Centar“ su išli drugačijim smjerom za razliku od prethodno opisanog slučaja.

Malodobni Z. D. je u školskoj 2008/09. godini upisan u I razred OŠ „Simin Han“ u Tuzli.

U navedenoj ustanovi je pored manjeg napretka duži period ispoljavao nepoželjne oblike ponašanja, tj. plakao je, histerisao, uništavao i bacao didaktički materijal te trgao sveske.

Prisutni oblici nepoželjnog ponašanja remetili su njegovo opšte funkcionisanje što je bio i jedan od glavnih razloga za njegov premještaj u JU Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora u Tuzli.

Problemi i poteškoće u radu s njim nastavljaju se i u ovoj ustanovi, a specifičnosti iz tog početnog perioda su bile sljedeće: izbjegavao je uzeti olovku u ruke, olovku je držao nepravilno, pravio je grube pokrete šaranja, nije mogao da odredi orijentaciju u prostoru, boje nije poznao, grafomotorika mu je bila jako loša, bacao je i uništavao didaktički materijal i pomagala, imao je izraženu hiperaktivnosti i agresivnost usmjerenu prema drugim učenicima.

Učenik bi se nakon manjeg napredka ponovo vraćao starim nepoželjnim oblicima ponašanja te bi napravio manji/veći ispad. Strpljenje i upornost u odnosu na napredak u radu s njim često su dovodili do razočarenja kako kod nastavnice i rehabilitatora tako i kod njegovih roditelja.

U početku toplo roditeljsko okruženje i dodatan rad s njim kod kuće takođe nisu davali nikakve naznake pozitivnih pomaka u njegovom ponašanju. Nije se uključivao ni u igru s drugom djecom i njegovo ponašanje kod kuće i u školi je bilo izrazito manipulativnog karaktera (uslovljavanje plaćom i histeričnim ispadima). Još jedna od specifičnosti vezanih za Z.D. jeste ta, da je isti konstantno „bježao“ od skupova, nije se uključivao u manifestacije koje su bile za djecu (priredbe, posjete drugim ustanovama, podjele paketića...).

Danas, nakon pet godina rada s navedenim učenicom možemo odgovorno reći da su se sav trud, upornost i strpljenje usmjereni prema njemu isplatili. Z.D. danas s uspjehom koristi olovku, piše veći broj slova i brojeva, poznaje osnovna pravila ponašanja, dobro se orijentiše u prostoru, ostvaruje verbalnu komunikaciju sa većinom osoba iz okoline, mirno sjedi u klupi, broj hiperaktivnih/agresivnih/histeričnih ispada sveo je na minimum, aktivno učestvuje u igri s drugom djecom kako u školi tako i od kuće. Pored navedenog, ove godine dječak je uzeo učešće u priredbi povodom obilježavanja Nove godine, a takođe danas samostalno može da ode i u trgovinu te kupi neophodne namirnice.

U radu s oba navedena učenika upotrebljavale su se kombinacije različitih metoda i tehnika poput: metoda prirodnih glasova, fonomimička metoda, fonografička metoda, fonetička, glasovno analitičko-sintetička metoda, metoda globalnog čitanja, metoda postupnog vođenja te brojne druge kombinovane metode i tehnike nastale pod uticajem dugogodišnjeg iskustva i praktičnog rada sa djecom s posebnim potrebama. I danas se zna desiti da učenici naprave neki manji ispad ali su takve situacije rijetke i znatno blažeg intenziteta nego prije.

Pored kombinatorike različitih metoda i tehnika, upotrebe različitih edukativnih softvera, aparata i didaktičkih pomagala u „Centru“ ključnu ulogu u napretku odigrali su odgovorni roditelji navedenih učenika, njihova razredna nastavnica i rehabilitator (def.-surdoaudiolog).

S toga zaključujem ovaj tekst sa slijedećim riječima:

“Ma koliko teško bilo na početku rada s djecom s posebnim potrebama, ma koliko dugo čekali na prve rezultate, ma koliko rezultati i pomaci bili veliki, uvijek budite profesionalni, uporni, ustrajni, strpljivi, kombinujte metode i tehnike, prilagođavajte ih dječijim potrebama i sposobnostima jer za sve će na kraju zasigurno stići velika nagrada.”

Moje male drugarice

Majda Mujabašić, prof.
JU OŠ " Vukovije ", Kalesija

Priču sam napisala za svoju dušu, one večeri kad se vratih iz Sarajeva sa II Sajma ideja inkluzije. A nisam ni znala kuda idem. Reče mi direktor da krenem sa kolegicom Zanom Delić, defektologom angažovanom od strane Udruženja ujedinjenih građanskih akcija "Duga", Sarajevo, na projektu "Unapređenje inkluzivnog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona", koja je sa našim učenicima pripremila igrokaz "Mala mrlja", sa kojim su oni i nastupili na Sajmu.

Valjalo je ustati neuobičajeno rano, autobus kreće u šest sati ujutru ispred "Zavoda za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u tjelesnom i psihičkom razvoju". I evo me, stojim petnaest minuta do šest na "Ircu" sa još dvoje kolega kad se pojavi Pipi Duga Čarapa lično! Kolegica Selma Hodžić mi je baš izgledala šareno i veselo mada je jutro bilo hladno i sivo a ja još bunovna i mrzovoljna. Dođe i autobus, za njim i djeca iz moje škole a za njima još četiri Pipi i to malo niže od mene. Djeca sa posebnim potrebama. Smjestismo se u autobus i krenusmo. Svi smo pospani, još je rano. Na "Šićkom" ulazi još jedna djevojčica i starija žena. Žena se smjesti na sjedište preko puta mene, djevojčica negdje iza nađe drugaricu valjda i sjede. U autobusu sa nama su i studenti defektologije, čujem nešto kasnije. Opet prozivka, svi smo na broju. Još se budim. Djeca mirno sjede. Obučene su u šarene štrampale, sve je na njima zeleno i narandžasto. Gledam ta mala lica, dvije djevojčice imaju Dawn sindrom, ostale ne znam. Nakon nekog vremena one traže od svojih nastavnica da im pletu pletenice. Već su se svi razbudili. Gledam ih i smješkam im se. One uzvraćaju osmjeh. Malo po malo već pričamo. Počela je i pjesma u autobusu. One plešu, već su na nogama. Ja se šalim s njima. One se smiju. Ali ona jedna nikako da me pogleda. Čujem zove se Selma. Na pamet mi padaju stihovi Vlade Dijaka: "Selma, ne naginji se kroz prozor"... A Selma je okrenuta ka prozoru i pleše, valjda gleda svoj odraz u staklu. Ja pohvalim njenu koreografiju, ona me samo mrko pogleda. I ništa. A ja baš zapela da ona priča sa mnom. Ali neće. I tako sve do Sarajeva. Pitam njenu nastavnicu što ona neće da priča sa mnom kao ostale? Kaže da je ona (nastavnica) godinu i po dana u školi ali da Selma tek zadnjih par mjeseci priča s njom. Teško se otvara. Dobro, mislim ja, ne bih da budem dosadna. Pita me kolegica Selma kakvi su? Kaže sa aspekta jezika i književnosti. Ama kad ustanem u četiri i petnaest ujutru nije mi baš na pameti ni jezik ni književnost, nego kafa ili san.

Stigosmo u Sarajevo. Ispred ulaza u "Skenderiju" baloni, u hodniku (uz stepenice) plakati sa tekstovima o Dawn sindromu. Dvorana puna djece. Mi se smjestismo. Donesoše lutku, evo je još jedna Pipi! Učenici Zavoda

sjedoše za sto, crtali su i bojili, da im ne bude dosadno dok čekaju svoj nastup. Poče muzika, Selma opet zaplesala sa svojom nastavnicom. To je dijete baš veselo i žao mi što neće da razgovara sa mnom. Dočekasmo i njihov nastup. Smijali su se i vrištali kad bi neki od balona pukao. Uživala sam gledajući ih tako razigrane i vesele.

Opet smo u autobusu. Vraćamo se kući. Atmosfera puno opuštenija. Djevojčica koja je ušla sa majkom na "Šićkom" žalila se da joj je hladno. Ponudih se da pomognem sa oblačenjem. Dopustila mi je. Pitam kako se zove? Reče i ja pružih ruku. "Ja sam Majda", rekoh a ona kao iz topa: "Majda, Majda skini nanule"! Jeste, ima ta neka pjesma. Onda me je zvala da mi nešto kaže. Onda je pjevala: "Majda, Majda skini nanule". I smijala se. I ja sam se smijala s njom. A Selma, opet ništa, ni ne gleda me.

Stadosmo da se odmorimo. Izadosmo iz autobusa. Kolegica Zana nosi foto - aparat. Pita Selmu hoće li se slikati sa mnom? Selma, začudo, odmah pristade. Stade do mene i zagrlila me. Dođoše i ostale djevojčice, zagrlile me i one. Malo je falilo da zaplačem, od sreće zbog te iznenadne prisnosti. A one su se smijale. To je bio prvi put taj dan da vidim Selmin osmjeh. Selma ima poseban osmjeh. I ja sam se smijala s njima. To je pomoglo kad smo se ponovo vratili u autobus da Selma sjede preko puta mene. Sad smo već pričale. Pjesma, ples, smijeh. Pričale su mi o svojoj školi, o nastavnicima koje vole, o predmetima koje vole. Neke su u internatu, Selma nije. Jedna me upita imam li muža? Rekoh da nemam. Pa kome ću pričati da smo bili u Sarajevu? Svima! Svima mila ću da pričam kako ste vesele i kako mi je bilo lijepo sa vama. I jesam. Kad sam došla kući prvo sam pričala ukućanima, onda prijateljici na telefon, onda sutra u školi, na poslu mojim učenicima u razredu. Svima sam pričala da ste vi posebne zbog svoje veselosti, osmjeha, one djetinje neposrednosti kad se pobijedi nepovjerenje. A ja sam ga pobijedila pa dobila jedan dan za pamćenje. Rekla sam u mojoj školi da sam našla nove drugarice, moje male drugarice sa posebnim potrebama. Toj djeci ne treba sažaljenje nego osmjeh, rekla je gospođa Anka Izetbegović, direktorica "Duge". A mi smo se cijeli dan smijale.

Eto, draga kolegice Selma, šta ja imam da kažem...

Procjena na osnovu mjernog instrumenta CARS - CHILDHOOD AUTISM RATING SCALE

Alma Kasumović, dipl. pedagog-psiholog

Mr.sc. Sanela Ćosić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smtnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

UVOD

S novim centrima za kontrolu i prevenciju bolesti brojevi sada pokazuju da 1 od 88 djece u Sjedinjenim Američkim Državama je s dijagnozom autizma - gotovo udvostručenje pojavnosti od kada CDC je počeo pratiti ove brojeve. Sada mogu službeno proglasiti epidemiju autizma u SAD-u. U BiH ne postoje tačni podaci o broju osoba sa autizmom.

CARS – CHILDHOOD AUTISM RATING SCALE je skala za ocjenu ponašanja čiji je cilj dijagnosticirati autizam. CARS je razvijen od strane Eric Schopler, Robert J. Reichler, i Barbara Rothen Renner. CARS je osmišljen kako bi pomogao razlikovati djecu s autizmom u odnosu na one s drugim razvojnim kašnjenjima, poput mentalne retardacije. Iako ne postoji zlatni standard među rejting skale u otkrivanju autizma, CARS često se koristi kao dio dijagnostičkog procesa.

Na raspolaganju je 15 ljestvica na kojima se ocjenjuje ponašanje u rasponu od jednog do četiri boda. Ocjena jedan označava da je djetetovo ponašanje u skladu s njegovom hronološkom dobi usporedimo li ga s djetetom bez teškoća u razvoju iste dobi; ocjena 2 boda znače da ponašanje odstupa u manjoj mjeri; 3 znači prilično; a 4 veće odstupanje. Pored ovih bodova, može se koristiti ocjenjivanje međubodovima (1,5, 2,5, 3,5) – kad je djetetovo ponašanje između dvije opisane kategorije (npr. ako je djetetovo ponašanje malo do prilično odstupa, ocjenjuje se s 2,5 boda).

PROFIL DJETETA

N.N ima jedanaest godina. Dg: Atipični autizam

Porodična konstalacija

Porodica ovog dječaka broji četiri člana. Živi sa roditeljima i mlađom sestrom. Majka je nezaposlena i on sa njom provodi najveći dio vremena. Otac je zaposlen i nemaju finansijskih problema, dobro su situirani.

Rođenje i razvoj

Majka dobi 26 godina, zdrava, 4 godine u braku, EPH gestoza, trudnoća kontrolisana. Porod završen prirodnim putem uz simulaciju. Trajanje porođaja 4 h i 35 minuta, bez vodenjaka 17 sati, plodova voda bistra.

Tjelesna težina novorođenčeta 2300gr, gestacijska dob 35 nedjelja, tjelesna dužina 50cm, apgar skor 6/7 .

Početak i tok bolesti

Muško novorođenče, 35 GN, rođeno asfiktisno, reanimirano. Koža blijedo ružičasta, perioralna cijanoza, slabog plača, slabog odgovora na stimulaciju, srčana akcija uredna tonvi jasni, čujan systoli šum nad cijelim prekidijem. Pulmo: oslabljen disajni šum. U neurološkom statusu prisutna hipotonija, oskudna spontana motorika, usporeni refleksi. N.N. rođen je prije vremena i nakon teškog poroda dijagnosticirana mu je srčana mana. Operisan je nakon 2 i pol godine.

ORGANIZACIJA I TOK ISPITIVANJA

Uzorak: Dječak od jedanaest godina.

Ispitivanje se obavilo CARS testom . Obavljen je razgovor sa roditeljima, posebno sa majkom i osobama koji rade sa dječakom . Ispitivanje je obavljeno u kućnoj atmosferi u prisustvu roditelja, trajalo je 7 dana. Nije bilo vremenskog ograničenja, rađeno je u skladu sa potrebama djeteta

(nekad je ospervacija trajala cijeli dan , a nekad samo par sati zavisno od rapoloženja djeteta).

Test koji je korišten u ispitivanju:

CARS CHILDHOOD AUTISM RATING SCALE

Ime: N.N.

Datum testiranja: od 10.5.2012 do 17.5.2012

Hronološka dob: 11 god i 2 mjeseca

Rezultat: 47,5 (teži oblik autizma)

Legenda

y – broj bodova

1 Ponašanje ne odstupa od ponašanja vršnjaka

1,5 Vrlo malo odstupanje u odnosu na dob

2 Manje odstupanje u odnosu na dob

2,5 Manje do prilično odstupanje u odnosu na dob

3 Prilično odstupanje u odnosu na dob

3,5 Prilično do veće odstupanje u odnosu na dob

4 Veće odstupanje u odnosu na dob

X – područja procjene CARS ljestvice

1. odnos prema ljudima

2. imitacija

3. emocionalni odgovor

4. motorika

5. korištenje predmeta

6. prilagođavanje na promjene

7. odgovor na vizualne podražaje

8. odgovor na auditivne podražaje

9. okus, miris, dodir – percepcija i korištenje

10. strah ili anksioznost

11. verbalna komunikacija

12. neverbalna komunikacija

13. razina aktiviteta

14. konzistentnost kognitivnog odgovora

15. opći dojam

ANALIZA I INTERPERTACIJA RAZULTATA

1. ODNOS PREMA LJUDIMA

Dijete je neprestano odsutno, nije svjesno šta rade drugi. Teško reagira na drugu osobu i rijetko uspostavlja kontakt. Samo istrajni pokušaji da se zadobije djetetova pažnja imaju određeni uspjeh. U nestruktuiranim situacijama vrlo često, gotovo nikako se ne obazire na prisutnost odrasle osobe. Vrlo često izbjegava pogled oči u oči, ali je moguće nakon nekoliko pokušaja privući mu pažnju i uspostaviti kontakt očima. To nažalost kratko traje. Pokazuje naklonjenost bliskim osobama, voli se maziti, što znači da ne izbjegava fizički kontakt, čak ga u nekim slučajevima inicira. Više voli kontakt sa odraslim osobama, nego sa vršnjacima, a djecu mlađu od sebe potpuno ignoriše.

2. IMITACIJA

Govor izostaje pa iz tog razloga ne postoji verbalna imitacija. Zahtjev da oponaša nešto djelimično razumije, ponekad razumije verbanu naredbu, ne izvršava je odmah nego nakon nekog vremenskog perioda. Oponašati može, ali uz stalni poticaj.

3. EMOCIONALNI ODGOVOR

Emocionalni odgovori često ne odgovaraju situaciji. Emocionalne reakcije su uglavnom suzdržane. Često se smije i kad nema vidljivog objekta ili događaja koji bi mogli da izazovu takvu emociju. Kada se nađe u specifičnoj situaciji često plače (npr. odlazak ljekaru

izaziva tu vrstu emocije), a ta emocija brzo se gasi čim se dijete udalji iz te okoline. Negoduje na uzimanje omiljene igračke, ali ne insistira na tome da mu se vrati, nedostaje upornost. Ako se nađe pred teškim zahtjevom, negoduje ali ne traži pomoć nego odustaje i odlazi. Ne reagira na pohvalu i nagradu.

4. MOTORIKA

Ponašanje odstupa od ponašanja djeteta iste hronološke dobi bez teškoća u razvoju. Nema dobro razvijenu ni grubu ni finu motoriku. Često skakuće po sobi, nekontrolisano. Tu radnju s vremena na vrijeme je moguće kratko prekinuti. Prisutna su stereotipna ponašanja. Nema baš dobro razvijenu orijentaciju u prostoru, neke vrste kretanja obavlja uz pomoć odraslih (npr. penjanje i sliazanje niz stepenice). U stuktuiranim situacijama, prilikom rješavanja određenih zadataka vidno je prisutan motorički nemir (mlaćenje rukama, klaćenje naprijed-nazad).

5. KORIŠTENJE PREDMETA

Ne pokazuje značajan interes za igračke i predmete, ili kad se zainteresuje za nešto ne upotrebljava to na funkcionalan način. Pažnju usmjerava na nevažan dio igrčke (npr. okreće točkove na autu), pokazuje interes za sjajne predmete, predmete koji šušaju i proizvode bilo kakav zvuk. Voli predmete koji bockaju po rukama, njih prevrće po rukama takođe na poseban nefunkcionalan način (četku za kosu, metlu isl.). Kada uzme neki predmet ili igračku ne ostavlja to na svoje mjesto, nego poslije upotrebe je baca na pod i tada prestaje svako interesovanje za to.

6. PRILAGOĐAVANJE NA PROMJENE

Ponekad reagira na promjenu redovnih aktivnosti, zavisno od situacije. Te reakcije nisu toliko burne i kratkog su trajanja. Ne reagira na dolazak novog djeteta u grupu ili na promjenu namještaja u prostorijama. Na promjenu osobe koja radi sa njim ne reagira burno, već se samo povlači i odbija svaki oblik saradnje, jednostavno spusti se na nivo ispod, dotadašnji napredak nestaje. Kada pokušamo promijeniti zadatak, uporno nastavlja istu aktivnost. Moguće ga je bez posebnog napora preusmjeriti na drugu aktivnost.

7. ODGOVOR NA VIZUALNE PODRAŽAJE

Ne odgovara na zahtjev kada zahtijevamo da gleda određeni predmet. Teško mu je usmjeriti pažnju na gledanje određenog predmeta, posebno u situacijama koje nisu unaprijed sturktuirane. Potrebno je više puta opomenuti da gleda određeni predmet, a ponekad i okrenuti glavu u tom smjeru da bi se usmjerila pažnja. I to obično traje jako kratko. Vrlo često izbjegava pogled oči u oči, jako teško mu je privući pažnju naročito onda kada on to ne želi. Pokazuje interes za svjetlosne kontraste, predmete posmatra iz jako neobičnog ugla i ponekad ih posmatra tako blizu očima da bi promatrao lom svjetlosti.

Posmatranje loma svjetlosti ponekad radi i sa svojom rukom, vrti šaku na specifičan način jako blizu očima.

8. ODGOVOR NA AUDITIVNE PODRAŽAJE

Ponekad ga je teško dozvati, naročito u situacijama koje nisu unaprijed strukturirane. Često se ne odaziva na pozive i pokušaje da se na taj način privuče pažnja. Dobro reaguje na zvukove oko sebe, voli zvuk zvečke. Ne pokazuje strah od svakodnevnih zvukova. Voli slušati muziku, pri čemu često mijenja glasnoću, zavisno od pjesme i to radi na televizoru. Može se uočiti koju vrstu muzike voli jer samo na određeni žanr pojačava glasnoću. Na različite vrste zvukova različito reaguje, neke uopšte ne primjećuje dok kod nekih zvukova se hvata za uši i postaje nemiran (to najčešće radi na plač bebe).

9. OKUS, MIRIS, DODIR – PERCEPCIJA I KORIŠTENJE

Nema nekih osobitih reakcija na hranu, preferira sok od pića i slatkiše, ali ne odbacuje drugu hranu. Inače ne reagira na bol, samo u slučajevima jake boli vidljivo je manje nezadovoljstvo. Iznimni su slučajevi da plače zbog boli. Zaokupljen je opipavanjem površina koje su hrapave i koje bockaju. Ne njuši predmete, ali zato stavlja u usta sve što se nađe pod rukom (najčešće kida komadiće papira i stavlja u usta). Normalno reaguje na različite vrste okusa.

10. ANKSIOZNOST

U novim situacijama pokazuje određenu količinu anksioznosti, želi napustiti tu situaciju ili novo mjesto pokušavajući odvesti pratioca vukući ga za ruku. Ukoliko mu to ne pođe za rukom postaje nervozan i počne plakati. Nakon odlaska potpuno se umiri. Strah potpuno nestaje postepeno, ukoliko ponavljamo situaciju u kojoj se nalazi više puta. Ne pokazuje strah od odvajanja od roditelja, niti strah od drugih osoba, niti ispoljava nervozu ako bude prekinut u nekoj aktivnosti.

11. VERBALNA KOMUNIKACIJA

Nema razvijen govor. Glasa se kompliciranim, čudnim tonovima, različitog intenziteta i trajanja koji u nekim situacijama podsjećaju na govor. Na taj način izražava svoje emocije, i to zavisno od situacije u kojoj se nalazi. Razumije jednostavne naloge ukoliko mu ih pokažemo, obavlja ih uz pomoć druge osobe. Nedovoljno koristi gestu i pokrete tijela kao oblik komunikacije. Neverbalnu komunikaciju drugih djelimično razumije i to zavisno od situacije u kojoj se nalazi. Nema baš dobro razvijen funkcionalni govor.

12. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Nije u stanju izraziti svoje želje i potrebe ne neverbalan način, ruku odraslog vodi ka željenom predmetu, ali ga ne zna zatražiti gestom. Neverbalnu komunikaciju koristi samo u nekim slučajevima kada želi piti, odvede odraslog i stavi ruku na časicu, jesti slatkiše i kada želi ići. Neverbalnu komunikaciju u novim slučajevima jako je teško kod njega razumjeti, pa se zbog toga ljuti i odustaje ne želi ponavljati ni na zahtjev. Pridržavanje dnevnog rasporeda, tj. rutina olakšava komunikaciju.

13. RAZINA AKTIVITETA

Vrlo je aktivan, naročito u slobodnoj igri. U situacijama koje su unaprijed strukturirane takođe je u pokretu. Prilikom rješavanja određenih zadataka postoji određeni motorički nemir. Ponekad skakuće u mjestu, giba se trčkara po sobi, ali takođe često i samo hoda tamo – ovamo. U nekim aktivnostima je prilično miran, kao što je vožnja automobilom ili autobusom, tada sjedi mirno i gleda kroz prozor. Moguće je kontrolisati tempo kretanja kada ide ulicom. Može se zadržati na jednom mjestu, ali da je to kratkog vremenskog intervala. Nije ga potrebno stalno kontrolisati.

14. KONZISTENTNOST KOGNITIVNOG ODGOVORA

Intelektualno funkcioniranje je ispod razine za njezovu dob, ali vizualno opažanje je na većoj razini od kognitivnog funkcionisanja. Vizualnim putem se služi kod sticanja novih vještina i navika. Dobro pamti informacije koje dobiva vizualnim putem.

15. OPĆI DOJAM

N.N. Pokazuje brojne simptome autizma, što u nekim situacijama i ne dolazi baš toliko do izražaja. Ali ipak nakon dužeg vremena provedenog sa njim mogu reći da ostavlja dojam djeteta sa "većim stupnjem" autizma.

DISKUSIJA

N.N. Rođen je u prije vremena, tačnije u 35 nedjelji trudnoće. Nakon teškog poroda dijagnosticirana mu je srčana mana. Operisan je nakon 2 i pol godine na dječijoj hirurgiji u Berlinu. N.N. ne govori, prohodao je oko treće godine, poslije operacije. Nakon dugo lutanja da drugom dijagnozom osim srčane mane dijagnosticiran je autizam. Ljekari smatraju da je autizam izazvan nečim, i da nije urođen. Sa 4 godine roditelji ga upisuju u organizaciju Koraci Nade u Tuzli gdje pokazuje prve znake napretka. Trenutno pohađa Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla. Redovno ima i logopedski tretman, jer ima izostanak govora. Napredak u razvoju govora nije vidljiv, ali napredak u neverbalnoj (funkcionalnoj) komunikaciji je u porastu. Ima kontakt očima što recimo do prije par godina nije imao i reaguje na neke osnovne zahtjeve. Nema kontrolu nad sfinkterima, majka upravo radi na odvikavanju od pelena i upotrebi toaleta. Uspio je savladati navike hranjenja tj sjediti za vrijeme obroka.

ZAKLJUČAK

Na osnovu dobijenih rezultata na testu CARS 47,5 (teži oblik autizma) može se zaključiti da dijete ima visok stepen autizma. Potreban je kontinuiran rad sa djetetom, uz obaveznu saradnju sa roditeljima da bi rezultati napretka bili vidljivi.

Nasilje između djece u školi

Mr sci. Selma Bakić, JU OŠ „Sjenjak“, Tuzla

Salem Bakić, dipl.defektolog-oligofrenolog, JU Zavod za odgoj i obrazovanje
osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

SAŽETAK

Svakodnevna prisutnost nasilja između djece u školi, odnosno vršnjačkog nasilja, u međusobnim kontaktima formirala je svijest kod djece i odraslih o nasilju kao prihvatljivoj životnoj situaciji sa kojom se djeca moraju suočiti u procesu socijalizacije. Povećana tolerancija i smanjena osjetljivost na nasilje dodatno doprinose stvaranju dječijeg okruženja ispunjenog nasiljem.

Dinamika razvoja nasilja, od verbalnih uvreda do fizičkog obračuna, od fizičkog do seksualnog nasilja, te kombinovane situacije, prisutnim elementima psihološkog, fizičkog i seksualnog nasilja, ukazuje na potrebu za sprečavanjem njegovog pojavljivanja u samom početku.

Rezultati istraživanja ukazuju na zastrašujući podatak o svakodnevnom prisustvu nasilja u životu mnoge djece, kod dječaka prvenstveno fizičkih oblika nasilja, a kod djevojčica psiholoških sa veoma prisutnim situacijama seksualnog uznemiravanja. Uspješna primarna prevencija nasilja se samo može postići kordiniranim akcijom stručnjaka iz obrazovnog, socijalnog, zdravstvenog, policijskog i nevladinog sektora uz stalno konsultiranje sa djecom i roditeljima.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, seksualno, psihičko i fizičko nasilje

Uvod

Nasilje među djecom u školi je vrlo važno socijalno pitanje jer ima negativan utjecaj na velik broj djece kako kratkoročno, tako i dugoročno. Nasilje među djecom u školi može se definirati na sljedeći općenit način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika (Olweus, 1998). U okviru definicije ističu se tri bitna elementa: trajanje, negativni postupci i neravnopravan odnos snaga. Iako se pojedinačni slučaj ozbiljnijeg nasilja može smatrati nasilništvom, definicija naglašava trajnost i ponavljanje negativnih postupaka. Pod negativnim se postupcima podrazumijeva djelovanje pojedinca kada on namjerno zadaje, ili nastoji zadati ozljedu ili neugodnost drugome. Učenik koji je izložen nasilju teško se brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema zlostavljaču (Olweus, 1998). Definicija prezentirana učenicima u Revidiranom Olweusovom nasilnik/zrtva upitniku (Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire:

Elez, 2003) je ponešto proširena i glasi: "Kažemo da je nad učenikom izvršeno nasilje kada drugi učenik ili nekoliko drugih učenika: govore podle i bolne riječi učeniku ili se izruguju nazivajući ga pogrđnim imenima; potpuno isključuju učenika iz svoje grupe prijatelja ili ga namjerno zanemaruju; udaraju rukom, udaraju nogom, guraju, gađaju ili zaključavaju učenika u prostoriju; lažu i šire lažne glasine ili nastoje odvertiti druge učenike od njega, te čine druge neugodne stvari.

Učestalost i oblici vršnjačkog nasilja između učenika

Kada govorimo o nasilništvu ono se učestalo događa i teško se učeniku nad kojim je izvršeno nasilje odbraniti. Baldry (2003) dijeli nasilje među djecom u školi po obliku na direktno (npr. fizički napadi, vrijeđanje) i indirektno nasilje (npr. ogovaranje, društvena izolacija). Udio školske djece koja su žrtve nasilništva u školi u većini je zemalja sličan. Općenito istraživanja dolaze do nalaza da 60-70% djece nije uključeno u probleme nasilja među djecom. Na temelju istraživanja na nacionalnoj razini u Norveškoj 1980-ih godina (Kristensen i Smith, 2003) su utvrdili da je 15% djece uključeno u probleme žrtva /zlostavljač. Od toga 9% djece bilo je u ulozi žrtve, 7% zlostavljača, a 1,6% u ulozi i žrtve i zlostavljača. Prema rezultatima istraživanja u Danskoj (Kristensen i Smith, 2003) 16,4% djece u uzorku bili su žrtve zlostavljanja, 9,5% bili su i žrtve i zlostavljači, i 8,2% zlostavljači. U istraživanju u Finskoj Olfasen i Viemerö (2000) potvrdili su da se 17% učenika nalazi u ulozi žrtve, 2,2% i žrtve i zlostavljača, a u ulozi zlostavljača 4,1%. Neki općeniti nalazi vezani uz nasilje među djecom osnovnoškolske dobi su sljedeći: dječaci izjavljuju da su zlostavljači i žrtve/zlostavljači u većem broju od djevojčica ta razlika smanjuje s povećanjem dobi. Djevojčice su izložene neizravnim i istančanim oblicima nasilništva, a kod zlostavljanja češće koriste suptilnije metode zlostavljanja. Odnosi među dječacima su većinom grublji, oštiri i nasilniji nego u djevojčica (Olweus, 1998). Obično se u studijama dolazi do nalaza da se broj žrtava smanjuje s dobi (Kristensen i Smith, 2003). Kod starijih dobnih skupina manje je prisutno fizičko nasilje. Problem nasilja je trajan, zlostavljačem ili žrtvom se može biti dugo vremena čak i više godina. I zlostavljači, i žrtve imaju

školski uspjeh niži od prosjeka. Postotak je nasilja isti ili čak veći u negradskim sredinama, u odnosu na gradsku sredinu (Olweus, 1998). Određeni broj istraživanja se usmjerio na karakteristike djece podijeljene u četiri glavna tipa u odnosu na problem zlostavljanja: žrtve, zlostavljači, žrtve/zlostavljači, te neuključeni u nasilje (Kristensen i Smith, 2003). Kod starijih dobnih skupina manje je prisutno fizičko nasilje. Problem nasilja je trajan, zlostavljačem ili žrtvom se može biti dugo vremena, čak i više godina. Kod žrtvi je prisutno niže samopoštovanje nego kod neuključenih vršnjaka (Andreou, 2001) i obično su nesigurnije i anksioznije od ostale djece (Olweus, 1998). Obično se osjećaju usamljenim u školi i nemaju pravih prijatelja (Kristensen i Smith, 2003).

Zlostavljači obično imaju pozitivan stav prema nasilju, te su impulzivni, dominantni i agresivni u njihovim interakcijama s ostalima. Imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć, a često im nedostaje empatije za žrtve. Obično su tjelesno snažniji od vršnjaka, uspješniji u igrama i sportu, sukobljavaju se s odraslima i imaju razmjerno povoljan sud o sebi. Žrtve/zlostavljači ili kako ih neki autori nazivaju provokativne žrtve, karakterizira kombinacija anksioznog i agresivnog obrasca ponašanja (Olafsen i Viemerö, 2000). Provokativne žrtve su razdražljive i imaju poteškoće s koncentracijom, hiperaktivne i rastresene, nasilne, te izazivaju i zlostavljaju slabije učenike.

Naša zemlja još uvijek ne raspolaže statističkim podacima i analizama pojavnih oblika nasilja među djecom dok nastavno osoblje i roditelji u neformalnom okruženju problem predstavljaju kao alarmantan. Postoji podaci za nekoliko pojedinačnih istraživanja u pojedinim školama na području BiH gdje je utvrđena prisutnost fizičkog zlostavljanja od strane vršnjaka u školi.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je istražiti, analizirati i utvrditi učestalost i prisutnost nasilja među vršnjacima, informisanost učenika o pojavi nasilja, koji su oblici nasilja prisutni među učenicima te koje mjere učenici predlažu za prevenciju nasilja.

Zadaci istraživanja

U skladu sa ciljem istraživanja postavljeni su sljedeći radni zadaci:

1. Utvrditi u kojoj mjeri je prisutno nasilje među učenicima
2. Utvrditi koliki broj djece pokazuje nasilno ponašanje
3. Utvrditi koji se oblici nasilja susreću među učenicima
4. Utvrditi informisanost učenika o problemu nasilja među djecom
5. Utvrditi koje mjere učenici predlažu za prevenciju i smanjenje nasilja

Hipoteze istraživanja

Na osnovu cilja istraživanja postavljena je sljedeća radna hipoteza

H 1 Pretpostavlja se da je u našoj školi prisutna i učestala pojava vršnjačkog nasilja, da postoje različiti oblici nasilja, da su učenici informisani te da znaju mjere za smanjenje i otklanjanje nasilja. Na osnovu glavne radne hipoteze definisane su i podhipoteze

H 1.1. Pretpostavlja se da je u našoj školi prisutno nasilje među učenicima

H 1.2. Pretpostavlja se da sve veći broj djece pokazuje nasilno ponašanje

H 1.3. Pretpostavlja se da je u našoj školi postoje različiti oblici vršnjačkog nasilja

H 1.4. Pretpostavlja se da su učenici informisani o pojavnim oblicima nasilja u našoj školi

H 1.5. Pretpostavlja se da učenici znaju mjere za smanjenje i otklanjanje nasilja

Uzorak ispitanika

Istraživanjem su obuhvaćeni učenici od petog do osmog razreda JU Prve osnovne škole Živinice, ukupno 203 učenika, koji podliježu devetogodišnjem obrazovanju. Metodom slučajnog uzorka odabrana su po dva odjeljenja iz svakog razreda.

Metode istraživanja, tehnike i instrumenti istraživanja

U istraživanju korišten je Servey-istraživački metod i metoda teorijske analize. Tokom istraživanja upotrijebljen je anketni listić, sređivanje i statistička obrada podataka.

Za potrebe istraživanja, konstruisan je anketni list, gdje se strogo vodila računa da pitanja budu jasna, konkretna, nedvosmislena, precizno formulisana, da bi se dobili što jasniji odgovori. Anketni list sastavljen od 18 pitanja, koja se tiču problema istraživanja.

INTERPRETACIJA REZULTATA

S ciljem ispitivanja i analiziranja prisutnosti zlostavljanja među vršnjacima sa obzirom na broj djece zlostavljača i zlostavljenih, na način zlostavljanja kao mjere koje treba poduzeti provedeno je istraživanje, na uzorku od 203 učenika, oba spola polaznika viših razreda devetogodišnje škole.

Tabela 1. Struktura ispitanika u odnosu na razred i spol

Razred	Broj	Muški	Ženski	Ukupno
V	2	21	26	47
VI	2	32	29	61
VII	2	20	25	45
VIII	2	23	27	50
Ukupno	8	96	107	203

Analizom tabele 1. možemo uočiti da je istraživanjem obuhvaćeno 203 ispitanika i to po dva odjeljenja od V do VIII razreda. Istraživanjem je obuhvaćeno 96 muških i 107 ženskih ispitanika. U literaturi se pominju različiti uzročnici zlostavljanja u školi pa se to tumači i u odnosu sa samom percepcijom zlostavljanja. Zapravo,

neki zlostavljači se ne smatraju zlostavljačima, a neke žrtve se ne smatraju zlostavljanim. Međutim, u praksi se lako može zaključiti iz međusobnog odnosa učenika.

Pojava zlostavljanja među vršnjacima je oduvijek poznata u svijetu, ali je posljednjih desetak godina zauzela maha i u našoj zemlji. Informisanost učenika o ovoj problematici može uveliko pomoći u prevenciji obrazovnih posljedica.

Tabela 2. Informisanost učenika o problemu zlostavljanja među vršnjacima

Razred	Da	Ne	Ukupno
V	23	24	47
VI	44	17	61
VII	27	17	44
VIII	49	2	51
Ukupno	143	60	203

Podaci pokazuju da je veći broj učenika informisan o problemu zlostavljanja među učenicima (71%), manji broj učenika nije informisan ili je nedovoljno informisan (29%). U tabeli 3. prikazani su podaci o iskustvu zlostavljanja ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Tabela 3. Iskustva o zlostavljanju

Razred	Vršnjaci	Stariji učenici	Mlađi učenici	Odrasli	Bez odgovora
V	1	7	0	6	33
VI	9	7	1	2	40
VII	3	4	0	0	39
VIII	9	6	1	0	36
Ukupno	22	24	2	8	148

Podaci govore da je 12,05% ispitanika bilo zlostavljeno od strane starijih učenika, a manji broj od strane vršnjaka 11,05 %, od odraslih samo 4,32%, a 0,96% mlađih učenika.

Tabela 4. Učestalost zlostavljanja u školi

Razred	Često	Ponekad	Nikad
V	2	26	18
VI	7	39	15
VII	7	26	12
VIII	20	29	2
Ukupno	36	120	47

Najveći broj ispitanika (59%) smatra da je povremeno prisutno zlostavljanje u školi. To se može tumačiti po različitoj percepciji zlostavljanja. Neke određene radnje ne smatraju ili smatraju kao zlostavljanje ili su ih lično manje doživljavali. Zabrinjava podatak da oko 19% ispitanika smatra da je zlostavljanje često u školi, a ohrabruje da njih 22% smatra da uopće ne postoji

zlostavljanje u školi. Zlostavljanje podrazumijeva prije svega negativne postupke koji uključuju fizičko i psihičko nasilje i izolaciju. Podaci iz tabele 5. govore o oblicima zlostavljanja među vršnjacima ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Tabela 5. Oblici zlostavljanja

Razred	Fizičko (tuča)	Emoc.	Sexualno	Socijalno	Iznuđivane novca
V	19	15	2	15	1
VI	32	25	4	11	0
VII	21	14	1	8	0
VIII	24	33	10	1	3
Ukupno	96 (50%)	87 (46%)	17 (8%)	35 (19%)	4 (2%)

Oko 50% smatra da je najčešće fizičko zlostavljanje, zatim usko vezano emocionalno zlostavljanje 46 %, dok 19 % ispitanika smatra da je to socijalno zlostavljanje 46%, dok 19% ispitanika smatra da je prisutno i seksualno zlostavljanje, a najmanji broj 2% iznuđivanje novca.

Tabela 6. Stav ispitanika prema učestalosti zlostavljanja

Tvrđnje	Skoro svaki dan	Rijetko	Nikad
Neko te vrijeđao na ružan način	22	108	83
Neko ti govorio ružne riječi	26	132	45
Neko ti prijetio	5	42	156
Neko te udario ili gurnuo	5	87	111
Neko te istukao	2	15	186
Neko je tražio tvoj novac na silu	1	2	200
Neko te je dodirivao po tijelu na neugodan način	5	24	174

Podaci iz tabele 6. pokazuju stav ispitanika prema učestalosti zlostavljanja u školi u kojima su sami ili subjekti zlostavljanja. Rezultati pokazuju da je najučestalija pojava među učenicima, govorenje ružnih riječi 13%, vrijeđanje na ružan način 11%, dok su ostale tvrdnje učestalosti zastupljene u nešto manjoj formi.

Tabela 7. Učestalost zlostavljača u odnosu na spol

Razred	Dječak	Djevojčica	Dječaci/djevojčice
V	9	3	2
VI	13	1	4
VII	7	0	4
VIII	17	5	2
Ukupno	46	9	16

U tabeli 7. su navedeni podaci o učestalosti zlostavljača u odnosu na spol prema mišljenju ispitanika obuhvaćenih istraživanjem. Najveći broj ispitanika istakao je da su najučestaliji zlostavljači dječaci (22%), 4% ispitanika smatra da su to djevojčice, dok 85 smatra da su zlostavljači podjednako i dječaci i djevojčice.

Zaključci

Na osnovu postavljenog cilja i dobivenih rezultata mogu se iznijeti sljedeći zaključci:

- Veći broj učenika je informisan o problemu zlostavljanja (71%), manji broj učenika nije informisan, ili je nedovoljno informisan o ovoj problematici (29%).
- Podaci govore da je 12,05% učenika navelo da su bili zlostavljani od strane starijih učenika, a 11,5% od strane vršnjaka, a samo 4% od strane odraslih
- Istraživanje ukazuje na to da je najveći broj ispitanika doživljelo zlostavljanje u V i VIII razredu
- Najveći broj ispitanika smatra da je povremeno prisutno zlostavljanje u školi, dok nešto manje od jedne petine ili oko ili oko 19% smatra da se zlostavljanje u školi često dešava
- Oko 50% ispitanika smatra da je najčešće fizičko

zlostavljanje, zatim emocionalno 46%, dok 19% smatra da je to socijalno zlostavljanje, a oko 2% iznuđivanje novca.

Zlostavljanje ne vrše samo djeca koja se ne uklapaju u uobičajena očekivanja ni po ponašanju ni po uspjehu u školi nego mogu biti i ona djeca koja su kreativna i postižu jako dobar uspjeh, ali jednostavno ne prihvataju oprobane modele ponašanja. Često su to djeca koja pokušavaju privući pažnju odraslih, djeca nesređenih porodičnih odnos ili djeca čije potrebe i pažnja nisu zadovoljeni kod kuće ni u školi.

Pošto je zlostavljanje ozbiljan i kompleksan problem zahtijeva i kompleksan pristup, timski multidisciplinarni pristup i odgovarajuće programe djelovanja.

Ne samo škola i roditelji nego i cijelo društvo treba da se pozabavi zlostavljanjem u školi kako bi se smanjio broj potencijalnih delikvenata koji će proizvesti još više zlostavljača i žrtava.

Jedna od preventiva je osiguravanje odgovarajućeg odgojno obrazovnog pristupa, program rada sa sredi-nom-zajednicom, školom, roditeljima, vršnjacima, te individualnog pristupa za svu djecu i pravovremena identifikacija zlostavljanja.

Pisana priprema iz Historije za 6. razred

Jasmina Jovanović-Mešković

JU Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla

J.U. Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla

Predmetna nastavnica:

Jasmina Jovanović - Mešković

Tip časa:

- kombinovani tip,
- obrada novog sadržaja 1 čas,
- provjera, vježbanje,
- utvrđivanje, ponavljanje,
- sistematizacija, vrednovanje – ocjenjivanje

Nastavne metode:

- razgovora, izlaganja,
- anketa, intervju, izvještaj,
- rad na tekstu, diskusija,
- grafički radovi, ilustracije, demonstracije,
- direktni govor (radio prijemnik),
- eksperimenta,
- samostalnih radova,
- pismenih radova.

Oblici rada:

- frontalni,
- grupni,
- individualni,
- rad u parovima,
- programirana nastava

Nastavna sredstva:

- tekstualni materijal,
- šeme, grafikoni, kartogrami, fotografije, grafički radovi
- priručnici, udžbenici,
- školska tabla, kreda,
- grafoskop, episkop, dijaprojektor, kinoprojektor, televizija, video-rekorder,
- prirodni materijali, modeli i dr.

Predmet: Historija

Razred: Šesti (6)

Nastavna jedinica: "Vjerovanje ljudi kamenog doba"

Ciljevi časa:

Obrazovni:

- upoznati, pokazati, dokazati,
- uočiti, razumjeti, memorisati,
- proširiti, obnovljati,
- sistematizovati, shvatiti, naučiti.

Odgojni:

- tačnost, preciznost, disciplina,
- upornost, vještina savladavanja poteškoća, dovođenje rada do kraja,
- opreznost, kontrola drugih i samokontrola,
- samouvjerenost, istinitost, osjećaj dužnosti i odgovornosti,
- razvoj interesa za nova saznanja, razvoj kulturnih navika, razvoj ekološke svijesti.

Funkcionalni:

- razviti svijest, osposobiti, usavršiti,
- formirati, uvježbati, navikavati,
- izgrađivati, izražavati, misliti,
- zaključivati, primjeniti, analizirati.

Rezime:

Programirana nastava predstavlja posebnu vrstu nastave u kojoj učenik/ca obavlja učenje po utvrđenom algoritmu. Ovaj inovativni model sadržava znanje rasoređeno po određenim člancima. Jako je aplikativan u radu sa gluhim i nagluhim učenicima/cama, u nastavnim predmetima koji su koncipirani na tekstulnim lekcijama. Svaki članak ima uvodnu informaciju, mjesto za rad, zadatak, operaciju i povratnu informaciju.

Ključne riječi: programirana nastava, sekvenca, članak, povratna informacija.

Uvodni dio časa (5 min)

- Podrazumijeva frontalni oblik rada koji omogućava ponavljanje ranije naučenih sadržaja koji su povezani sa imenovanom nastavnom jedinicom.
- Najava nastavne jedinice kroz čitanje naslova i pokazivanje slika različitih totema.

Glavni dio časa (30 min)

- Rad na programiranom materijalu.

Završni dio časa (5 min)

- Frontalno ponavljanje sadržaja programiranog materijala uz demonstraciju slika totema, kulta predaka.
- Ponavljanje i povezivanje novih znanja sa prethodnim i njihovo proširivanje kroz grupni oblik izdruge teza za zapis na tabli.

Zapis na tabli

- Vjerske predstave prvobitnih ljudi su bile usko povezane sa njihovim zanimanjima.
- Riječ religija znači – vjerovanje u jedno ili više izvanzemaljskih bića ili sila i njihovo kulturno poštovanje.
- Riječ kult znači – pretjerano obožavanje ili poštivanje nekoga ili nečega.
- Riječ magija znači – povezivanje natprirodnih sila za postizanje željenih efekata.
- Totemizam – ljudi kamenog doba smatrali su da njihov mali kip totem, napravljen od gline ili drveta, kamena ili kosti štiti od zla i pomaže pri radu.
- Takav kip zove se fetiš, a vjerovanje da on štiti od zla fetišizam.
- Animizam – se javlja kao novi oblik religije (potiče od latinske riječi duša, duh). To je vjerovanje po kojem sva živa bića, pa čak i stvari, imaju dušu.
- Kult predaka tj. vjerovanja koja je zasnovano na shvatanju da duh pretka živi i nakon smrti.
- Razvojem religije povezan je i razvoj umjetnosti. Umjetnost je naročito služila za izvođenje vjerskih obreda, odnosno magije.
- Vid umjetnosti su crteži ljudi na zidovima pećina, npr. različiti crteži životinja u pokretu ili slika iz svakodnevnog života.

Literatura

1. I. Šabotić i M. Čehajić: Historija 6 razred, Nam Tuzla, 2009.g.
2. V. Mužić: Programirana nastava, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

Zabilješke o održanom času

UPUTE ZA RAD

Pomoću ovoga materijala ćeš samostalno učiti o „Vjerovanju ljudi kamenog doba”

Potruđi se da pažljivo pročitaš tekst, a zatim odgovori na pitanja koja se nalaze ispod teksta

Ukoliko ne znaš odgovor ponovo pažljivo pročitaj tekst i pokušaj da odgovoriš na pitanja

Ako i tada ne znaš odgovor na pitanja, rješenje se nalazi sa dijelu lista koji je preklapljen

Ukoliko nemaš problema pri rješavanju zadataka svoje odgovore provjeri, tako što ćeš saznati koliko si naučio/la o „Vjerovanju ljudi kamenog doba”

PAŽLJIVO RADI I SRETNOST!

Pitanje 1

1* Vjerske predstave prvobitnih ljudi su bile usko povezane sa njihovim zanimanjima. Tako su lovci osjećali veliko poštovanje prema životinjama, stočari i zemljoradnici prema prirodnim sila od kojih je zavisio njihov rad.

Riječ **religija** znači – vjerovanje u jedno ili više izvanzemaljskih bića ili sila i njihovo kulturno poštovanje.

Riječ **kult** znači – pretjerano obožavanje ili poštivanje nekoga ili nečega.

Riječ **magija** znači – povezivanje natprirodnih sila za postizanje željenih efekata.

Totemizam – ljudi kamenog doba smatrali su da njihov mali kip totem, napravljen od gline ili drveta, kamena ili kosti štiti od zla i pomaže pri radu. Takav kip zove se fetiš, a vjerovanje da on štiti od zla fetišizam.

Animizam – se javlja kao novi oblik religije (potiče od latinske riječi duša, duh). To je vjerovanje po kojem sva živa bića, pa čak i stvari, imaju dušu. Ljudi su vjerovali da se u svakom čovjeku i predmetu nalazi određena sila koja njima upravlja ili ih pokreće. Vjerovali su da postoje dobri i zli duhovi. Radi zaštite od zlih duhova počinju se praviti hamajlije.

2* Nabroj, sa čime su bila povezana vjerovanja prvobitnih ljudi:

2.1. Imenuj, čime su se sve bavili prvobitni ljudi

.....

2.2. Definiši, šta je religija?

.....

2.3. Dopuni, totem je..... kip napravljen od ....., drveta i štiti od ..... i pomaže u .....

3* 2. vjerovanja su bila povezana sa njihovim zanimanjima

2.1. lovci, stočari

- 2.2. vjerovanje u jedno ili više izvanzemaljskih bića ili sila i njihovo kultno poštovanje mali kip
- 2.3. totem je mali, napravljen od gline ili drveta, kamena ili kosti štiti od zla i pomaže pri radu.

1* INFORMACIJA 2* ZADATAK
3* POVRATNA INFORMACIJA

Pitanje 2

1* Animizam je nastao prije vjerovanja u zagrobni život i kult predaka tj. vjerovanja koja je zasnovano na shvatanju da duh pretka živi i nakon smrti.

Prelaskom na zemljoradnju ljudi su postali ovisni o suncu, zemlji, kiši. Vjerovali su u ove prirodne sile i slavili ih kao božanstva. Razlikujemo kultove Sunca i Mjeseca i razvija se vjerovanje u kult boginje plodnosti – Kibeles.

Usko povezano sa razvojem religije bila je i umjetnost. Umjetnost je naročito služila za izvođenje vjerskih obreda, odnosno magije.

Tako su ljudi na zidovima pećina crtali različite crteže životinja u pokretu ili slika iz svakodnevnog života.

2* Napiši šta je kult predaka?

.....

2.1. Nabroj, prelaskom na zemljoradnju o čemu su ljudi ovisili?

.....

2.2. Zašto je služila umjestnost praljudima najviše?

.....

2.3. Dopuni, ljudi su na.....pećina
..... različite .....pokretu
ili .....iz svakodnevnog života.

3* 2.kult predaka tj.vjerovanje koje je zasnovano na shvatanju da duh pretka živi i nakon smrti.

2.1. suncu, zemlji, kiši

2.2. Umjetnost je naročito služila za izvođenje vjerskih obreda, odnosno magije.

2.3. ljudi na zidovima pećina crtali različite crteže životinja u pokretu ili slika iz svakodnevnog života.

1* INFORMACIJA 2* ZADATAK 3* POVRATNA INFORMACIJA

Neka od božanstava ljudi kamenog doba

Venera iz Willendorfa

Venera iz Willendorfa je kipić izrađen od mekanog vapnenca u razdoblju orinjaka (4. paleolitsko razdoblje, po mjestu Aurignac u Francuskoj). Lik žene sa steatopigijom, tj. naslagama sala, pronađen je u mjestu Willendorfu u Austriji po kojemu je dobila ime.

Kult Boginje plodnosti - Kibeles

Atis je bio frigijsko božanstvo vegetacije, a u grčkoj mitologiji pratilac i miljenik boginje Kibeke.

Ranjeni bizon – Altamira Španija

Altamira, špilja (pećina) u Španjolskoj poznata po Paleolitskim slikama i crtežima na zidovima koji prikazuju divlje sisare i ljudske ruke. Nalazi se kraj grada Santillana del Mar u pokrajini Santander. Špilja sa slikama proglašena je 1985. god. UNESCO - vom Svjetskom baštinom.

Pećina Lasko - Francuska

Pećina Lasko (fr. Grotte de Lascaux) nalazi se na jugozapadu Francuske, do otkrića ove praistorijske Sikstinske kapele došlo je u avgustu 1940. godine. Ukupna površina pećine je oko 120 kvadratnih metara. Smatra se da su paleolitski ljudi u pećinama vršili magijske rituale i plesove, kao i da su u pećinama prinošene žrtve bogovima.

Literatura

Disleksija - poteškoće u učenju čitanja

Literatura:

- Vladislavljević, S.; "Disleksija i disgrafija", Beograd, 1991.godina

Linkovi:

- www.ringeraja.hr
- www.hud.hr/w-tekstovi
- www.vodiczaroditelje.com.hr
- www.ordinacija.hr
- www.tportal.hr

Okruženje u razredu u funkciji pomoći socijalizacije učenika sa poteškoćama u učenju i učeću

Literatura:

- Lazor Mirjana, mr Marković Slavica, Nikolić Snežana, Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju, NSCH, Novi Sad, mart, 2008.
- Matijević Milan, DIDAKTIČKE STRATEGIJE I RAZREDNO-NASTAVNO OZRAČJE NA POČETKU OBVEZNOGA ŠKOLOVANJA, članak preuzet sa Interneta
- dr. sc. Piršl Elvi, TEMELJNA TERMINOLOŠKA PITANJA DIDAKTIKE, predavanja
- PRINCIPI KVALITETNE PEDAGOGIJE, Kompetentne vaspitačice/učiteljice 21. veka, članak preuzet sa Interneta, Međunarodna Korak po Korak, Asocijacija ISSA
- Rakitić Željka, Poticanje stvaralaštva u odgoju i obrazovanju, Knjiga radova – Priručnik za sadašnje i buduće učiteljice i učitelje, Profil, Zagreb, 2009., KAKO KROZ IGRU, POKRET I ZVUK POTAKNUTI KREATIVNOST DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU
- Sparrow Betsy, Chatman Ljubica, Osnovni principi učenja i preporuke za praksu nastavnika, Columbia University, New York, skripta
- ŠKOLSKE PRIČE, Časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, rehabilitacijsku, pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu, Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju, Tuzla, 2010.
- Štefančić Andrijana, Bedeković Vesna, KREATIVNOST OSNOVNOŠKOLSKIH UČITELJA, Priručnik
- Tinjak Muamer, Socijalna klima i emocionalna atmosfera u razredu, članak preuzet sa Interneta, Sarajevo, 2007.
- Venalainen Raisa, Jerotijević Milena, STRATEGIJE ZA PODUČAVANJE UČENIKA SA SMETNjAMA U RAZVOJU I INVALIDITETOM, Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Beograd, 2010.
- Vodič kroz inkluziju u obrazovanju, Priručnik za nastavnike, Duga, Sarajevo, 2006

Linkovi:

- <http://www.aachr.com/>
- <http://www.amorevera.org/zivjeti-s-invaliditetom/aac/suvremena-komunikacijska-pomagala/>
- <http://www.hud.hr/w-zakoni/ucenici-s-poop>.
- <http://hr.wikipedia.org/>
- www.inkluzija.org
- www.monkstk.ba
- <http://portal.skola.ba/>

Zašto djecu sa Down-om sindromom učimo čitati?

Literatura:

- Patricia Logan Oelwein., Teaching reading to children with Down Syndrome a guidefor parents and teachers. Copyright 1995.
- Jakulić, S., Mentalna retardacija uzrokovana hromozomskim i genetskim faktorima. Beograd: Naučna knjiga (1989).

- Rataić-Vojak, B., Karlovački tjednik, 17. svibnja 2007. str. 4

Linkovi:

- www.centar-zdravlja.net
- www.zajednica-down.hr
- www.parent24.com What is Down syndrome?
- <http://www.njuskalo.hr/djecje-sobe/stolic-stolice-abeceda-oglas-6888781>

Senzorna integracija

Linkovi:

- www.dira.hr
- www.hsucdp.hr
- www.djecija-igra.hr
- www.udruzenje-defektologa.ba
- <http://edukacija-rehabilitacija.org/senzorna-integracija/>
- <http://www.czrs.hr/index.php?page=senzorna-integracija-uz-terapijskog-psa>
- http://www.d-v-medvescak.hr/aktualnosti/senzorna_integracija.php

Terapijsko jahanje

Literatura:

- Blažević, D., Kolman, M. (2010.) Konjički šport i terapijsko jahanje, Zagreb, Hrvatski Savez za terapijsko jahanje, Hrvatska olimpijska akademija

Linkovi:

- www.hstj.hr
- www.narha.org
- www.hstj.hr

Muzikoterapija i drugi vidovi umjetničke terapije u radu sa djecom s posebnim potrebama

Linkovi:

- http://www.novosti.rs/vesti/zivot_+.303.html:414709-Art-psihoterapija-Dusa-uvek-misli-u-slikama Art psihoterapija: Duša uvek misli u slikama,

Primjer prilagođenog programa za učenicu VIII razreda

Literatura:

- Mešalić, Š., Mahmutagić, A., Hadžihasanović, H., (2004) Edukacija i socijalizacija učenika usporenog kognitivnog razvoja. Tuzla : Defektološki fakultet Tuzla
- Pobjedimo predrasude - budi moje oko

Linkovi:

- <http://diylogger.net/does-your-business-suffer-from-chronic-blindness>

Moj susret sa Mejrom Jajić - Kupper

Linkovi:

- <http://zivinice.ba>

Priča iz učionice: Kako sam postala bolji čovjek

Linkovi:

- http://os-odra-zg.skole.hr/roditelji/zanimljivosti/zlostavljanje_djece

Osnajivanje osoba s intelektualnim poteškoćama

Linkovi:

- <http://www.google.ba/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&docid>
- <http://www.thisviewoflife.com/index.php/magazine/articles/is-human-nature-fundamentally-selfish-or-altruistic>

Hrabar dječak

Linkovi:

- <http://www.mojezdravlje.ba/novost/100526/Slabovidnost-je-cesca-kod-djece-sa-zacepljenim-suznim-kanalima>
- <http://www.savjetnica.com/koja-je-na>

Okruženje u razredu u funkciji pomoći socijalizacije učenika sa poteškoćama u učenju i učešću

Linkovi:

- <http://www.os-centar-ri.skole.hr/skola/projekti>

- <http://www.mojezdravlje.ba/novost/71256/>
- http://os-sveta-nedelja.skole.hr/?news_id=229
- http://os-aiikukuljevica-varazdinske-toplice.skole.hr/bolnica/na_in_rada_1

Hiperaktivna djeca (ADHD)

Literatura:

- Revija za zdravlje i dug život „Doktor u kući“
- „Metodologije, tehnike i materijali za školsku inkluziju i podučavanje učenika sa posebnim potrebama“-publikacija EducAid-a, „Poteškoće uzrokovane nedostatkom pažnje i hiperaktivnošću“

Linkovi:

- http://www.budenje.hr/o_adhd.php
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Poreme%C4%87aj_hiperaktivnosti_i_deficita_pa%C5%BEnje
- <http://edukacija-rehabilitacija.org/senzorna-integracija/>
- <http://tweets.adhdpositive.com/topics/treatment>

Zaštita djece i mladih s posebnim potrebama

Linkovi:

- http://os-stanovi-zd.skole.hr/roditelji?news_id=289

Znate li ko su djeca leptiri

Literatura:

- www.svejepolitika.com/djeca-leptiri/
- decaleptiri.weebly.com/
- www.debra.ba/o-nama

Procjena na osnovu mjernog instrumenta

CARS - Childhood Autism Rating Scale

Linkovi:

- <http://www.autismspeaks.org/blog/2012/03/29/1-88-we-need-strategy>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Childhood_Autism_Rating_Scale

Nasilje između djece u školi

Literatura

1. Andreou, E. (2001) Bully/Victim Problems and their Association with Coping Behaviour in Conflictual Peer Interactions Among school-age Children, *Educational Psychology*, 21 (1), 59-66
2. Baldry, A.C. (2003) Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27 (7), 713-732
3. Elez, K. (2003) Nasilništvo i samopoimanje djece osnovnoškolske dobi, Diplomski rad, Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
4. Kristensen, M.S., Smith, K.P. (2003) The use of coping by strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims, and not involved, in response to different (hypothetical) types of bullying, *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 479-488
5. Olweus, D. (1998) Nasilje među djecom u školi: Šta znamo i šta možemo učiniti; Zagreb, Školska knjiga
6. Olfasen, N. R. , Viemerö, V. (2000) Bolly | Victim Problems and Coping With Stress in School Among 10-to 12-yaer - Old Pupils in Aland, Finland, *Aggressive Behavior*, 26, 57-65

SADRŽAJ

Riječ Redakcijskog odbora	3
OPĆA TEORIJSKA PITANJA RADA S OSOBAMA SA SMETNJAMA U RAZVOJU	
Humanost na djelu - Damir Muratović.....	4
DISLEKSIJA - poteškoće u učenju čitanja - Mirela Žilić, Hermina Sinanović.....	5
Okruženje u razredu u funkciji pomoći socijalizacije učenika sa poteškoćama u učenju i učešću - Edisa Muslić.....	7
Zašto djecu sa Down-om sindromom učimo čitati? - Sanela Mandžukić, Emina Halilčević	10
Senzorna integracija - Saša Delić.....	13
Terapijsko jahanje - Dragana Blažević	15
Hiperaktivna djeca (ADHD) - Saida Sokoljak, Admir Hasanbašić	19
PRILOZI IZ PRAKSE	
Moje iskustvo sa hiperaktivnom djevojčicom u razredu - Munira Jahić	21
Roditeljsko iskustvo u odgoju djece s posebnim potrebama - Hasiba Vručak	22
Kerimov Slučaj - Meliha Halilović	23
Zaštite djece i mladih s posebnim potrebama - Ismeta Kesedžić	25
Moj susret sa Mejrom Jajić - Kupper -Slavka Delić.....	28
Moja uloga pedagoga u obuhvatu djece sa posebnim potrebama osnovnim odgojem i obrazovanjem - Sadifa Memić.....	30
Moje iskustvo u inkluziji - Mirsada Begović.....	31
Muzikoterapija i drugi vidovi umjetničke terapije u radu sa djecom s posebnim potrebama - Lejla Sadiković.....	34
Način i pu rješavanja problema - Džana Gojačić Pezerović	36
Oснаživanje osoba s intelektualnim poteškoćama - Ilvana Pita.....	38
Hrabar dječak - Mevlida Beširović	40
Priča iz Učionice: Kako sam postala bolji čovjek - Sadiković Lejla	41
Pobijedimo predrasude - Budi moje oko - Robina Begović, Aleksandra Selimović.....	42
Različitost - tjelesna invalidnost - Damir Gazdić, Zana Delić, Mirela Fejzić	45
Dragulj odjeljenja - Tahira Hercegovac.....	47
TO SAM JA - ispovijest slabovidnog dječaka A. A. - Selma Kopic	48
Uloga socijalnog radnika u obrazovnom sistemu - Vanesa Malkić	51
Zajedno uvijek možemo više - Gvozden Smaila.....	54
Primjer prilogađenog programa za učenicu VIII razreda - Fata Zilić.....	55
Znate li ko su djeca leptiri? - Halida Mahovkić, Meliha Hodžić, Naida Mukanović	59
Moje viđenje/Moje iskustvo - Lejla Arnautović	62
Per aspera ad astra "Preko trnja do zvijezda" - Nermin Mustajbašić	64
Moje male drugarice - Majda Mujabašić.....	67
Procjena na osnovu mjernog instrumenta Cars-Childhood Autism Rating Scale - Alma Kasumović, Sanela Čosić.....	68

EMPIRIJSKI RADOVI

Nasilje između djece u školi - Selma Bakić, Salem Bakić.....71

PISANA PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVE

Pisana priprema iz Historije za 6. razred - Jasmina Jobanović - Mešković.....75

LITERATURA.....79

9 771986 551107